

Ciemna strona wszechświata

*Letnia Szkoła Fizyki
Wydział Fizyki U.W.*

prof. A.F.Żarnecki

Zakład Cząstek i Oddziaływań Fundamentalnych
Instytut Fizyki Doświadczalnej

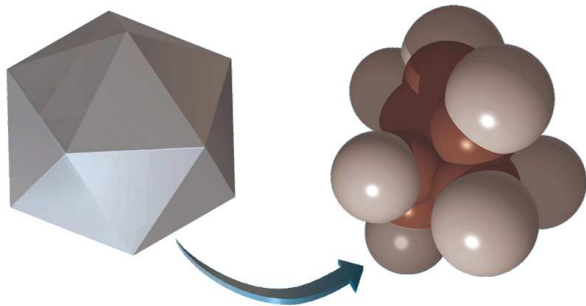
Ciemna Strona Wszechświata

- Wprowadzenie
- Grawitacja w Ogólnej Teorii Względności
- Efekt Dopplera i Prawo Hubblea
- Wielki Wybuch i Ewolucja Wszechświata
- Ile jest materii we Wszechświecie?
- Soczewkowanie grawitacyjne
Jak możemy zobaczyć ciemną materię
- Mikrofalowe promieniowanie tła
Zdjęcie narodzin Wszechświata
- Ciemna energia
W jakim Wszechświecie żyjemy?
- Perspektywy

Wprowadzenie

Budowa materii

Cząsteczka

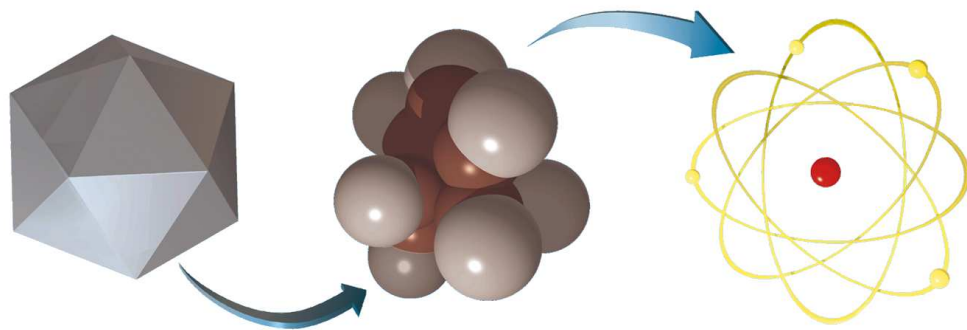

10^{-9} m

Wprowadzenie

Budowa materii

Atom

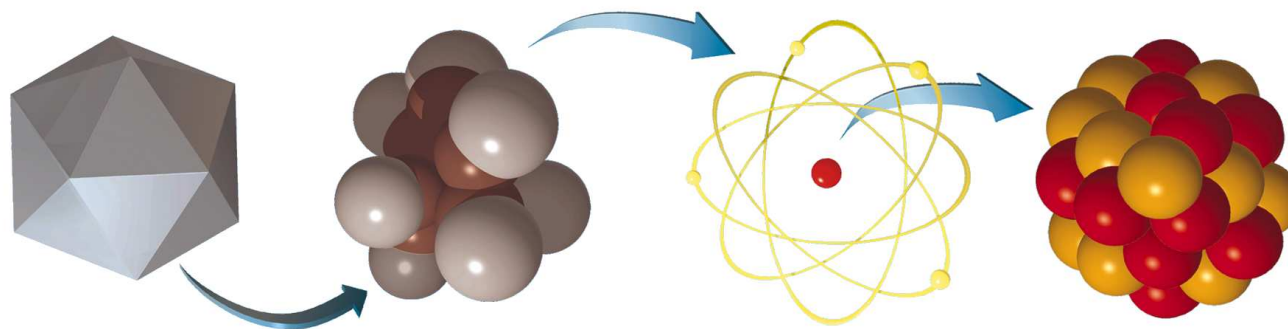
10^{-10} m

Wprowadzenie

Budowa materii

Jądro atomowe

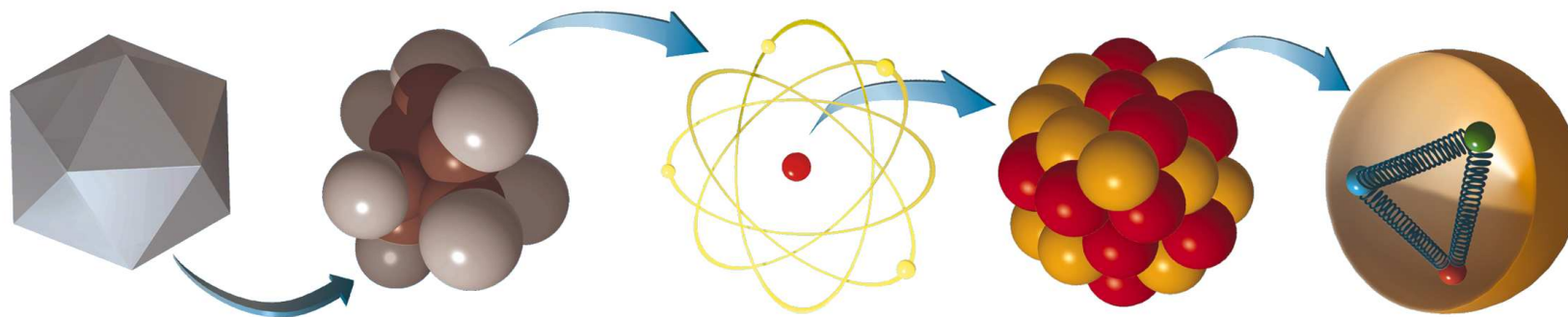
10^{-14} m

Wprowadzenie

Budowa materii

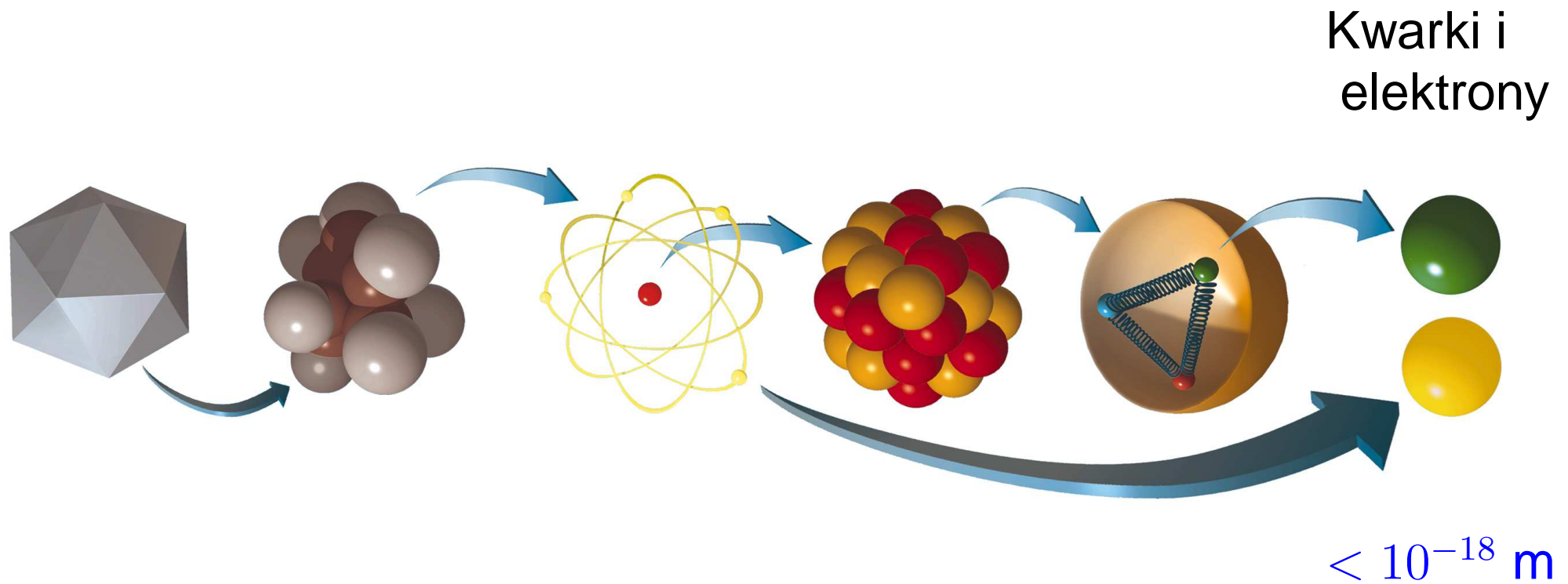
Nukleony

10^{-15} m

Wprowadzenie

Budowa materii

Model Standardowy

Budowa materii

Świat “codzienny”: 3 “cegiełki” (elektron oraz kwarki u i d) + *neutrino*

Fizyka cząstek $\Rightarrow$ 12 fundamentalnych “cegiełek” materii, fermionów

	leptony		kwarki	
pokolenie 1	e <i>elektron</i>	ν_e <i>neutrino el.</i>	d <i>down</i>	u <i>up</i>
pokolenie 2	μ <i>mion</i>	ν_μ <i>neutrino mionowe</i>	s <i>strange</i>	c <i>charm</i>
pokolenie 3	τ <i>taon</i>	ν_τ <i>neutrino taonowe</i>	b <i>beauty</i> <i>(bottom)</i>	t <i>top</i> <i>(truth)</i>
ładunek [e]	-1	0	-1/3	+2/3

+ anty-fermiony (kolejnych 12)

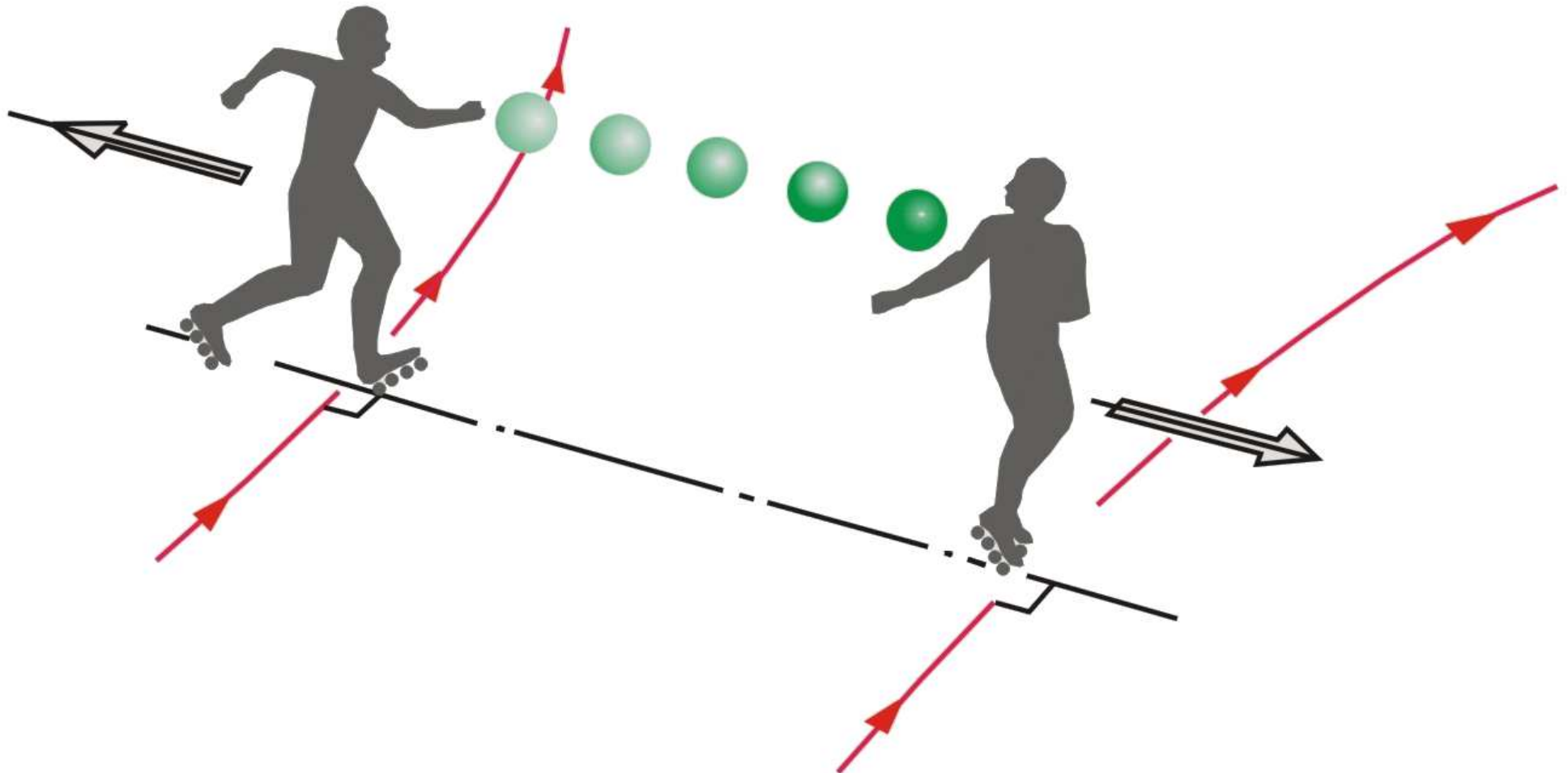

Model Standardowy

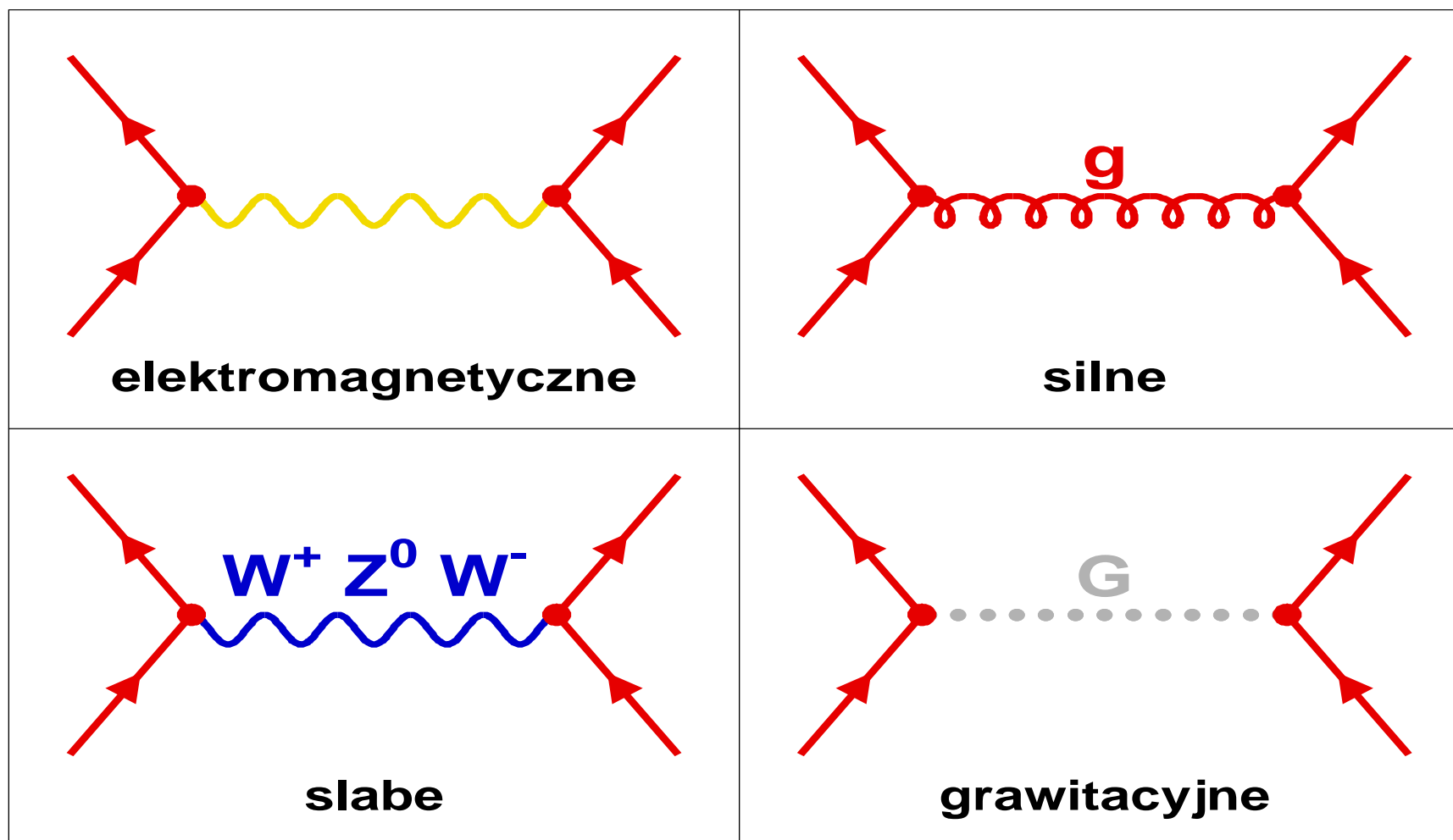
Oddziaływania

Opisujemy je jako wymianę cząstek - “nośników”

Model Standardowy

Wyróżniamy **cztery** podstawowe oddziaływania
przenoszone przez odpowiednie nośniki

Model Standardowy

Oddziaływania

Nośnik oddziaływania przenosi **energię** i/lub **pęd** między cząstkami będącymi źródłami tego oddziaływania

<i>oddziaływanie</i>	<i>źródło</i>	<i>nośnik</i>		<i>masa</i>
grawitacyjne	masa	graviton	G	0
elektromag.	ładunek	foton	γ	0
silne	“kolor”	gluony	g	0
słabe	“ładunek słaby”	“bozony	$W^\pm$	80 GeV
		pośredniczące”	Z^0	91 GeV

1 GeV = 1 000 000 000 eV $\approx$ masa protonu

Nośniki oddziaływań uważamy za **punktowe** i **niepodzielne**, tak jak kwarki i leptyony...

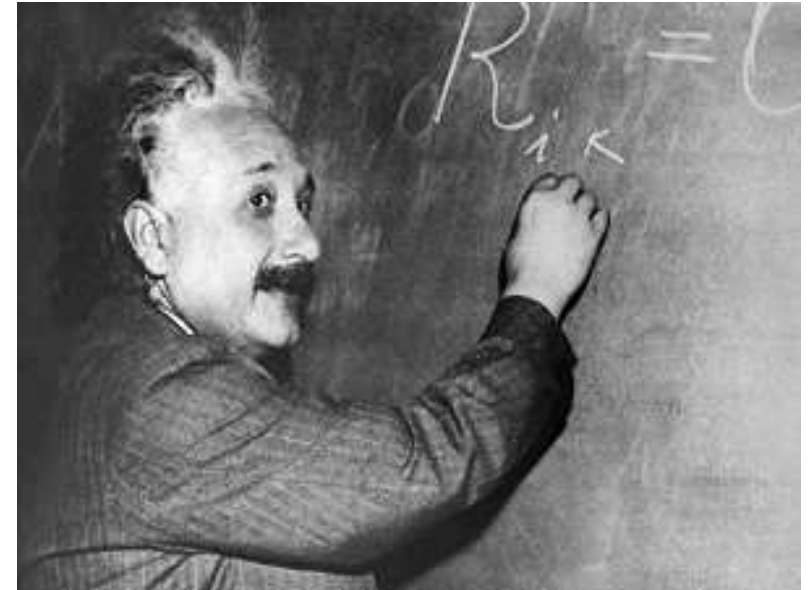

Grawitacja

Ogólna Teoria Względności

W 1916 Einstein zaproponował nowe podejście do opisu grawitacji.

Grawitacja nie jest już opisywana jako siła, ale jako **odkształcenie czasoprzestrzeni!**

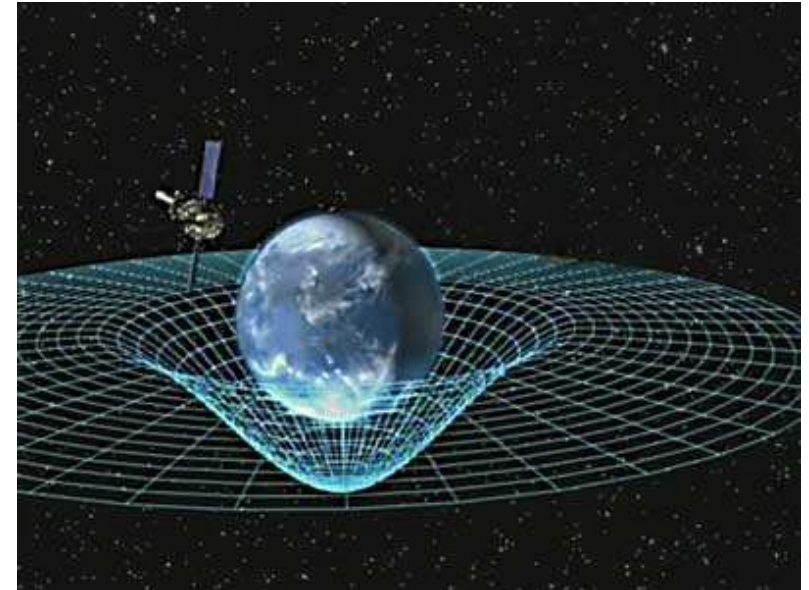

Grawitacja

Ogólna Teoria Względności

W 1916 Einstein zaproponował nowe podejście do opisu grawitacji.

Grawitacja nie jest już opisywana jako siła, ale jako **odkształcenie czasoprzestrzeni!**

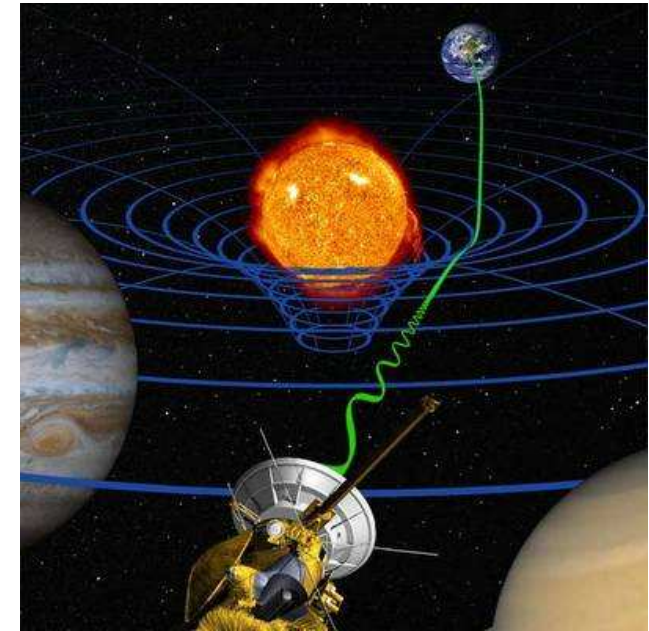
Materia powoduje zakrzywienie czasoprzestrzeni.
Zakrzywienie czasoprzestrzeni decyduje o ruchu materii.

Grawitacja

Ogólna Teoria Względności

W 1916 Einstein zaproponował nowe podejście do opisu grawitacji.

Grawitacja nie jest już opisywana jako siła, ale jako **odkształcenie czasoprzestrzeni!**

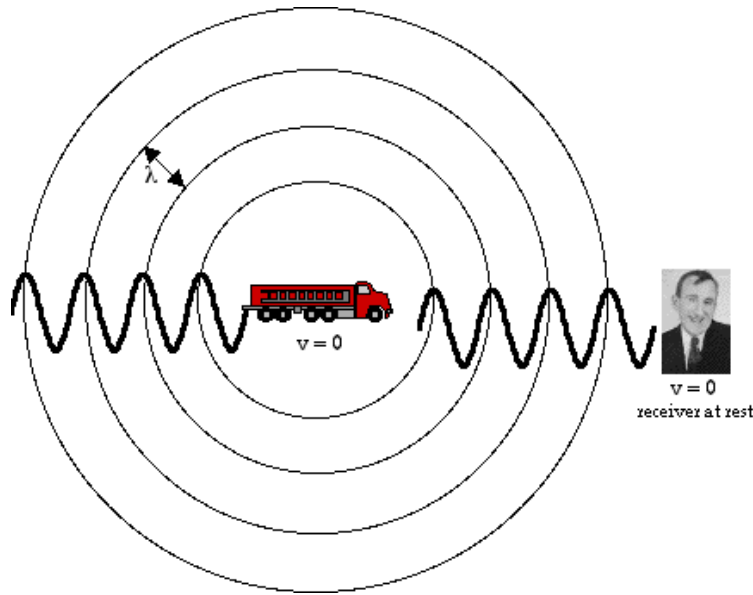
Materia powoduje zakrzywienie czasoprzestrzeni.

Zakrzywienie czasoprzestrzeni decyduje o ruchu materii.

Problem teorii Einsteina: nie istniało statyczne rozwiązanie.

Aby uratować statyczny Wszechświat Einstein dołożył do swoich równań **stałą kosmologiczną - Λ**

Efekt Dopplera

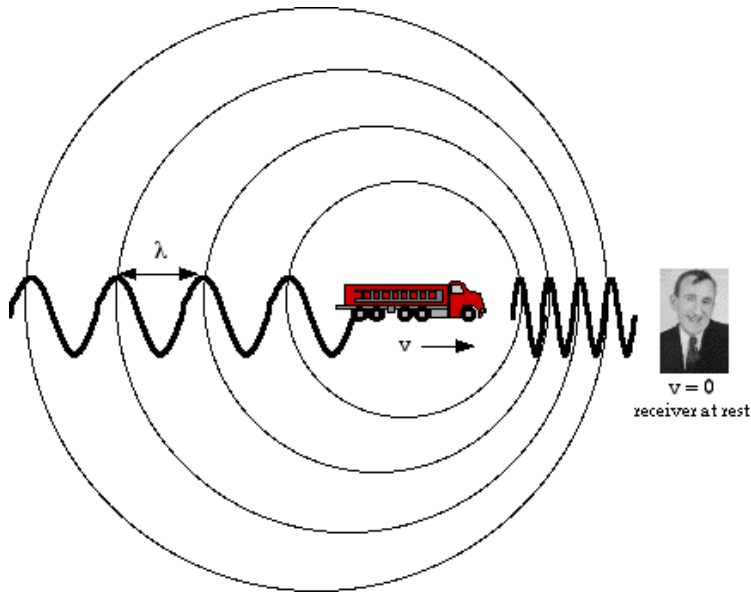
W przypadku fal dźwiękowych znamy z codziennego doświadczenia...

Jeśli źródło dźwięku jest **nieruchome** względem obserwatora, obserwator słyszy dźwięk o **niezmienionej częstotliwości**.

Efekt Dopplera

W przypadku fal dźwiękowych znamy z codziennego doświadczenia...

Jeśli źródło dźwięku jest **nieruchome** względem obserwatora, obserwator słyszy dźwięk o **niezmienionej częstotliwości**.

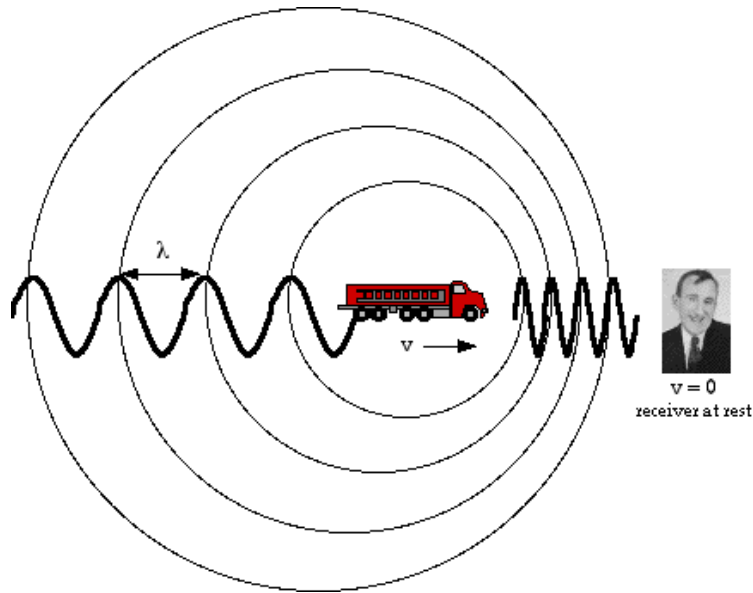

Jeśli **źródło** dźwięku **porusza się** względem **obserwatora**, obserwator słyszy dźwięk o wyższej lub niższej częstotliwości (**zależnie od kierunku ruchu**)

$$f_{obs} = \frac{f}{\left(1 - \frac{v}{c}\right)}$$

Efekt Dopplera

W przypadku fal dźwiękowych znamy z codziennego doświadczenia...

Jeśli źródło dźwięku jest **nieruchome** względem obserwatora, obserwator słyszy dźwięk o **niezmienionej częstotliwości**.

Jeśli **źródło światła porusza się** względem **obserwatora**, obserwator widzi **światło** o wyższej lub niższej częstotliwości (**zależnie od kierunku ruchu**)

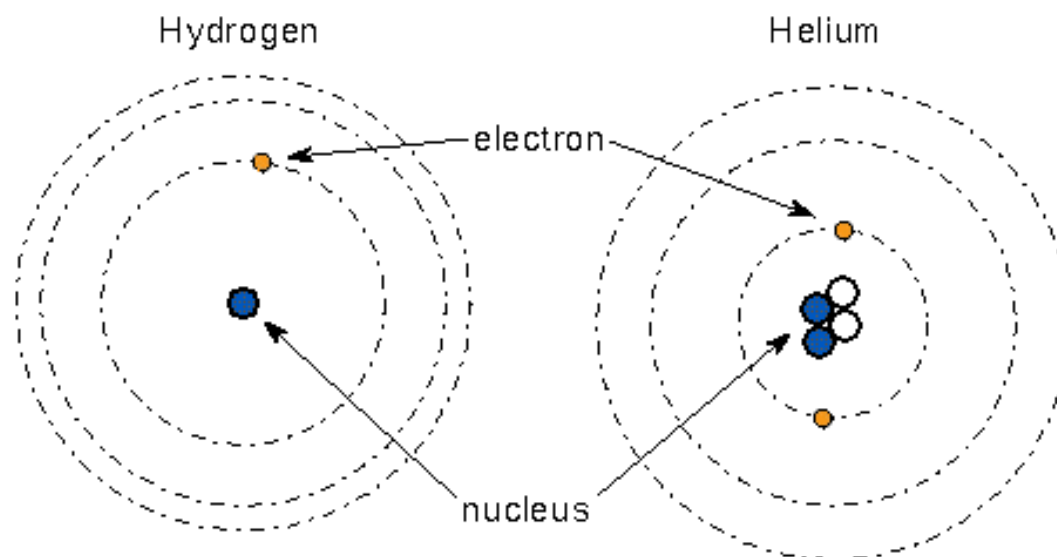
$$f_{obs} = f \sqrt{\frac{1 + \frac{v}{c}}{1 - \frac{v}{c}}}$$

Linie widmowe

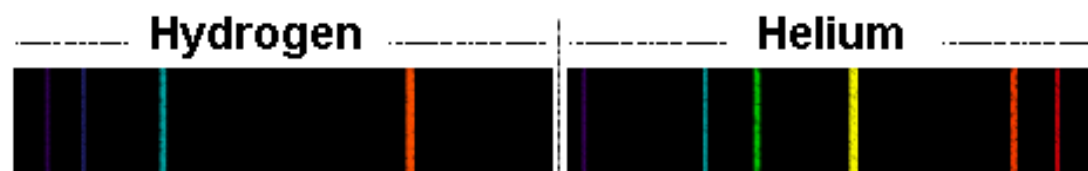
Linie emisyjne

Światło emitowane przez wzbudzone atomy.

- = proton (+ charge)
- = neutron (no charge)
- = electron (- charge)
- - - - = energy level

The structure of the atoms for the two most common elements in nature. Different elements have different number of **protons** and different layouts of their energy levels.

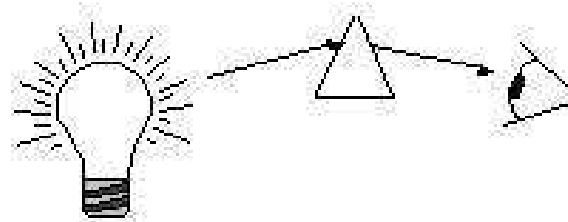
Linie widmowe

Linie emisyjne

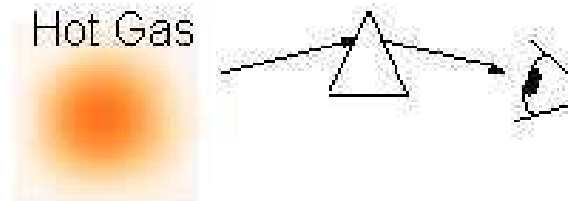
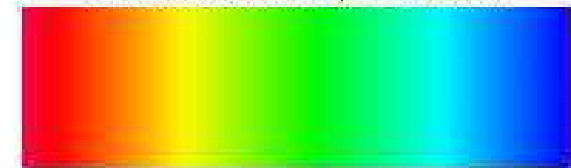
Światło emitowane przez wzbudzone atomy.

Linie absorpcyjne

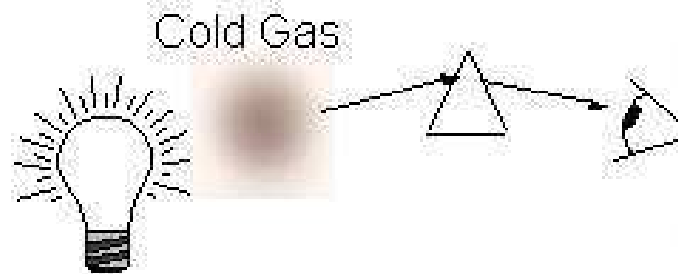
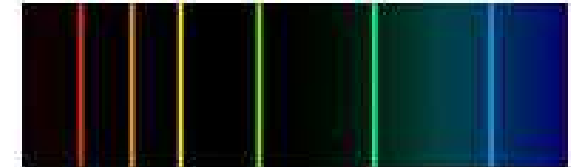
Widoczne w świetle przechodzącym przez gaz.

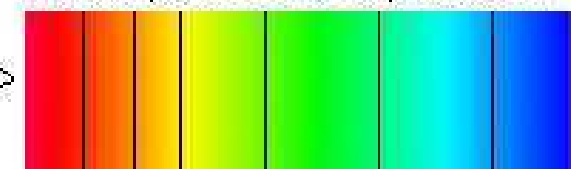
Continuum Spectrum

Emission Line Spectrum

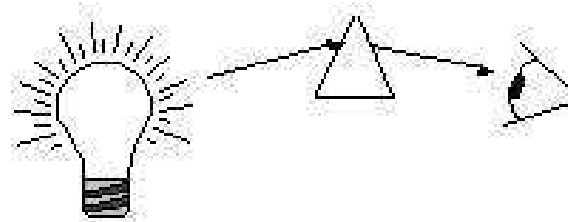
Absorption Line Spectrum

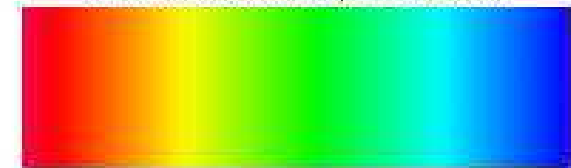
Linie widmowe

Linie emisyjne

Światło emitowane przez wzbudzone atomy.

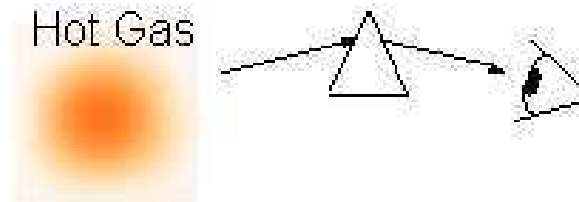

Continuum Spectrum

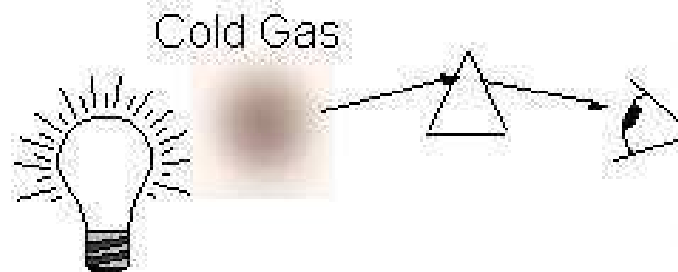
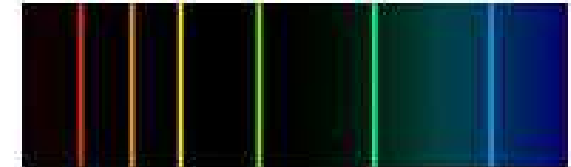

Linie absorpcyjne

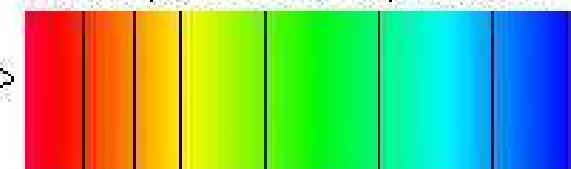
Widoczne w świetle przechodzącym przez gaz.

Emission Line Spectrum

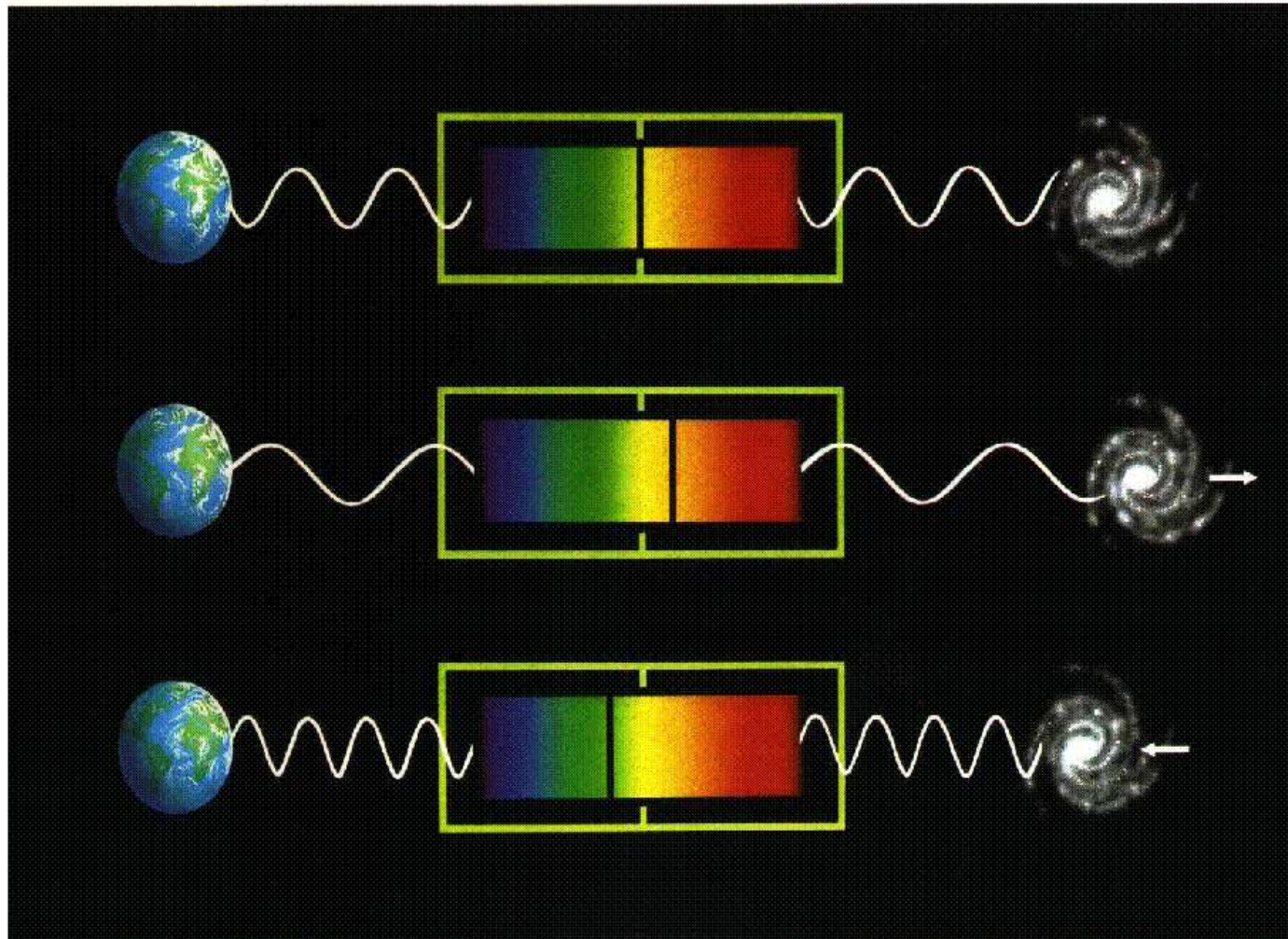
Absorption Line Spectrum

W obu przypadkach pozycja linii jest ściśle określona
(charakterystyczna dla danego atomu)

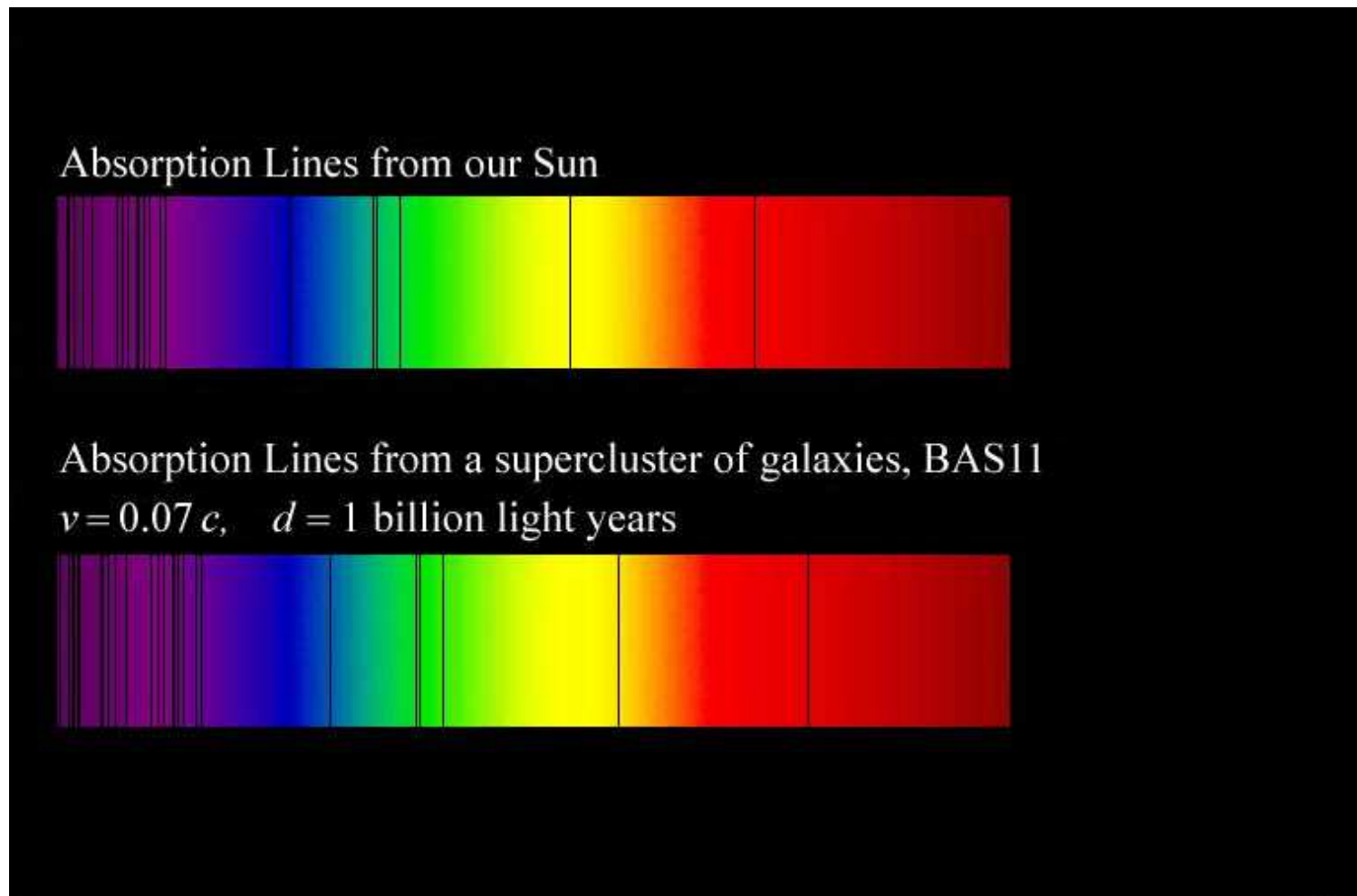
Efekt Dopplera dla światła

Mierząc linie absorpcyjne w widmie galaktyk możemy wnioskować o ich ruchu

Efekt Dopplera dla światła

Mierząc linie absorpcyjne w widmie galaktyk możemy wnioskować o ich ruchu i **wyznaczyć ich prędkość względem nas**

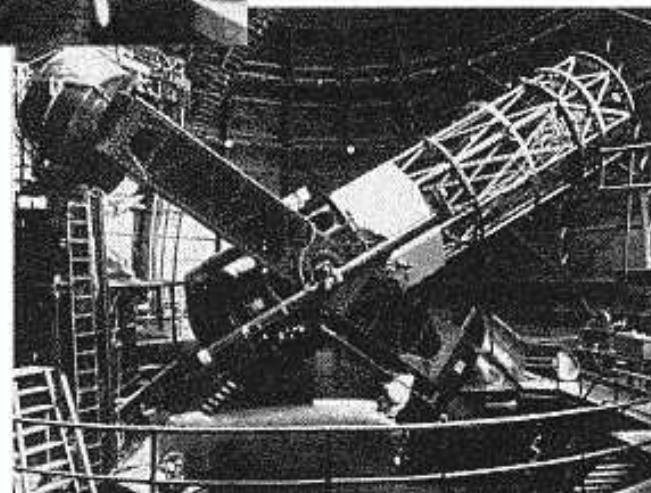
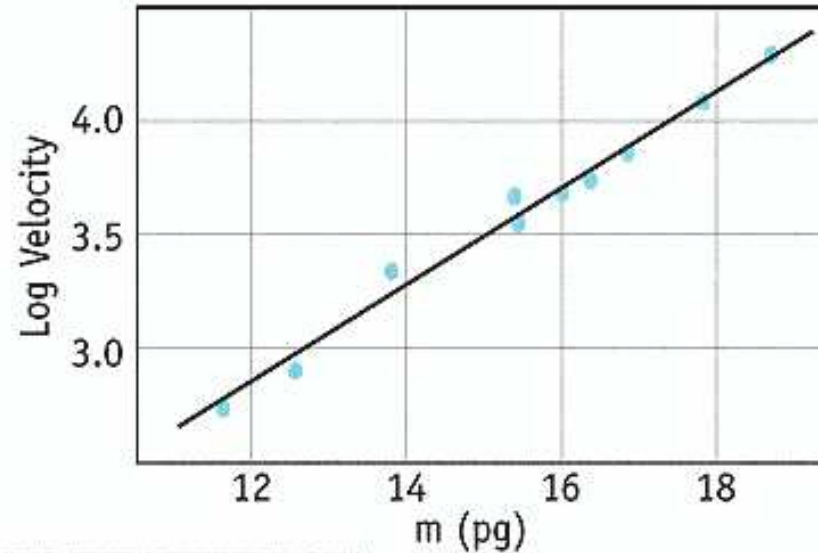

Prawo Hubble (1929)

DISCOVERY OF EXPANDING UNIVERSE

Edwin Hubble

Mt. Wilson
100 Inch
Telescope

Prawo Hubble'a (1929)

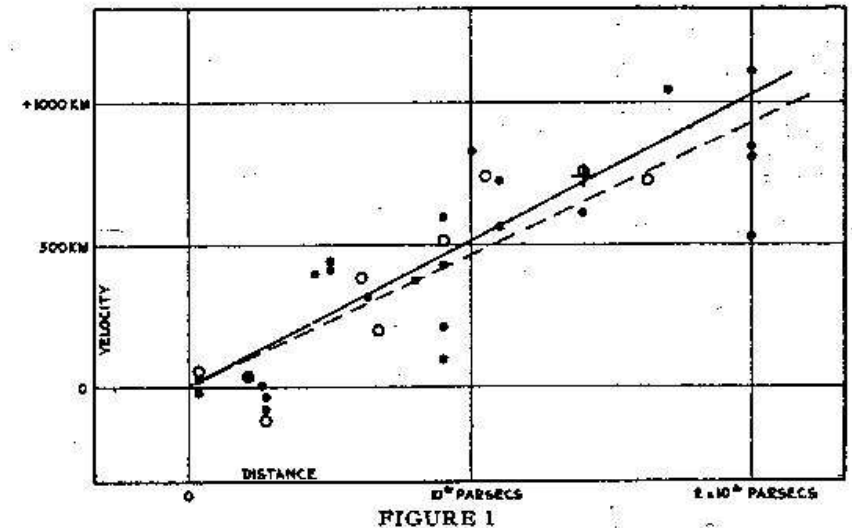
Edwin Hubble jako pierwszy powiązał obserwowane prędkości mgławic z ich odległością od Ziemi.

Zauważył on, że **prędkość** 'ucieczki' **rośnie z odległością** od Ziemi:

$$v = H \cdot r$$

r - odległość, H - stała Hubble'a

Oryginalne wyniki Hubble'a:

Prawo Hubble'a (1929)

Edwin Hubble jako pierwszy powiązał obserwowane prędkości mgławic z ich odległością od Ziemi.

Zauważył on, że **prędkość** 'ucieczki' **rośnie z odległością** od Ziemi:

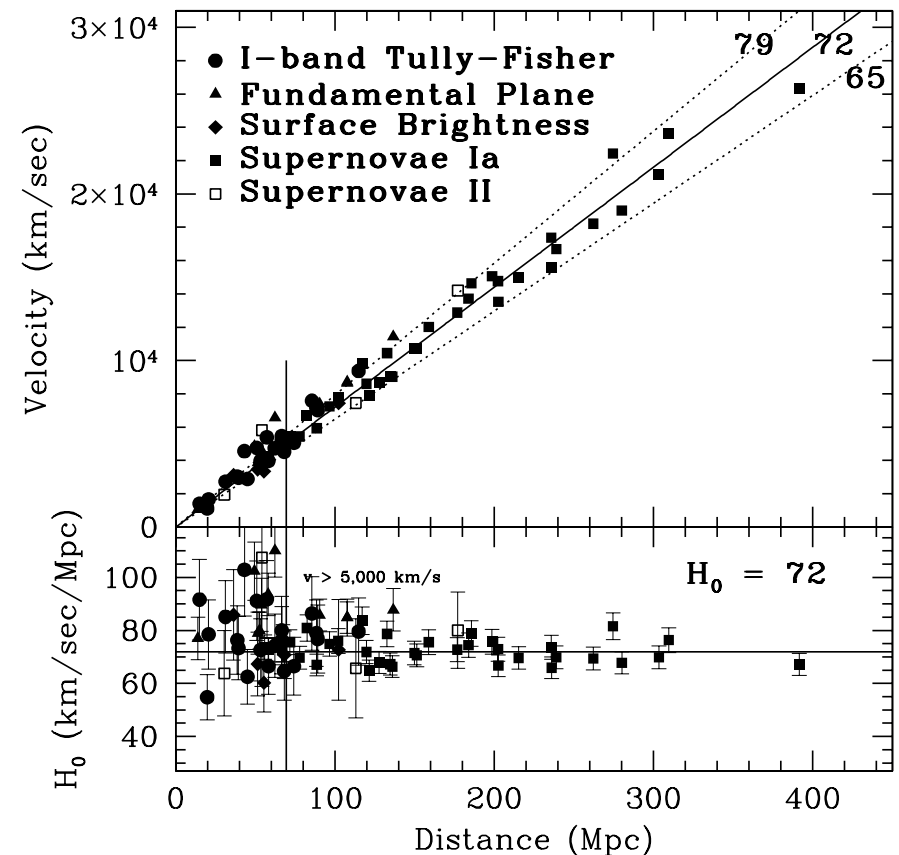
$$v = H \cdot r$$

r - odległość, H - stała Hubble'a

Obecne pomiary: $H \sim 70 \text{ km/s/Mpc}$

$$1 \text{ Mpc} \approx 3 \cdot 10^{22} \text{ m}$$

Współczesne pomiary:

Prawo Hubble'a

Pomiar odległości

Wyznaczenie odległości jest znacznie trudniejsze od wyznaczenia "przesunięcia ku czerwieni".

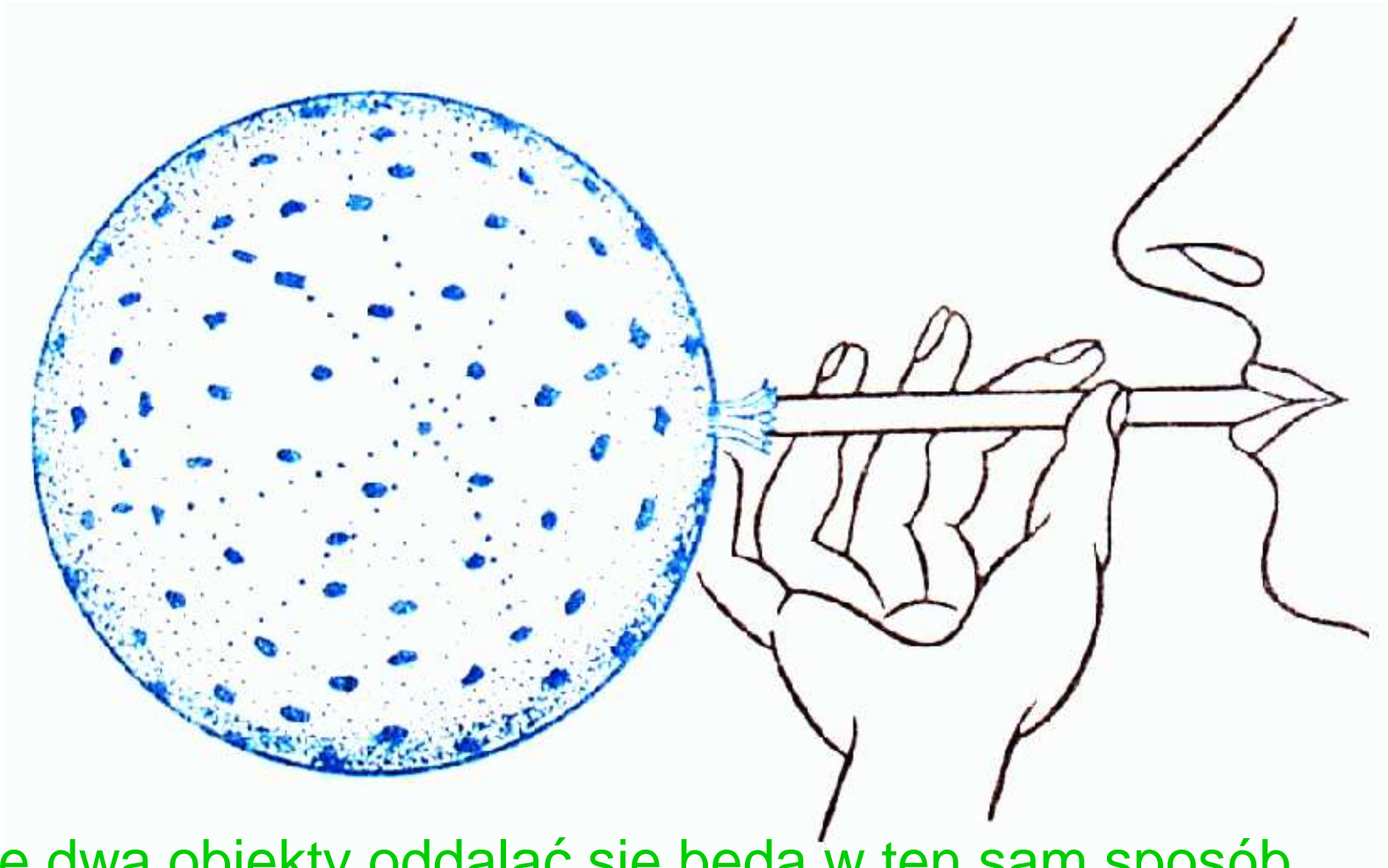
Najczęściej posługujemy się tzw. świecami standardowymi - obiektami, których bezwzględna jasność jest znana.

Na największych odległościach są to **Supernowe typu 1A**.

Prawo Hubblea

Obserwacja Hubblea, że **wszystkie** obiekty oddalają się, **nie wyróżnia** w żaden sposób **naszego** układu odniesienia.

Dowolne dwa obiekty oddalać się będą w ten sam sposób.

Ewolucja Wszechświata

Kosmologia zajmuje się opisem Wszechświata na odległościach większych od rozmiarów wszystkich znanych nam struktur $\Rightarrow$ “skala kosmologiczna”

Zasada kosmologiczna: w skalach kosmologicznych Wszechświat traktujemy jako **jednorodny** i **izotropowy** $\Rightarrow$ **materia** jest rozłożona **równomiernie**

Obserwowany ruch względny na tych odległościach opisujemy jako **rozszerzanie się całego Wszechświata**, w którym "zawieszony" są poszczególne obiekty - **materia spoczywa**.

Z równań Einsteina wynika, że nasz Wszechświat rozpoczął swoją ewolucję od **pojedynczego punktu**, osobliwości, o nieskończonej gęstości energii...

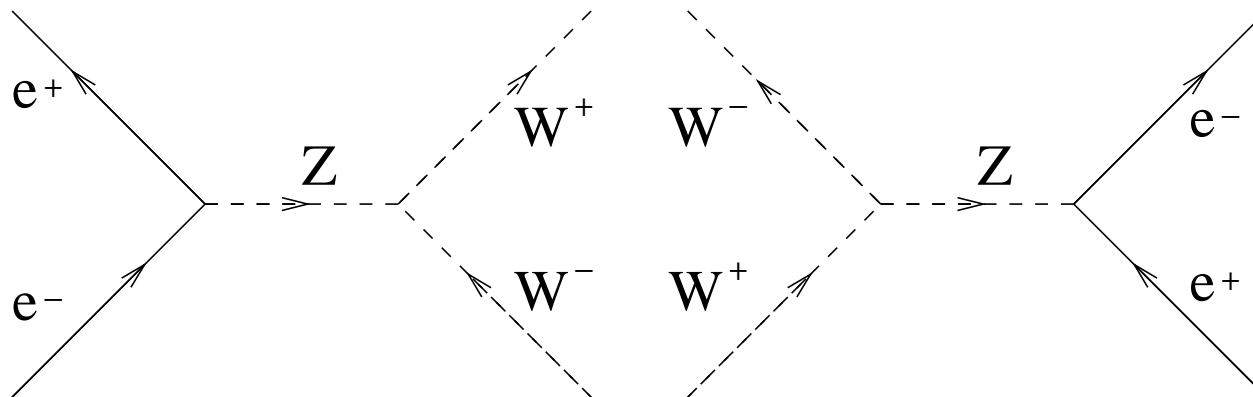
Ewolucja Wszechświata

Na samym początku **gęstość energii** była bardzo duża.

Na poziomie cząstek oznacza to, że cząstki miały bardzo duże **energie kinetyczne**, znacznie większe od ich mas.

Nie istniały żadne obiekty złożone (**nukleony, jądra atomowe, atomy**), gdyż energie były znacznie większe od energii wiązania.

Wszystkie cząstki elementarne znajdowały się w **stanie równowagi**, gdyż nieustannie zachodziły procesy **anihilacji i kreacji**.

Jednak w miarę rozszerzania Wszechświata **energie cząstek malały...**

Ewolucja Wszechświata

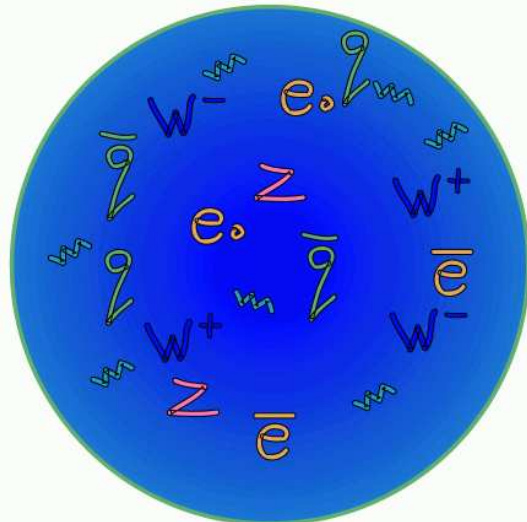
10^{-34} **sekundy**

Materia znajduje się w stanie **Plazmy Kwarkowo-Gluonowej** (QGP). Oddziaływania silne oddzielają się od elektroslabych.

10^{-10} **sekundy**

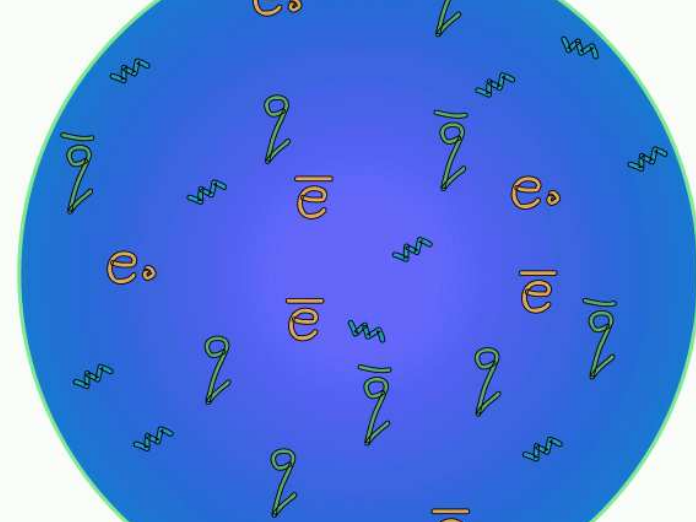
Oddzielenie oddziaływań elektromagnetycznych i słabych. **Zanikają swobodne bozony $W^\pm$ i Z^0** (do tej pory w równowadze z fotonami).

10^{-34} seconds

10^{27} degrees

10^{-10} seconds

10^{15} degrees

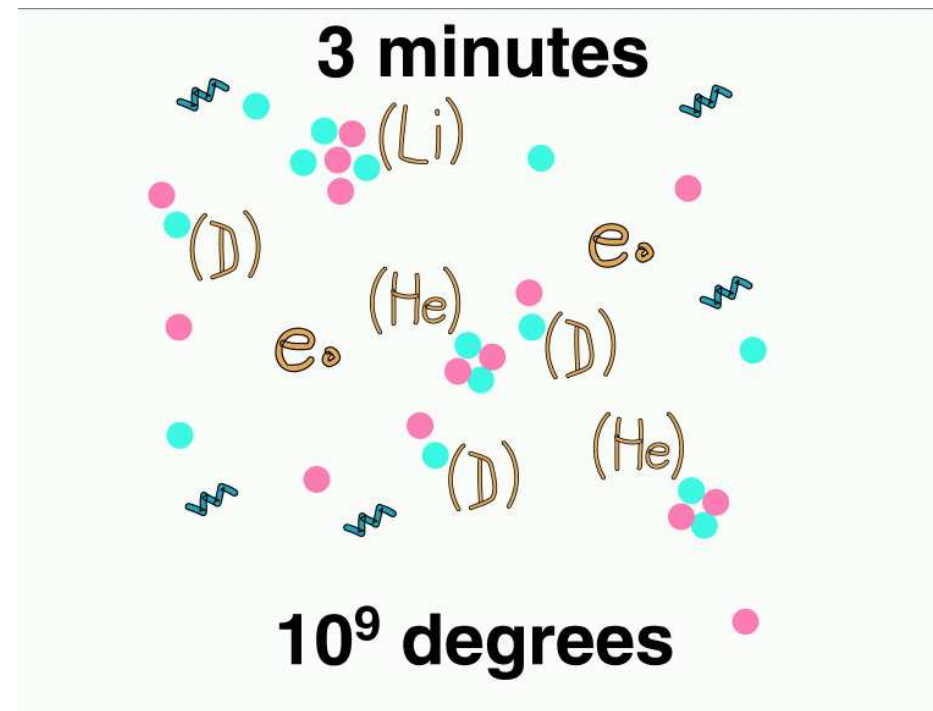
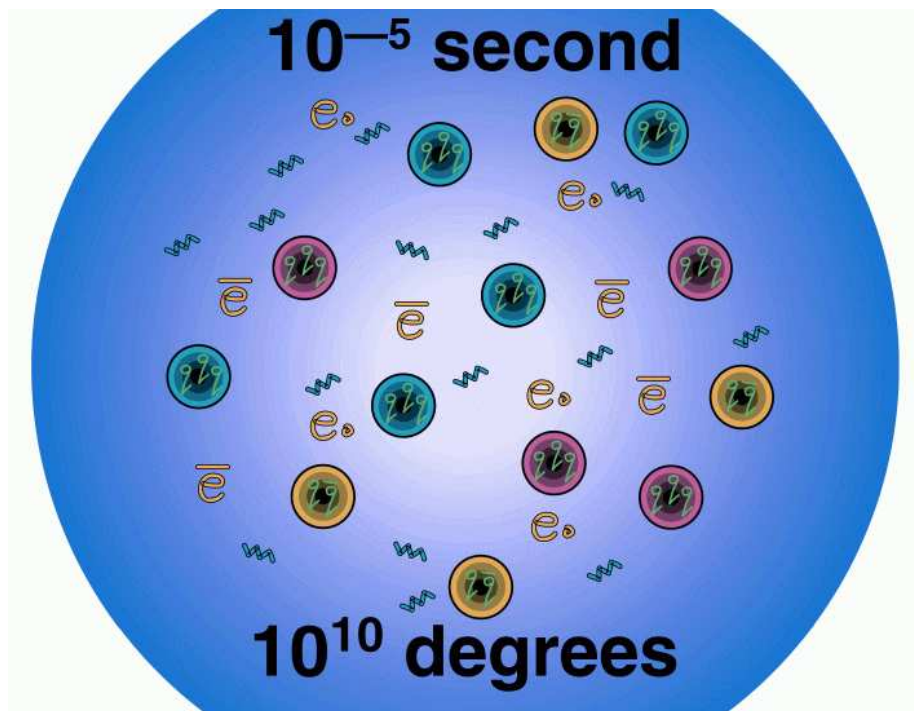
Ewolucja Wszechświata

10^{-5} sekundy

Kwarki formują neutrony i protony. Antymateria zaczyna zanikać bo promieniowanie jest już zbyt słabe aby ją wciąż wytwarzać.

3 minuty

Protony i neutrony tworzą jądra lekkich pierwiastków. Wraz z zanikiem reakcji termojądrowych ustala się zawartości różnych izotopów we Wszechświecie.

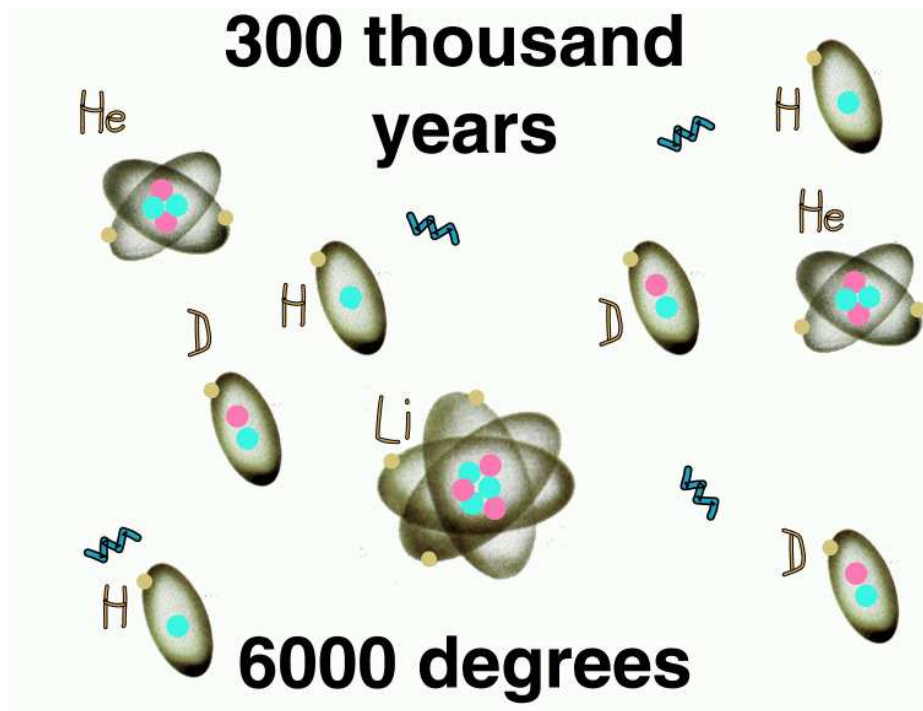
Ewolucja Wszechświata

300 000 lat

Elektrony wychwytywane przez jądra tworzą atomy. Wszechświat staje się **przeźroczysty dla fotonów**.

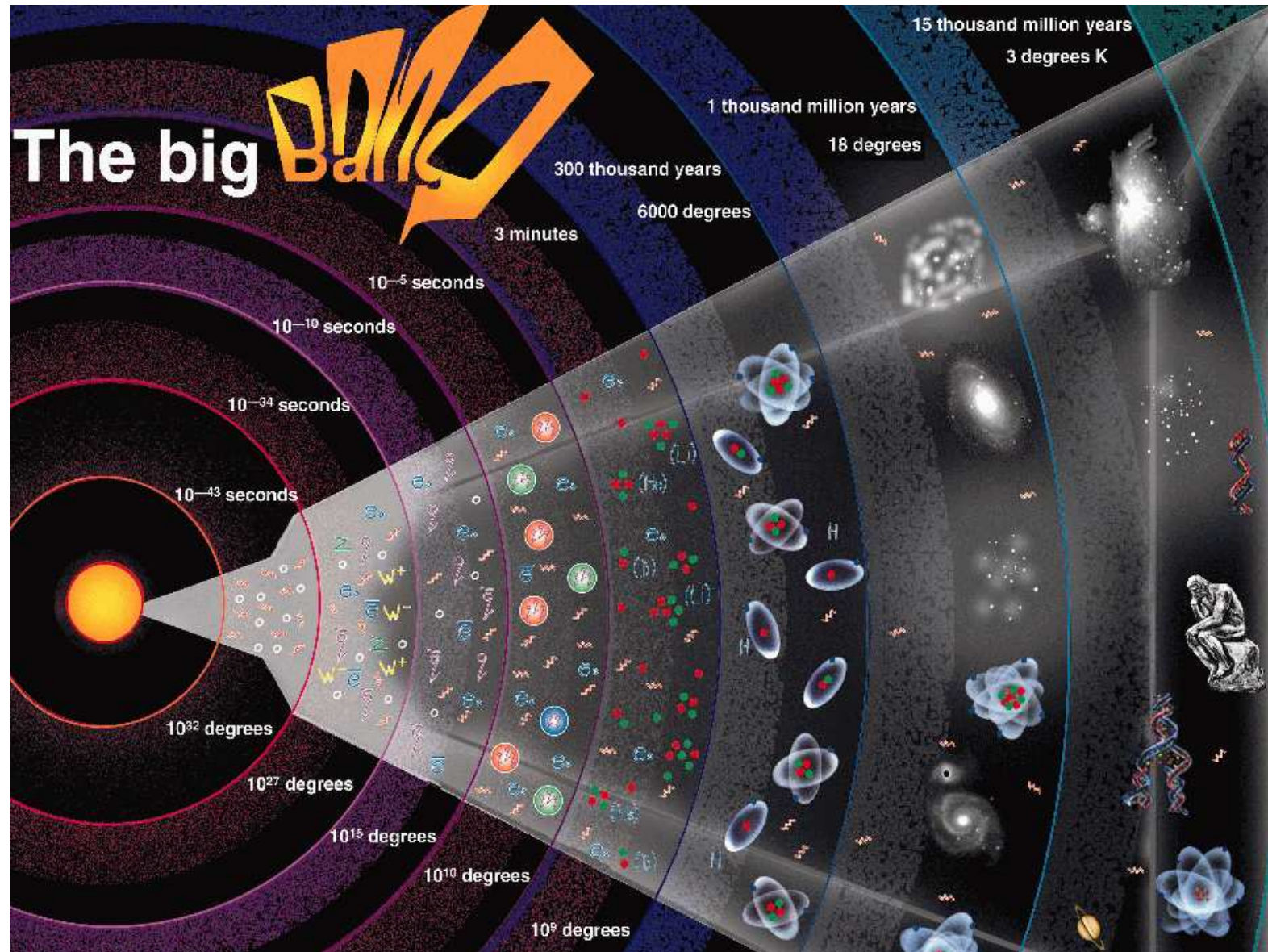
1 000 000 000 lat

Formacja galaktyk, synteza ciężkich pierwiastków w gwiazdach.

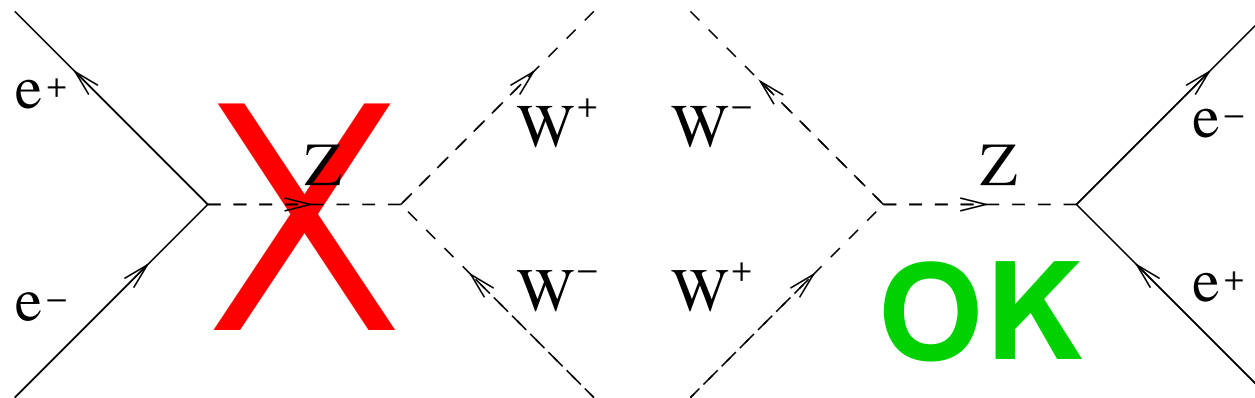

Ewolucja Wszechświata

Ewolucja Wszechświata

W miarę **rozszerzania** maleją energie zderzających się cząstek.
Cząstki zbyt masywne przestają być produkowane

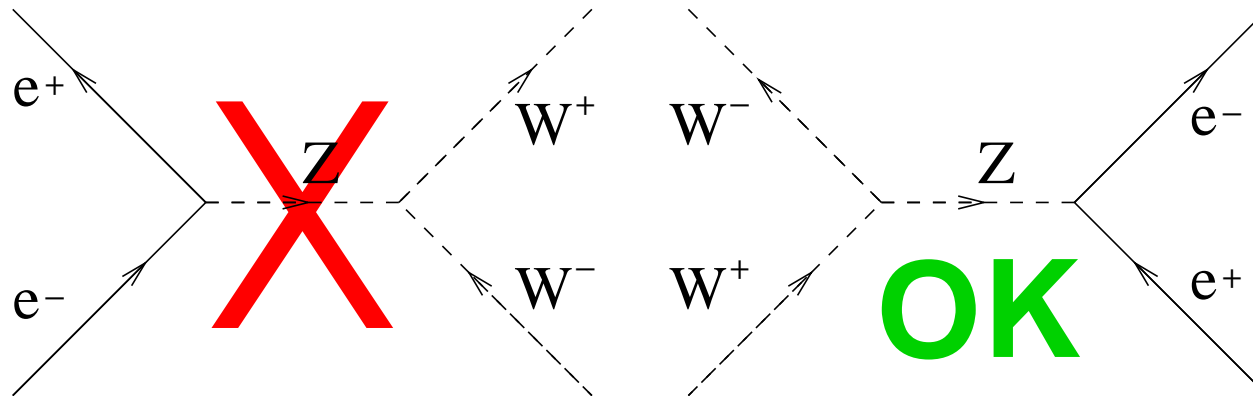

Jeśli są **nietrwałe**, **anihilują** lub tworzą stany związane to stopniowo **zanikają**...

- znikają swobodne bozony $W^{\pm}$ i Z^0 (10^{-10} sekundy)

Ewolucja Wszechświata

W miarę **rozszerzania** maleją energie zderzających się cząstek.
Cząstki zbyt masywne przestają być produkowane

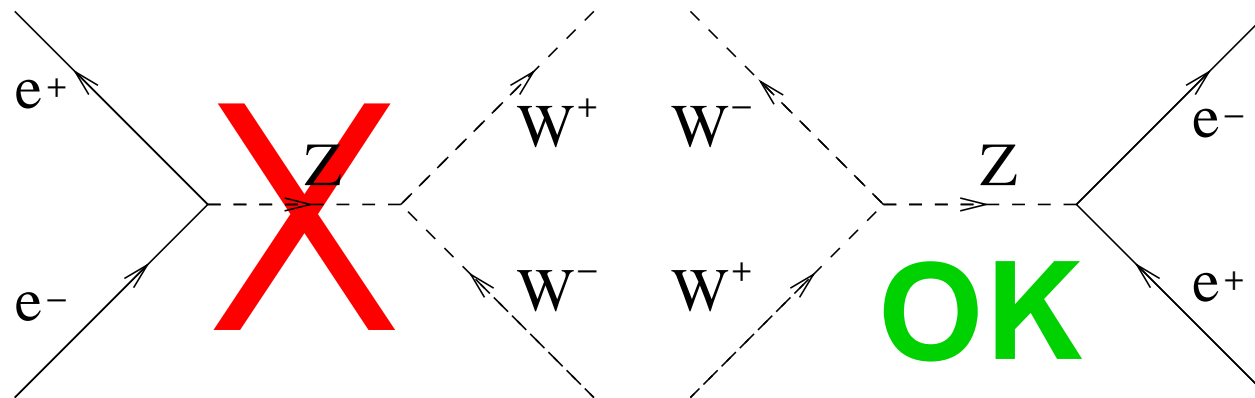

Jeśli są **nietrwałe**, **anihilują** lub tworzą stany związane to stopniowo **zanikają**...

- znikają swobodne bozony $W^\pm$ i Z^0 (10^{-10} sekundy)
- kwarki formują neutrony i protony (10^{-5} sekundy)

Ewolucja Wszechświata

W miarę **rozszerzania** maleją energie zderzających się cząstek.
Cząstki zbyt masywne przestają być produkowane

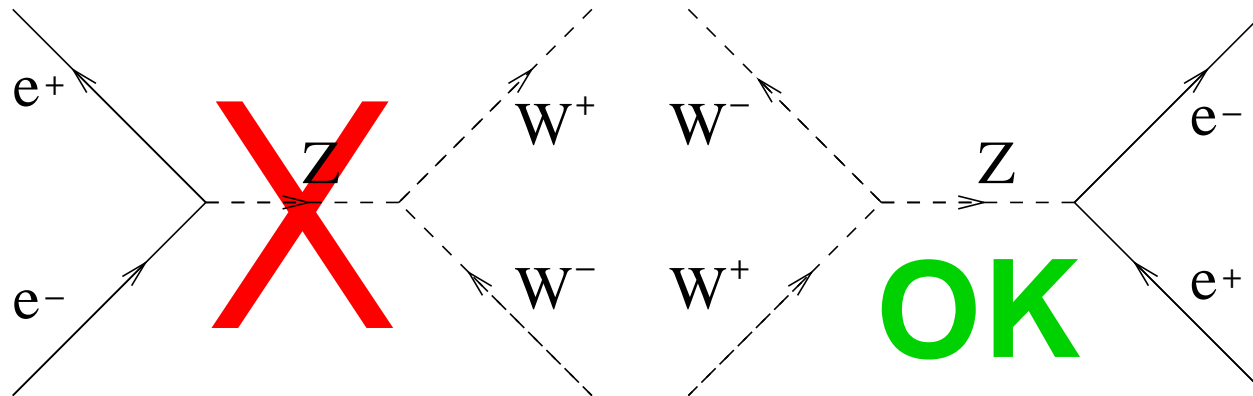

Jeśli są **nietrwałe**, **anihilują** lub tworzą stany związane to stopniowo **zanikają**...

- znikają swobodne bozony $W^{\pm}$ i Z^0 (10^{-10} sekundy)
- kwarki formują neutrony i protony (10^{-5} sekundy)
- protony i neutrony tworzą jądra lekkich pierwiastków (**3 minuty**)

Ewolucja Wszechświata

W miarę **rozszerzania** maleją energie zderzających się cząstek.
Cząstki zbyt masywne przestają być produkowane

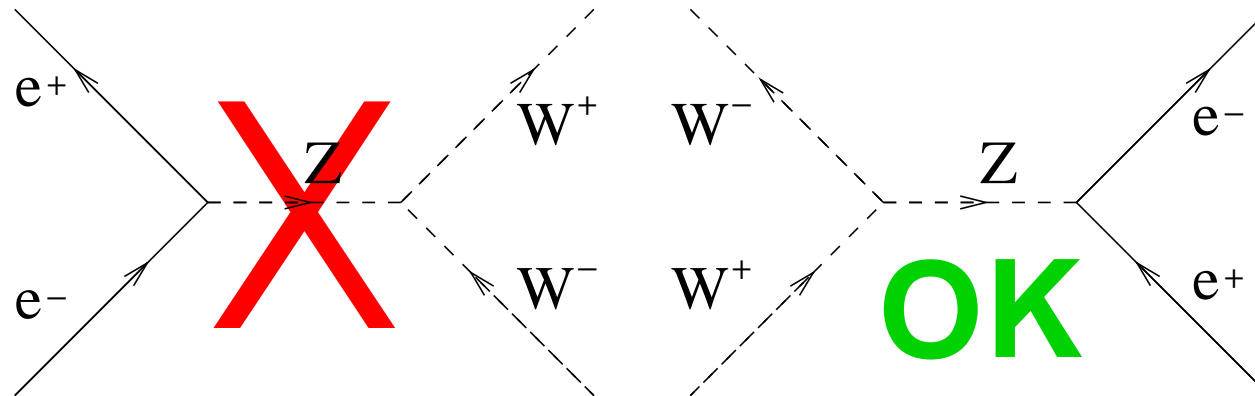

Jeśli są **nietrwałe**, **anihilują** lub tworzą stany związane to stopniowo **zanikają**...

- znikają swobodne bozony $W^{\pm}$ i Z^0 (10^{-10} sekundy)
- kwarki formują neutrony i protony (10^{-5} sekundy)
- protony i neutrony tworzą jądra lekkich pierwiastków (3 minuty)
- elektrony i jądra tworzą atomy (300 000 lat)

Ewolucja Wszechświata

W miarę **rozszerzania** maleją energie zderzających się cząstek.
Cząstki zbyt masywne przestają być produkowane

Jeśli są **nietrwałe**, **anihilują** lub tworzą stany związane to stopniowo **zanikają**...

- znikają swobodne bozony $W^{\pm}$ i Z^0 (10^{-10} sekundy)
- kwarki formują neutrony i protony (10^{-5} sekundy)
- protony i neutrony tworzą jądra lekkich pierwiastków (3 minuty)
- elektrony i jądra tworzą atomy (300 000 lat)

Masywne, **trwałe** i **słabo oddziałujące** cząstki mogą się “odprząc” !...

Ewolucja Wszechświata

Czy Wszechświat będzie się rozszerzał w nieskończoność ?

Z Ogólnej Teorii Względności wynika, że przyszłość Wszechświata zależy od gęstości materii ρ .

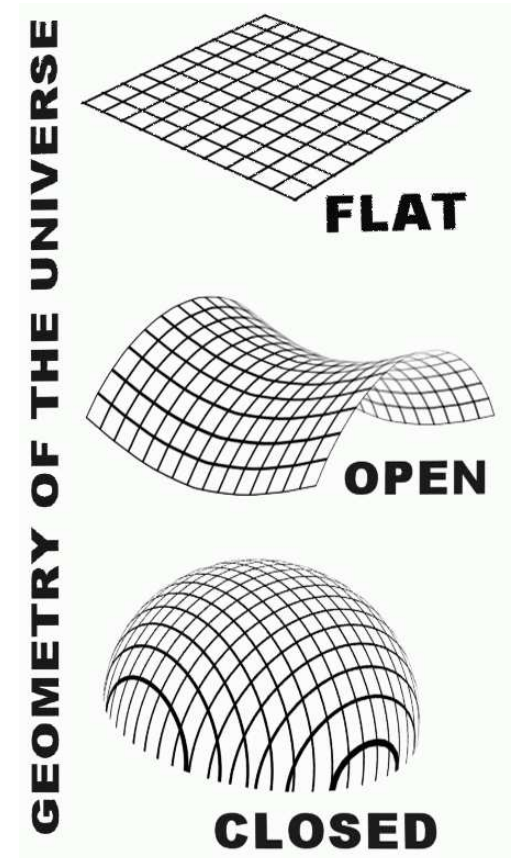
Gęstość krytyczna: $\rho_c = \frac{3H^2}{8\pi G} \sim 10^{-26} \text{ kg/m}^3$

$\rho = \rho_c$ asymptotycznie “zatrzyma” się

$\rho < \rho_c$ będzie zawsze rozszerzał się

$\rho > \rho_c$ kiedyś zacznie się zapadać

Pomijając wkład od stałej kosmologicznej!

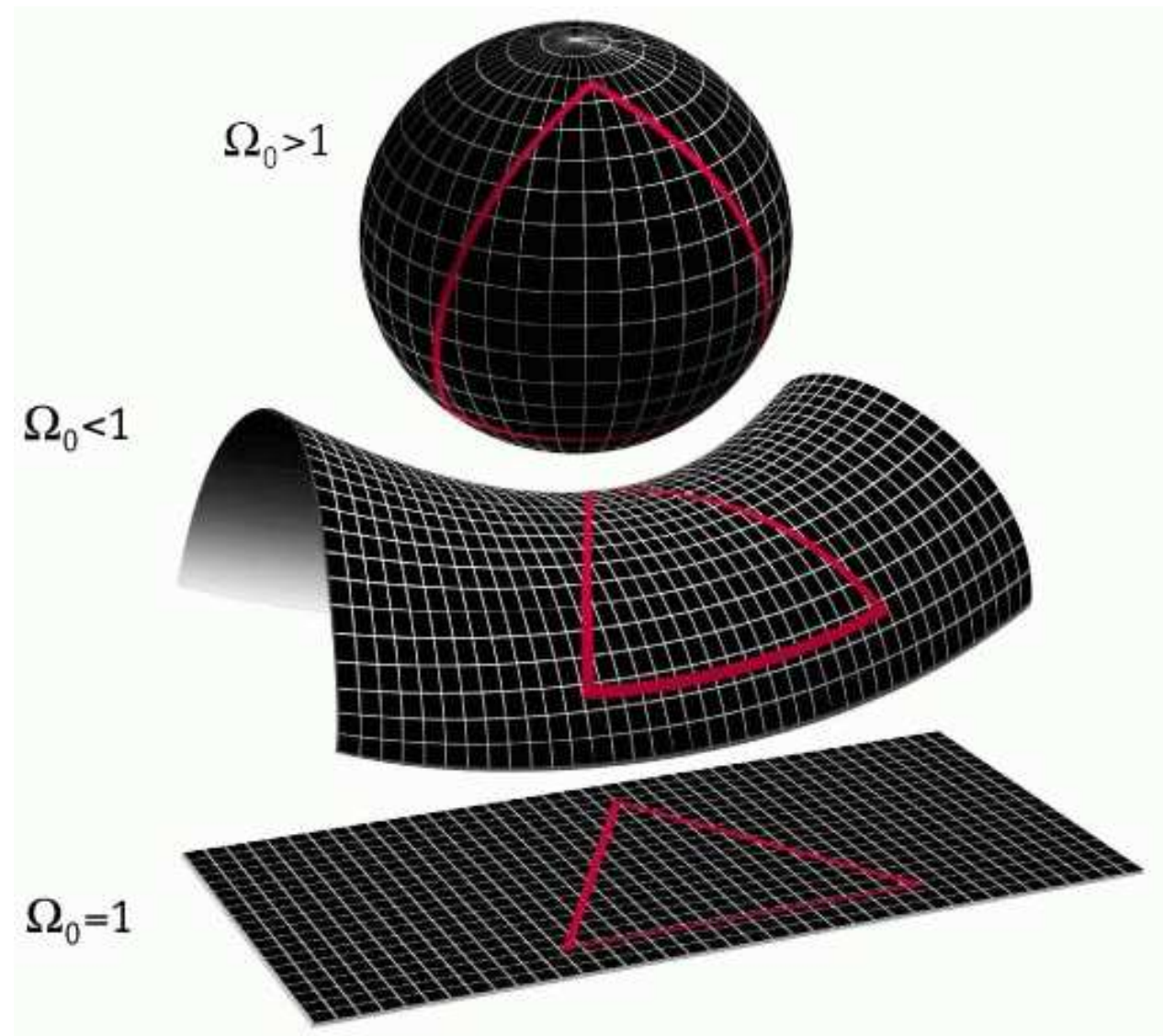

Krzywizna przestrzeni

Całkowita gęstość materii/energii we Wszechświecie decyduje też o geometrii przestrzeni na skalach kosmologicznych!

Lokalnie wiemy, że przestrzeń jest płaska (suma kątów trójkąta wynosi 180°).

Ale na dużych odległościach trudno to sprawdzić...

Gęstość materii we Wszechświecie

Charakter ewolucji Wszechświata zależą od **gęstości materii**.

Można spróbować ją zmierzyć na różne sposoby:

$$\Omega \equiv \rho / \rho_c$$

- z pomiaru **promieniowania** gwiazd i materii międzygwiazdnej
⇒ materia **“światlista”**

$$\Omega_{lumi} \sim 0.006$$

Gęstość materii we Wszechświecie

Charakter ewolucji Wszechświata zależą od **gęstości materii**.

Można spróbować ją zmierzyć na różne sposoby:

$$\Omega \equiv \rho / \rho_c$$

- z pomiaru **promieniowania** gwiazd i materii międzygwiazdnej
⇒ materia **“światlista”**

$$\Omega_{lumi} \sim 0.006$$

- z pomiaru zawartości **lekkich pierwiastków** + model **nukleosyntezy (Wielki Wybuch)**
⇒ materia **“barionowa”**

$$\Omega_b \sim 0.04$$

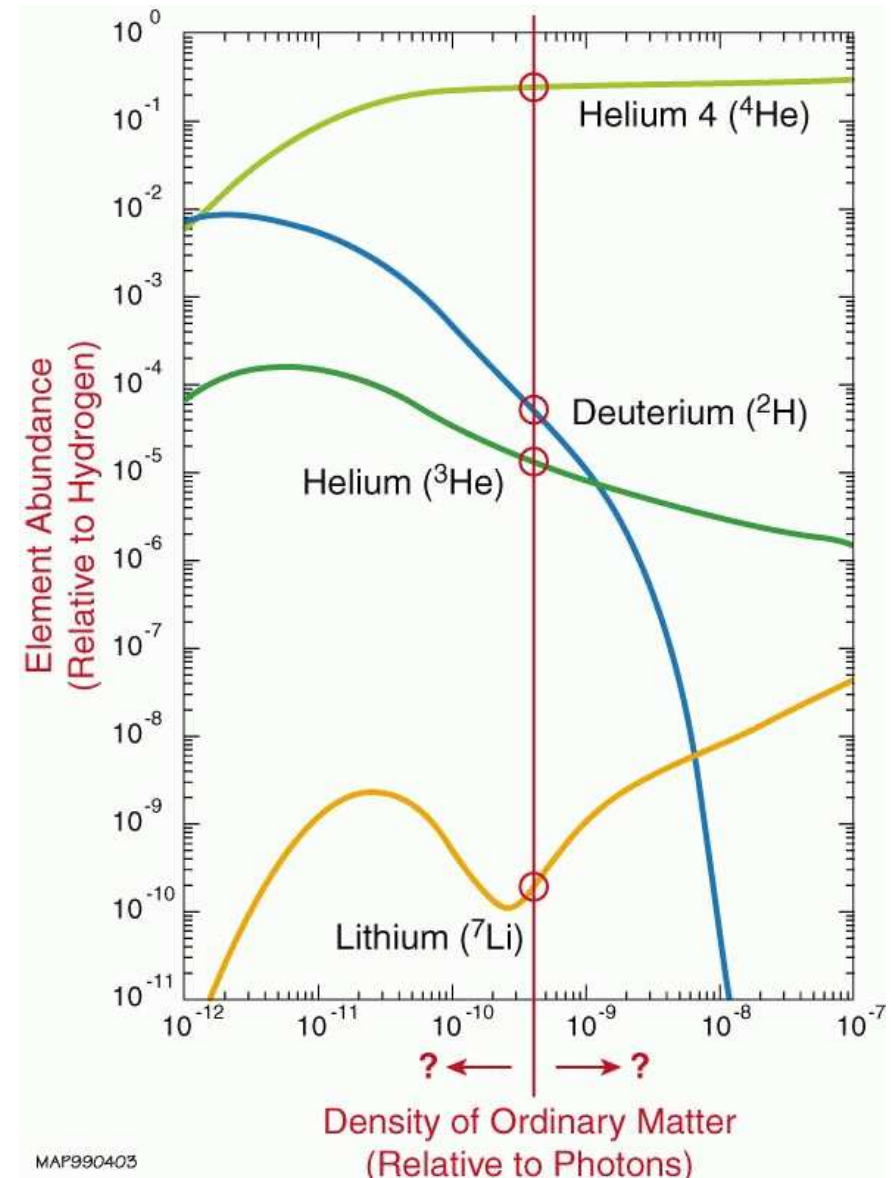
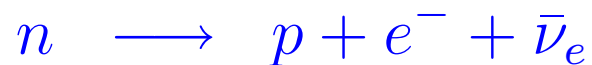
Pierwotna nukleosynteza

W zależności od stosunku gęstości materii do promieniowania, różne pierwiastki produkują się w różnej ilości.

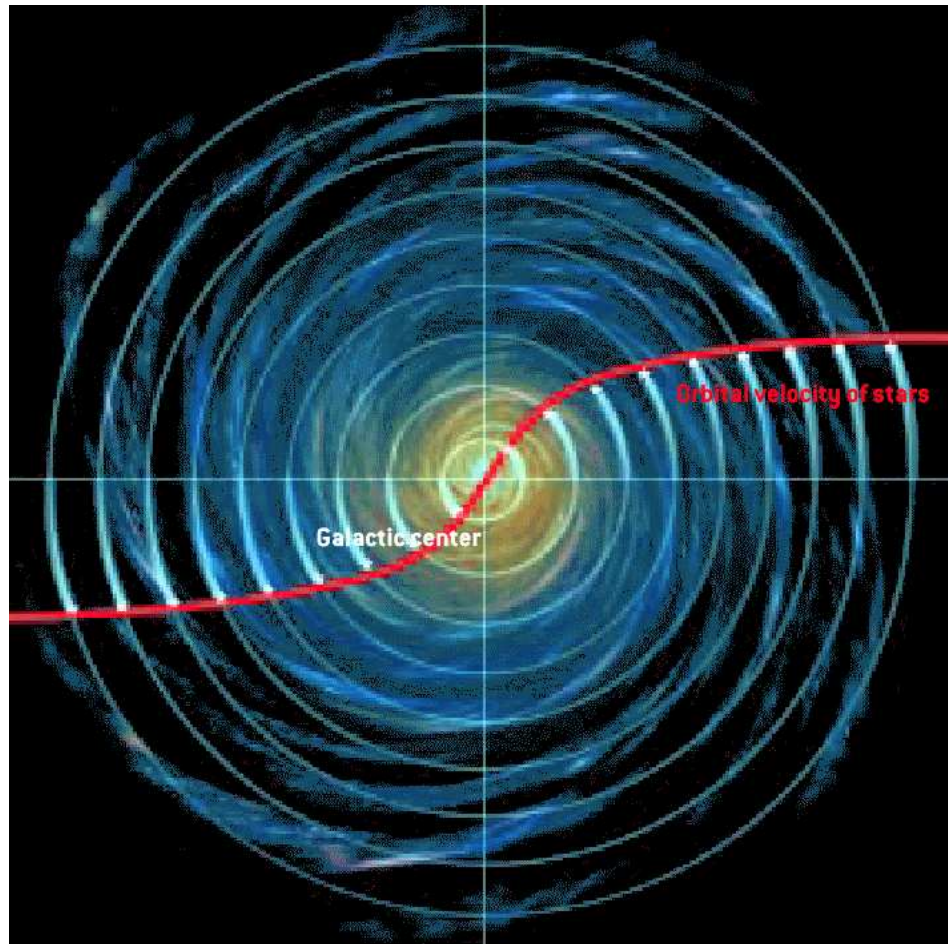
Produkcja deuteru:

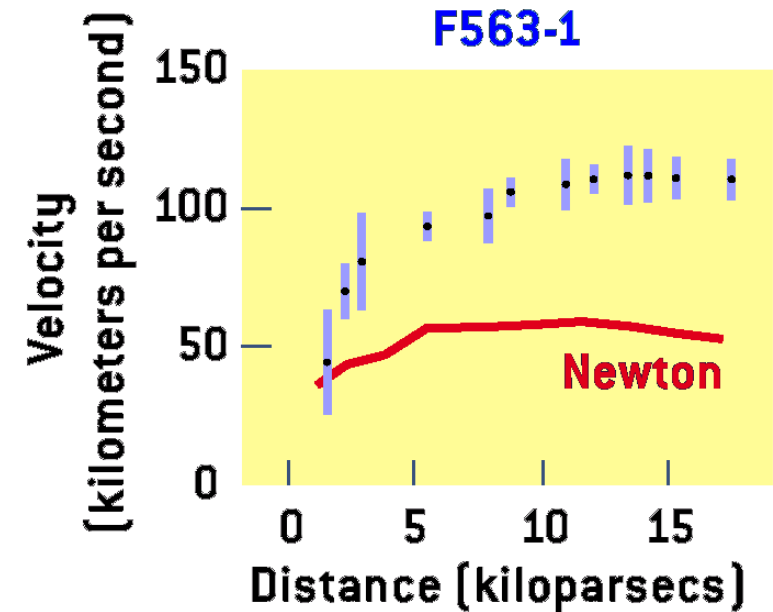
Konkurencyjny jest rozpad neutronu (zachodzi niezależnie od gęstości):

Oddziaływania grawitacyjne

Znane nam prawa dynamiki nie tłumaczą rotacji galaktyk.

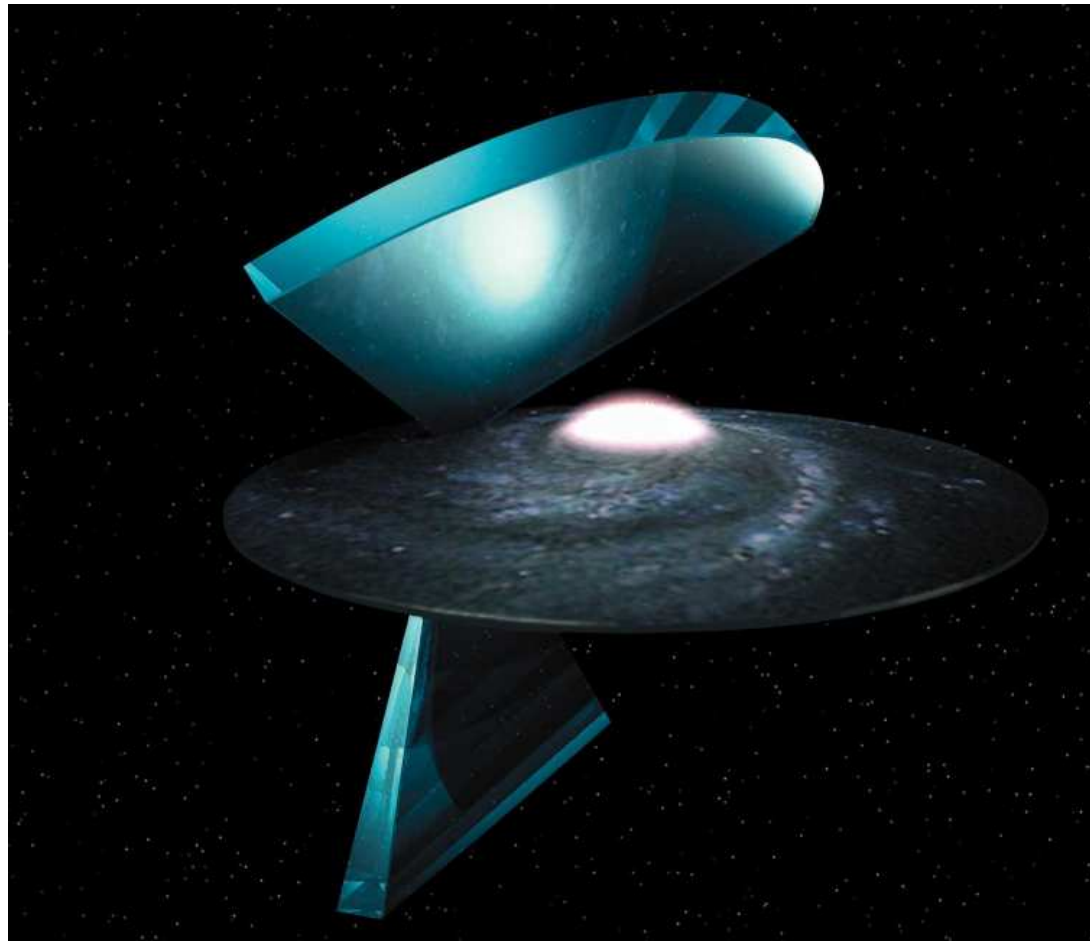

Ramiona wirują szybciej niż oczekivalibyśmy z praw grawitacji i dynamiki

Oddziaływania grawitacyjne

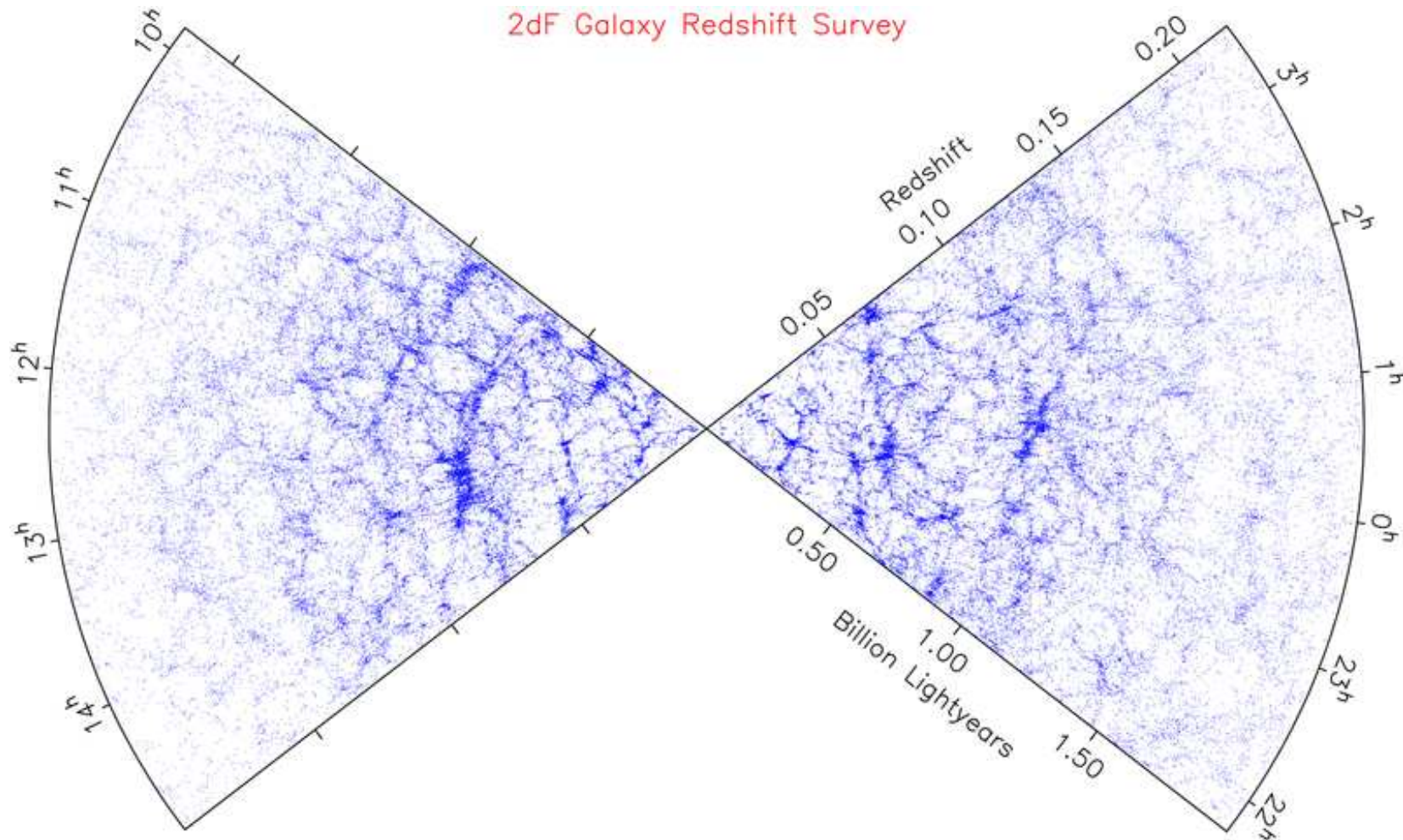
Projekt 2dF Galaxy Redshift Survey

Pomiar przesunięcia ku czerwieni dla około 250 000 galaktyk

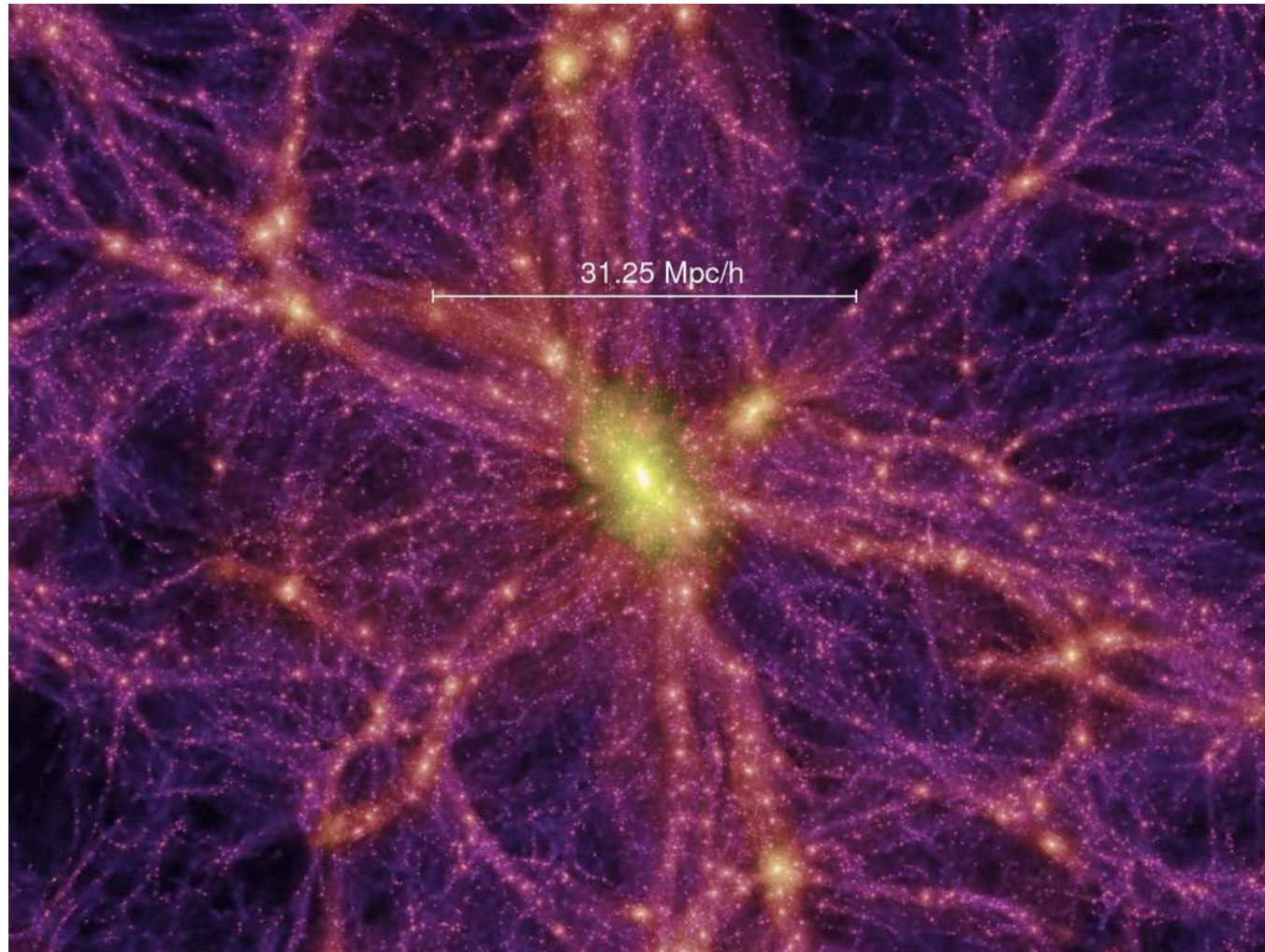
Oddziaływania grawitacyjne

Znana nam **materia barionowa** nie wystarcza do opisu **oddziaływań grawitacyjnych** na skalach międzygalaktycznych.

Oddziaływania grawitacyjne

Znana nam **materia barionowa** nie tłumaczy też **tworzenia się struktur** we Wszechświecie.

Gęstość materii we Wszechświecie

Charakter ewolucji Wszechświata zależą od **gęstości materii**.

Można spróbować ją zmierzyć na różne sposoby:

$$\Omega \equiv \rho / \rho_c$$

- z pomiaru **promieniowania** gwiazd i materii międzygwiazdnej
⇒ materia **“światlista”**

$$\Omega_{lumi} \sim 0.006$$

- z pomiaru zawartości **lekkich pierwiastków** + model **nukleosyntezy (Wielki Wybuch)**
⇒ materia **“barionowa”**

$$\Omega_b \sim 0.04$$

- z pomiaru/symulacji oddziaływań **grawitacyjnych**
⇒ materia **“grawitacyjna” (całkowita ?)**

$$\Omega_m \sim 0.3$$

$$\Omega_m \gg \Omega_b \Rightarrow \text{ciemna materia !?}$$

Ciemna materia

Wiemy że ciemna materia:

- jest “zimna” (nierelatywistyczna) $\Rightarrow$ masywna
- jest niebarionowa
- jest stabilna (nie rozpada się)
- bardzo słabo oddziałuje (tylko grawitacyjnie?)
“Odprzęgła się” na wczesnym etapie ewolucji Wszechświata ?...
- daje wkład ok. $1/4$ gęstości krytycznej ($5 \times$ materia barionowa)

Ciemna materia

Wiemy że ciemna materia:

- jest “zimna” (nierelatywistyczna) $\Rightarrow$ masywna
- jest niebarionowa
- jest stabilna (nie rozpada się)
- bardzo słabo oddziałuje (tylko grawitacyjnie?)
“Odprzęgła się” na wczesnym etapie ewolucji Wszechświata ?...
- daje wkład ok. $1/4$ gęstości krytycznej ($5 \times$ materia barionowa)

Nie wiemy:

- Co się na nią składa (jedna czy wiele cząstek)?
- Jak ją bezpośrednio zaobserwować?

Ciemna materia

Wiemy że ciemna materia:

- jest “zimna” (nierelatywistyczna) $\Rightarrow$ masywna
- jest niebarionowa
- jest stabilna (nie rozpada się)
- bardzo słabo oddziałuje (tylko grawitacyjnie?)
“Odprzęgła się” na wczesnym etapie ewolucji Wszechświata ?...
- daje wkład ok. $1/4$ gęstości krytycznej ($5 \times$ materia barionowa)

Nie wiemy:

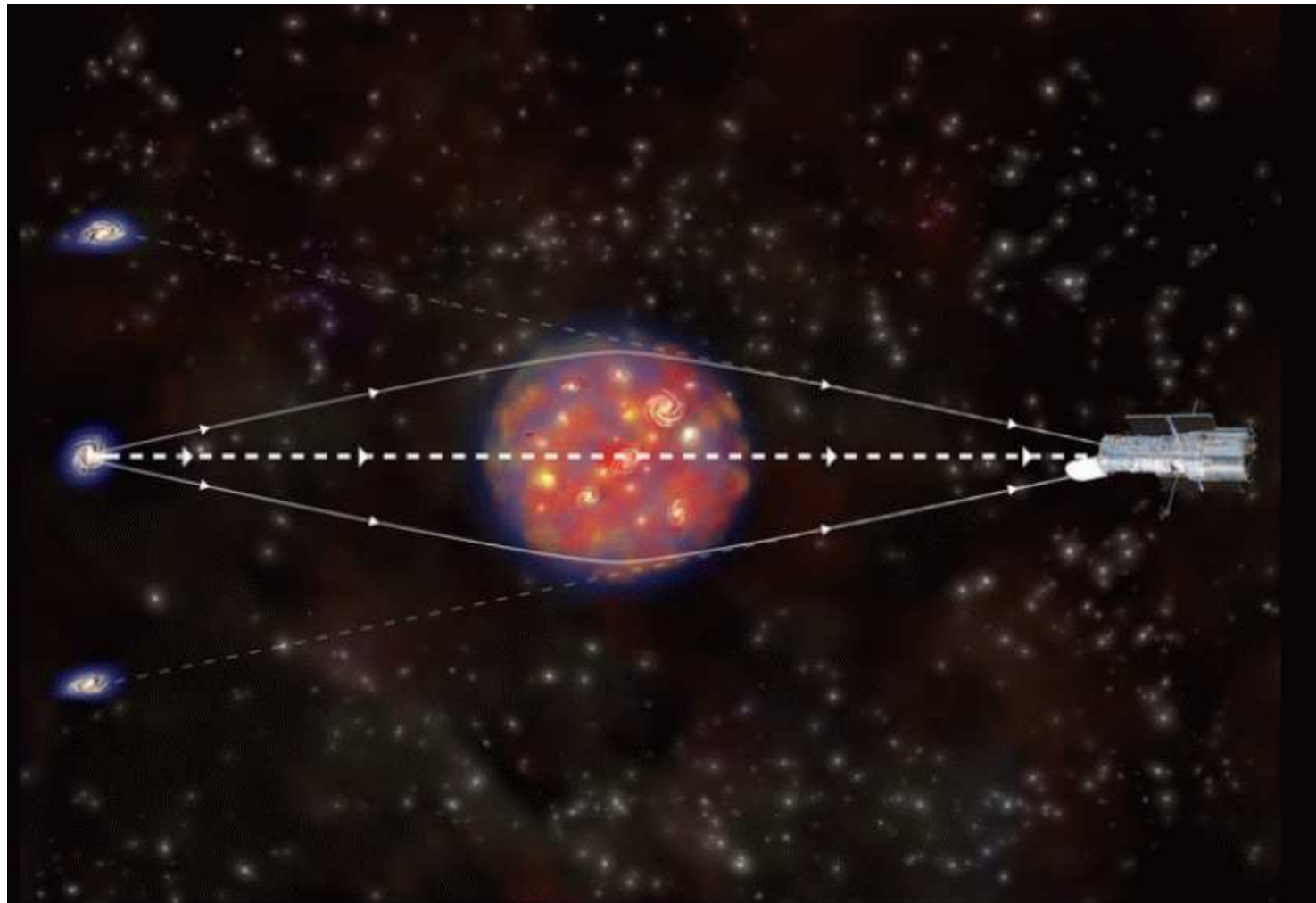
- Co się na nią składa (jedna czy wiele cząstek)?
- Jak ją bezpośrednio zaobserwować?

Jednym z głównych kandydatów jest najlżejsza cząstka supersymetryczna (LSP), którą mamy nadzieję odkryć w LHC.

Soczewkowanie grawitacyjne

Materia powoduje **zakrzywienie** czasoprzestrzeni. Zakrzywienie czasoprzestrzeni decyduje o ruchu materii i biegu **promieni światła**.

Soczewkowanie grawitacyjne

Materia powoduje **zakrzywienie** czasoprzestrzeni. Zakrzywienie czasoprzestrzeni decyduje o ruchu materii i biegu **promieni światła**.

Kosmiczny Teleskop
Hubble'a

Soczewkowanie grawitacyjne

Materia powoduje **zakrzywienie** czasoprzestrzeni. Zakrzywienie czasoprzestrzeni decyduje o ruchu materii i biegu **promieni światła**.

Zdjęcie z Kosmicznego Teleskopu Hubble'a

Niebieskie łuki - wielokrotny obraz odległej galaktyki położonej za masywną gromadą galaktyk.

Soczewkowanie grawitacyjne

Silne soczewkowanie grawitacyjne

W przypadku dużego zakrzywienia przestrzeni możemy obserwować **wielokrotne obrazy** tego samego obiektu.

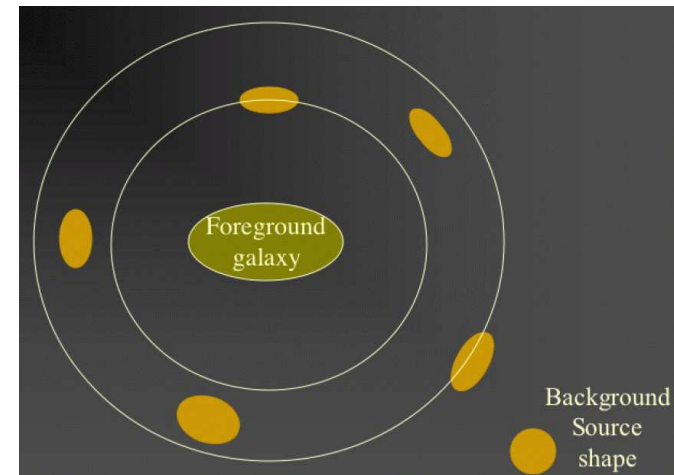
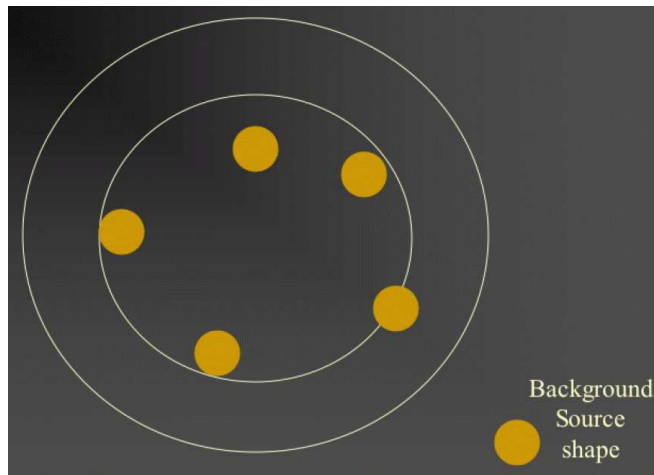
Soczewkowanie grawitacyjne

Silne soczewkowanie grawitacyjne

W przypadku dużego zakrzywienia przestrzeni możemy obserwować **wielokrotne obrazy** tego samego obiektu.

Słabe soczewkowanie grawitacyjne

W przypadku mniejszego zakrzywienia przestrzeni obserwujemy jedynie **zniekształcenie obrazu**.

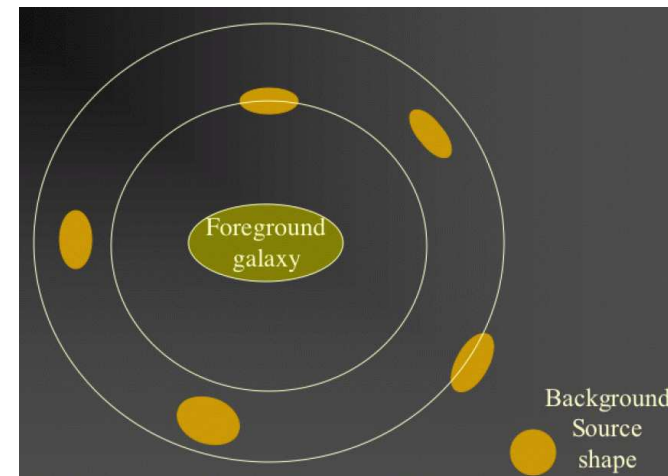
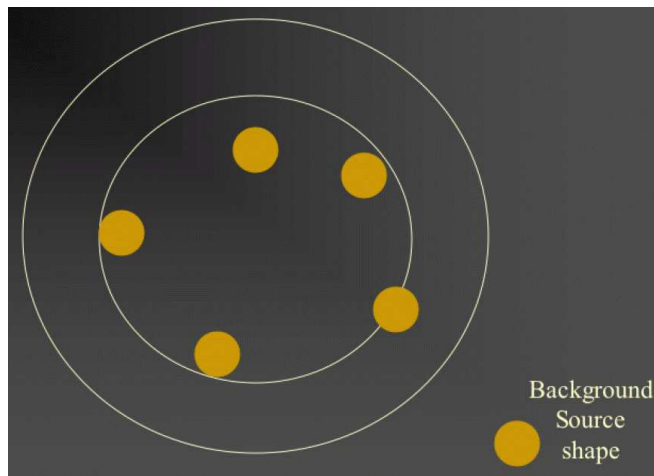
Soczewkowanie grawitacyjne

Silne soczewkowanie grawitacyjne

W przypadku dużego zakrzywienia przestrzeni możemy obserwować **wielokrotne obrazy** tego samego obiektu.

Słabe soczewkowanie grawitacyjne

W przypadku mniejszego zakrzywienia przestrzeni obserwujemy jedynie **zniekształcenie obrazu**.

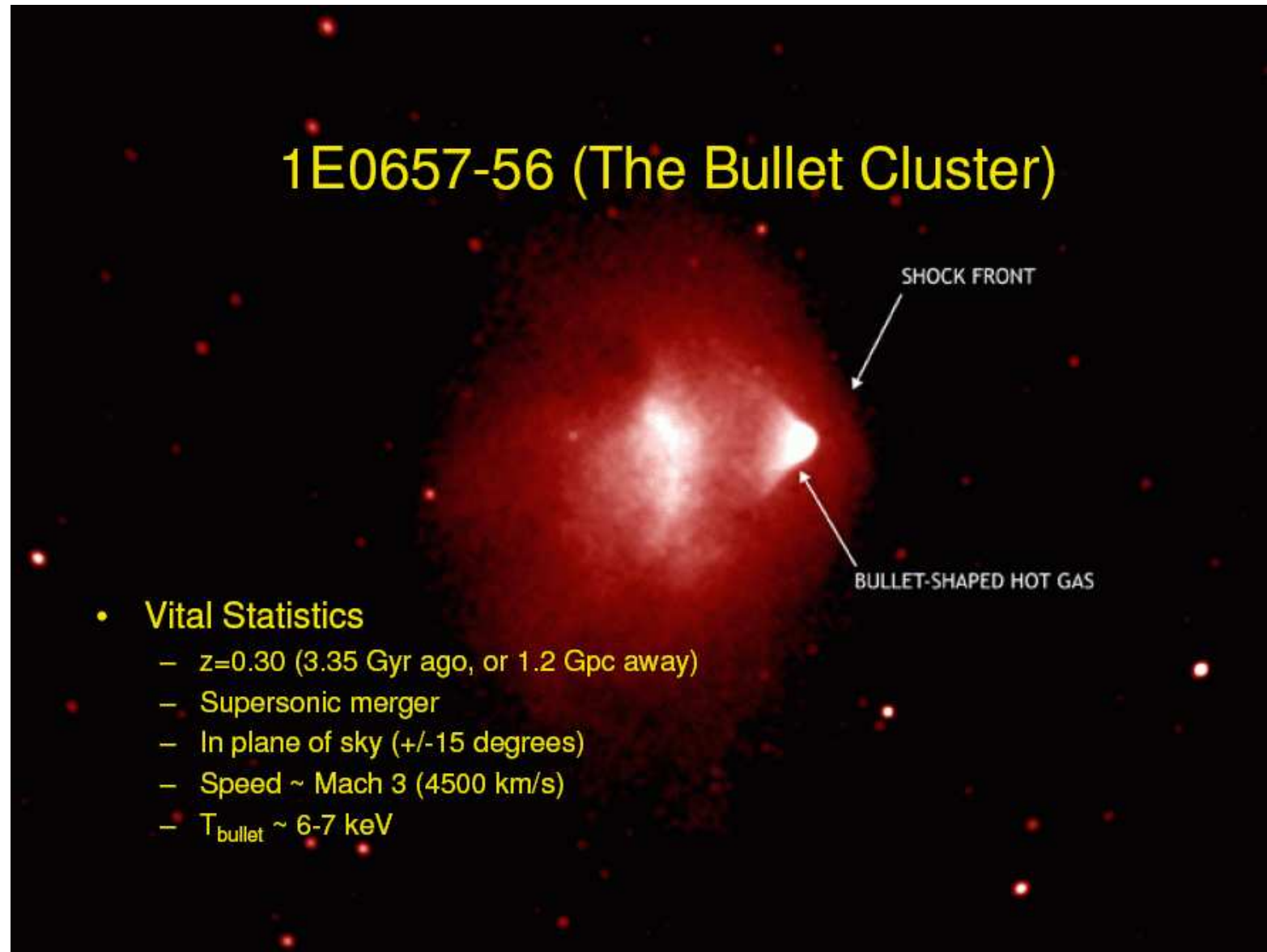
W obu przypadkach możemy wnioskować o **masie** obiektów znajdujących się na drodze promieni świetlnych.

Kosmiczna kolizja

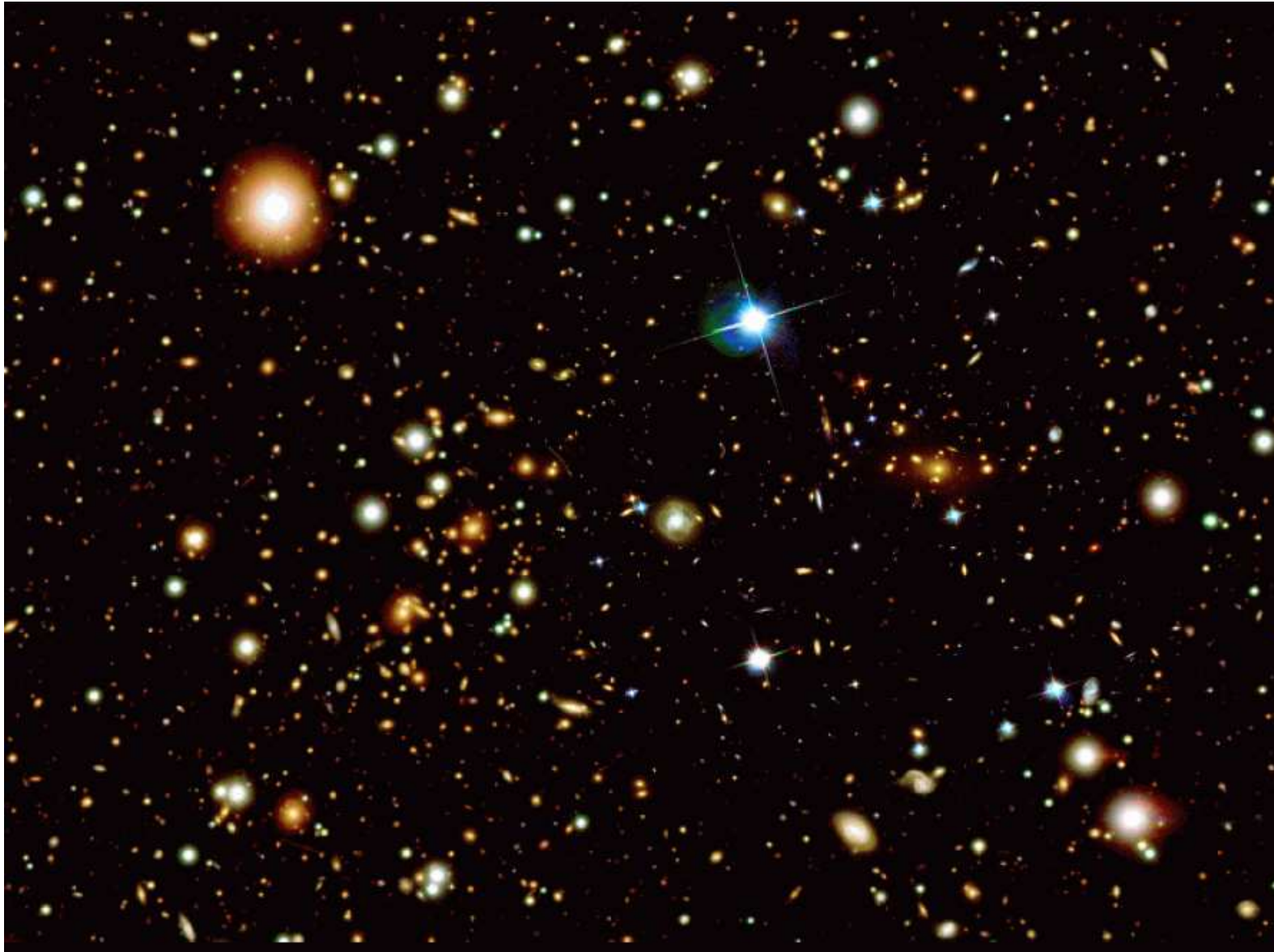
Atomy w przestrzeni międzygwiazdnej są źródłem bardzo słabego, ale mierzalnego **promieniowania rentgenowskiego**. W ostatnich latach bardzo dokładne pomiary tego promieniowania stały się możliwe dzięki wystrzeleniu teleskopu kosmicznego **Chandra**.

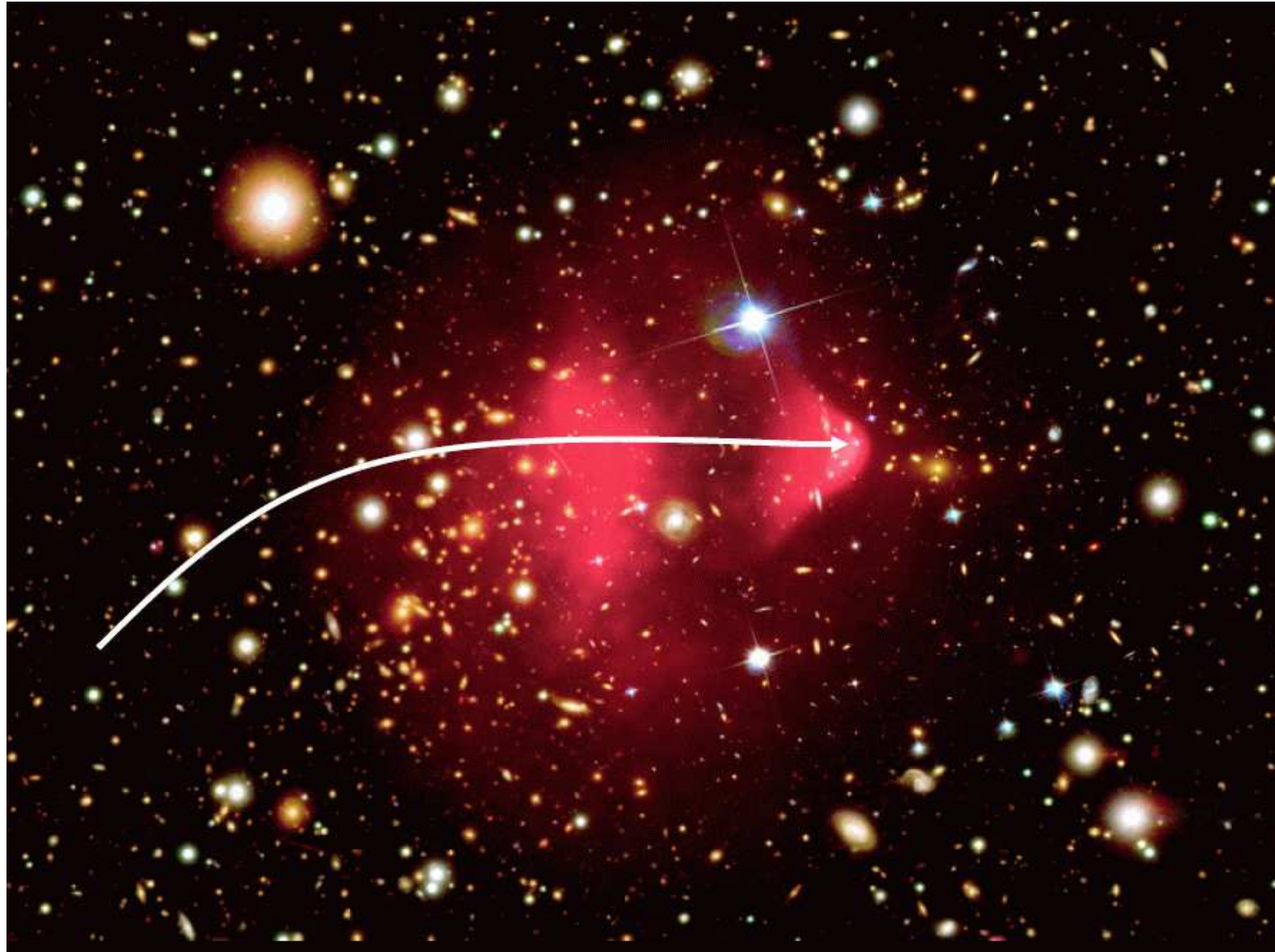
Kosmiczna kolizja

Kosmiczna kolizja

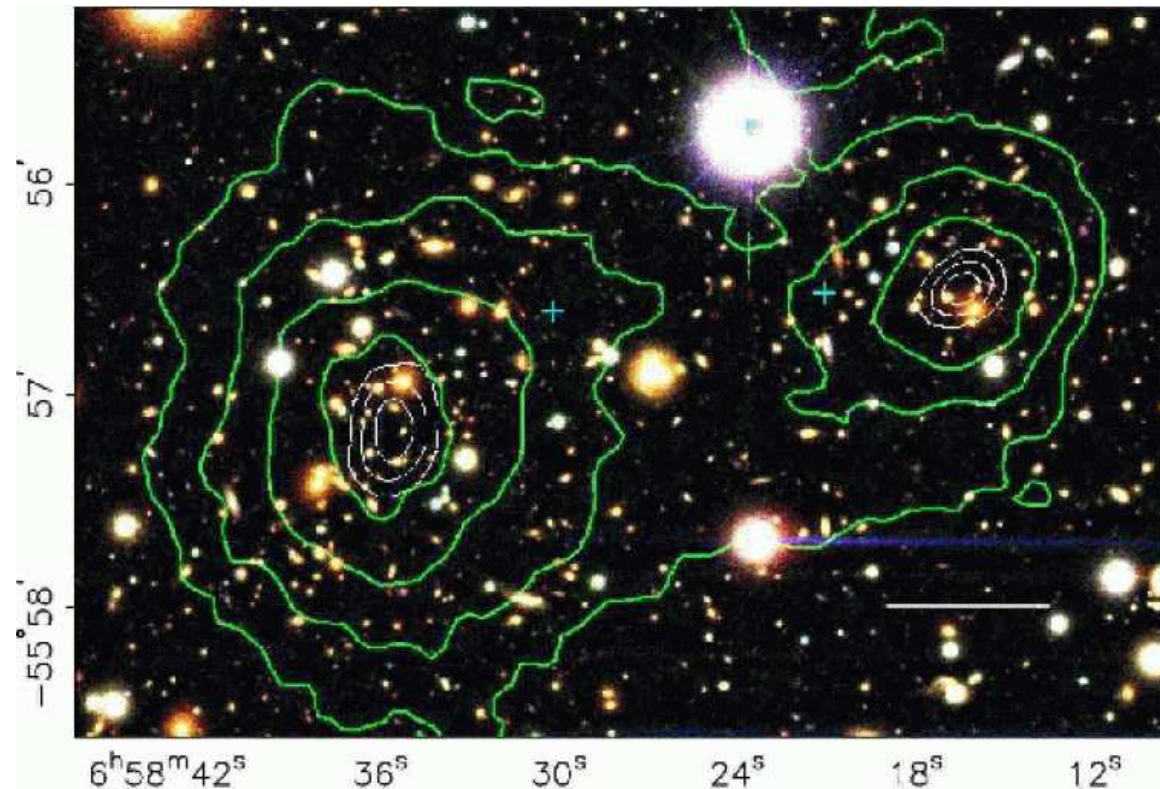

Kosmiczna kolizja

Kosmiczna kolizja

Na podstawie pomiarów soczewkowania grawitacyjnego można było wyznaczyć rozkład masy "grawitacyjnej" w widocznym układzie. Rozkład ten jest **zgodny** z rozkładem **gwiazd**.

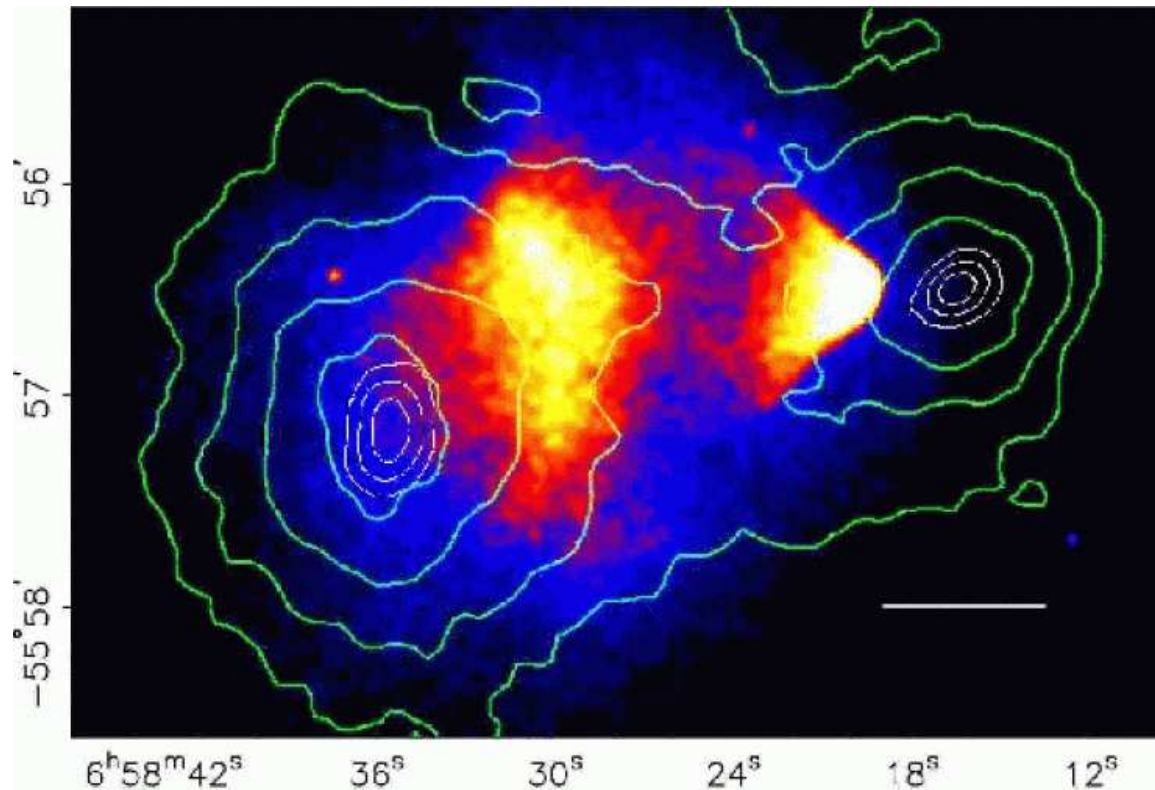

Kosmiczna kolizja

Na podstawie pomiarów soczewkowania grawitacyjnego można było wyznaczyć rozkład masy "grawitacyjnej" w widocznym układzie.

Rozkład ten jest **zgodny** z rozkładem **gwiazd**.

Nie zgadza się z rozkładem materii międzygwiazdnej.

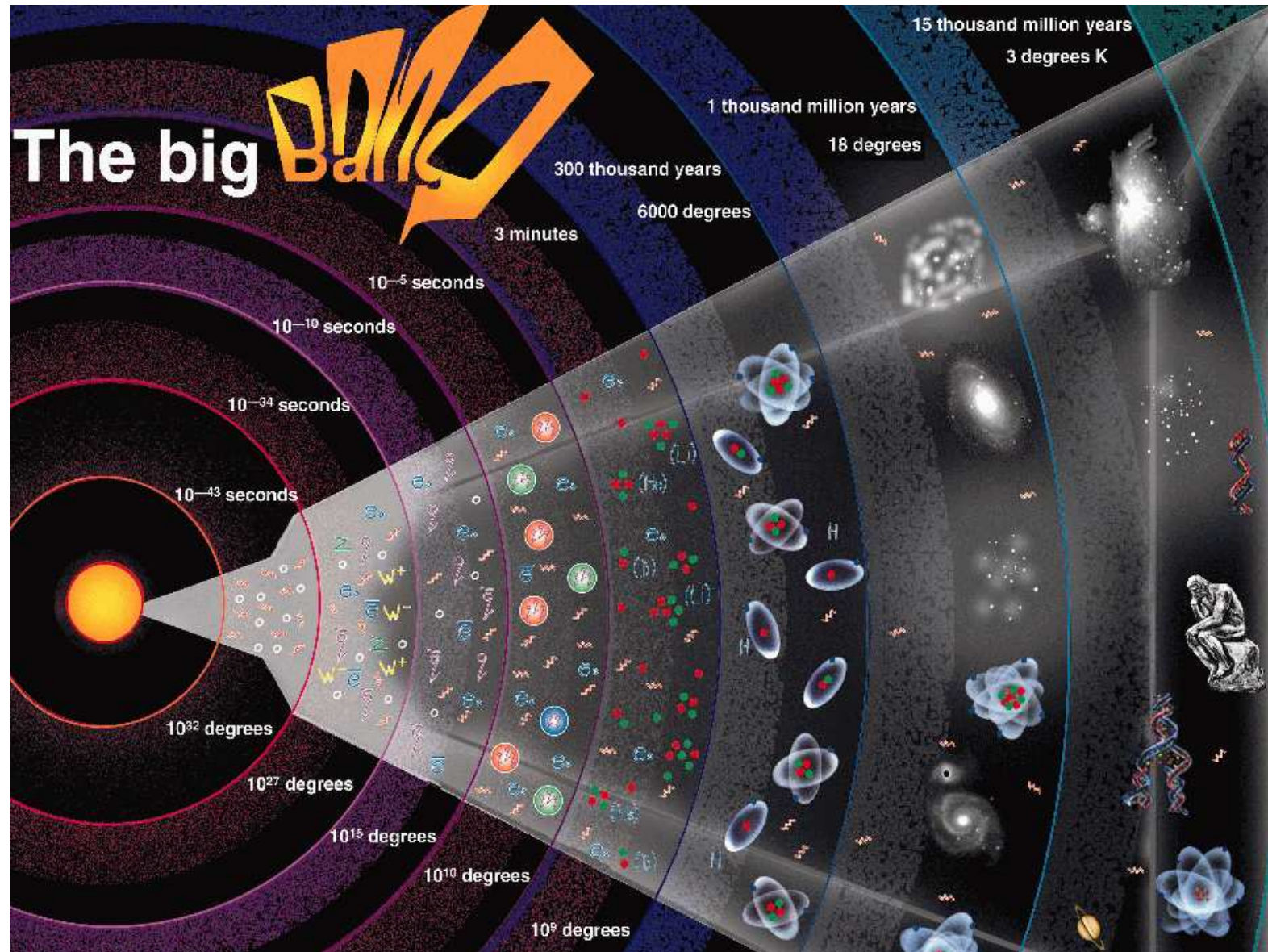

Kosmiczna kolizja

Ewolucja Wszechświata

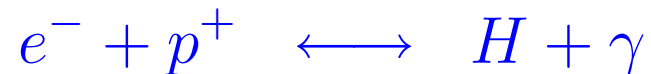

Promieniowanie tła

W miarę **rozszerzania** się Wszechświata malały energie zderzających się cząstek. Stopniowo zanikały cięższe cząstki (przestawały być produkowane, a rozpadały się).

Gdy Wszechświat miał kilka godzin pozostały już tylko **jądra** lekkich pierwiastków, **elektrony** i **fotony**.

Elektrony i jądra mogły tworzyć atomy, ale były one nieustannie "rozbijane" w wyniku zderzeń z fotonami.

Promieniowanie tła

W miarę **rozszerzania** się Wszechświata malały energie zderzających się cząstek. Stopniowo zanikały cięższe cząstki (przestawały być produkowane, a rozpadały się).

Gdy Wszechświat miał kilka godzin pozostały już tylko **jądra** lekkich pierwiastków, **elektrony** i **fotony**.

Elektrony i jądra mogły tworzyć atomy, ale były one nieustannie "rozbijane" w wyniku zderzeń z fotonami.

Okolo **300'000 lat po Wielkim Wybuchu** fotony nie mają już dość energii, żeby jonizować atomy. Elektrony łączą się z jądrami tworząc obojętne atomy. Pozostają tylko atomy i **fotony**.

Promieniowanie tła

W przezroczystym Wszechświecie fotony praktycznie nie oddziałują. Jedynie ich energia wciąż maleje (**długość fali rośnie**).

W 1948 **George Gamow**, Ralph Alpher i Robert Herman doszli do wniosku, że fotony powstałe 300'000 lat po Wielkim Wybuchu muszą wciąż wypełniać Wszechświat.

Tylko ich energia jest tak mała, że bardzo długo nie byliśmy w stanie ich obserwować.

Jest to tzw. **promieniowanie reliktowe** inaczej nazywane też **mikrofalowym promieniowaniem tła (CMB)**

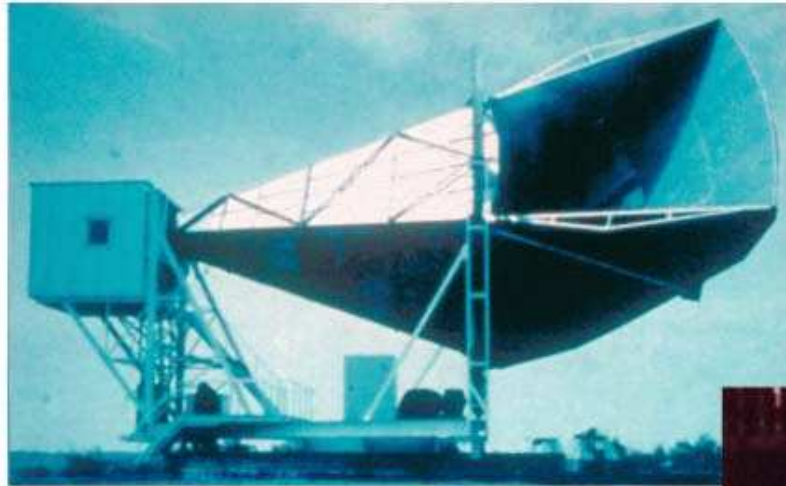
Rozkład widmowy promieniowania powinien odpowiadać rozkładowi promieniowania ciała doskonale czarnego.

$$T \sim 5 K$$

Promieniowanie tła

zostało odkryte w 1965 roku przez [A.A.Penzisa](#) i [R.W.Wilsona](#).

DISCOVERY OF COSMIC BACKGROUND

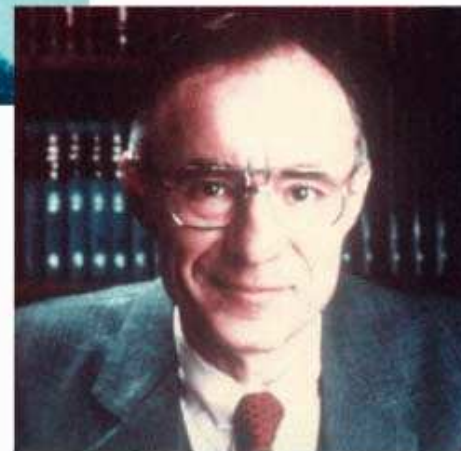

Microwave Receiver

MAP990045

Robert Wilson

Arno Penzias

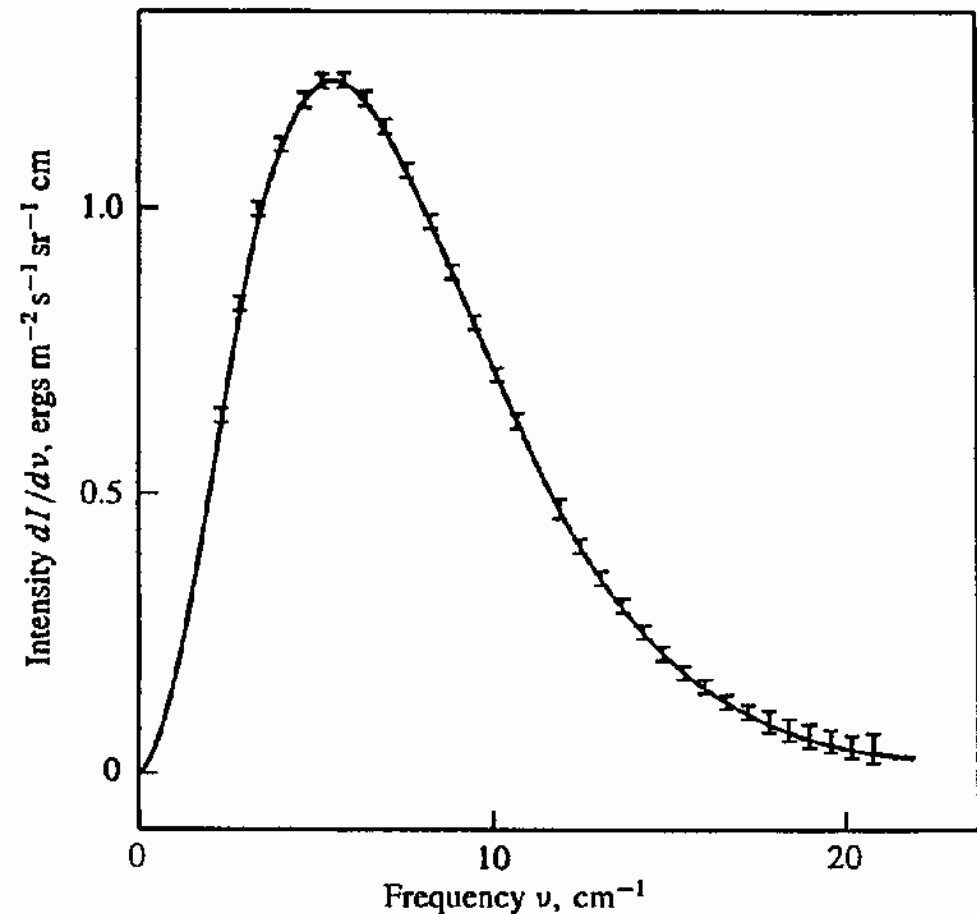
Promieniowanie tła

zostało odkryte w 1965 roku przez [A.A.Penzisa](#) i [R.W.Wilsona](#).

Rozkład widmowy promieniowania zgadza się z widmem promieniowania ciała doskonale czarnego.

$$T = 2.725 \pm 0.002 \text{ K}$$

Wyniki z satelity **COBE**: (1999)

Promieniowanie tła

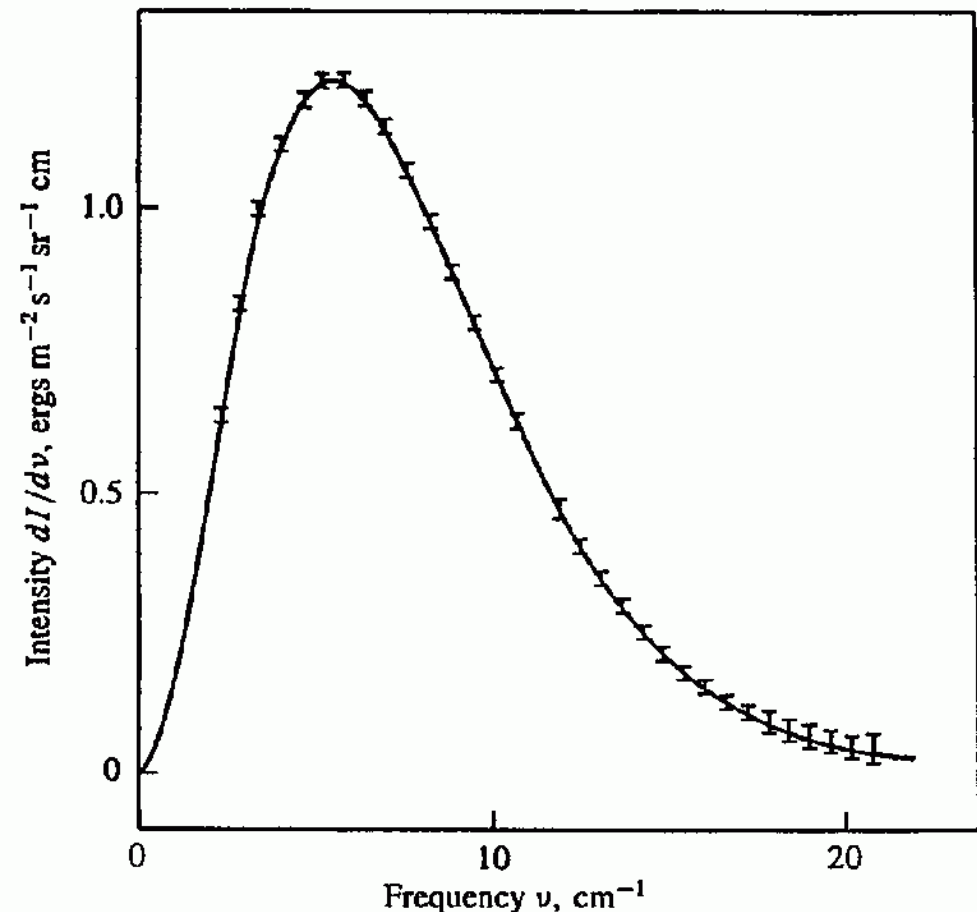
zostało odkryte w 1965 roku przez **A.A.Penzisa** i **R.W.Wilsona**.

Rozkład widmowy promieniowania zgadza się z widmem promieniowania ciała doskonale czarnego.

$$T = 2.725 \pm 0.002 \text{ K}$$

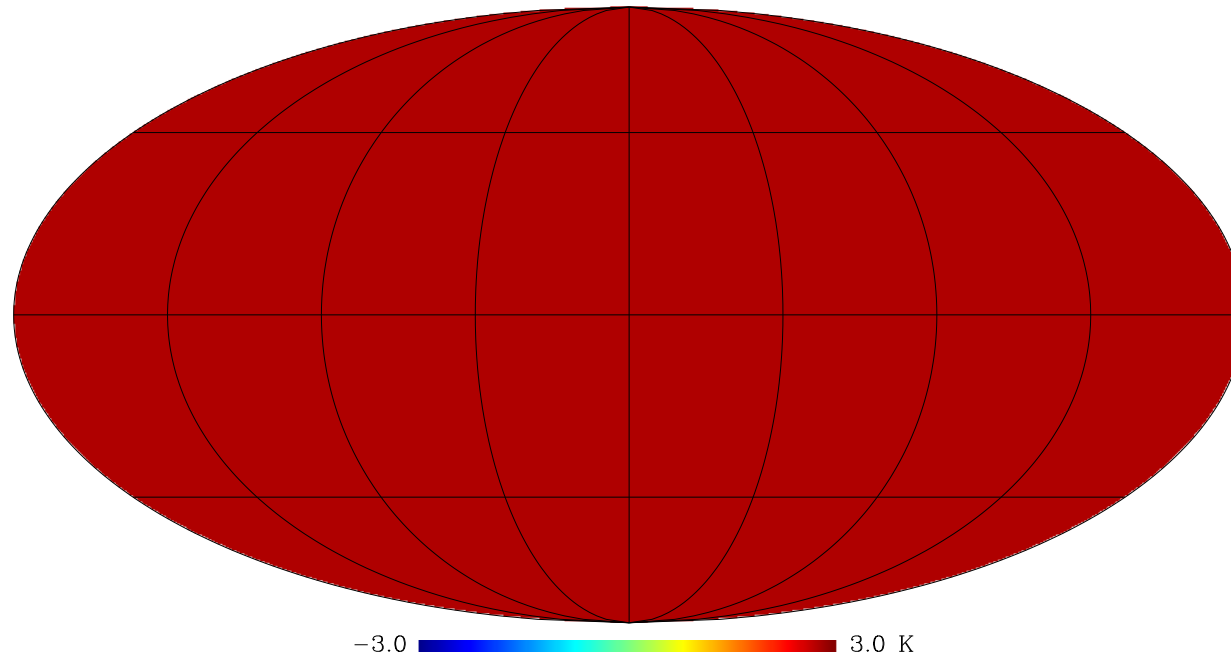
Obserwacja **CMB** była rozstrzygającym dowodem **Wielkiego Wybuchu** i "pogrzebała" model statycznego Wszechświata.

Wyniki z satelity **COBE**: (1999)

Promieniowanie tła

W pierwszym przybliżeniu $(\Delta T \sim 1K)$

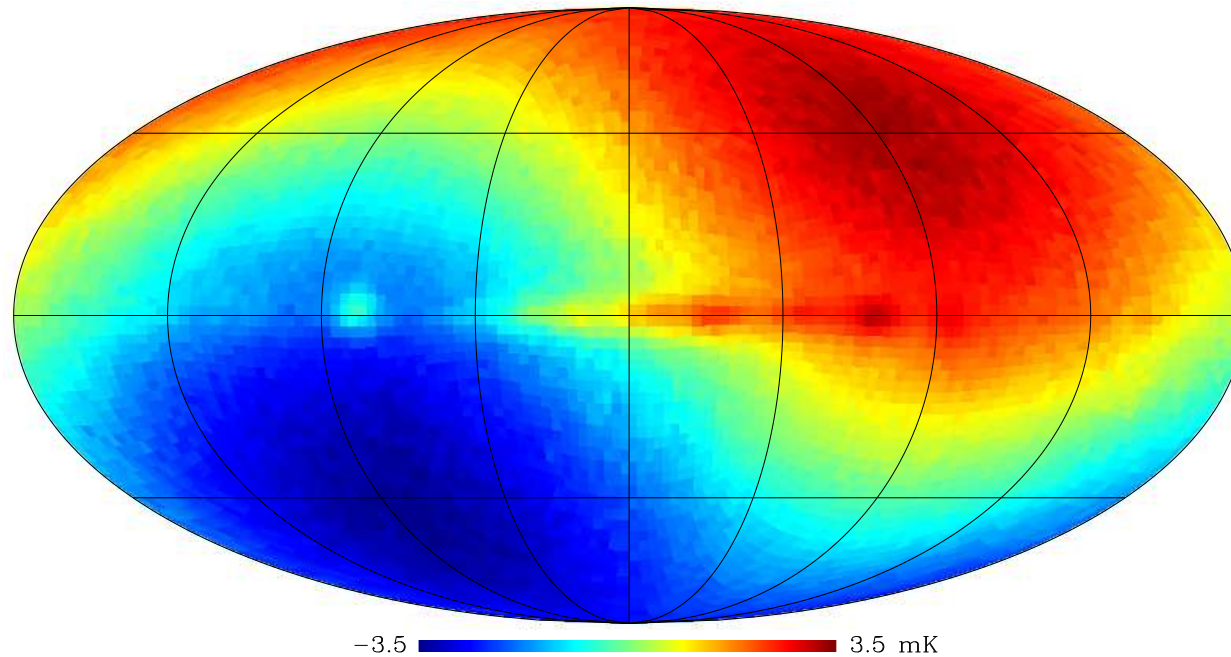

promieniowanie tła jest **izotropowe**, wypełnia jednolicie całe niebo.

Promieniowanie tła

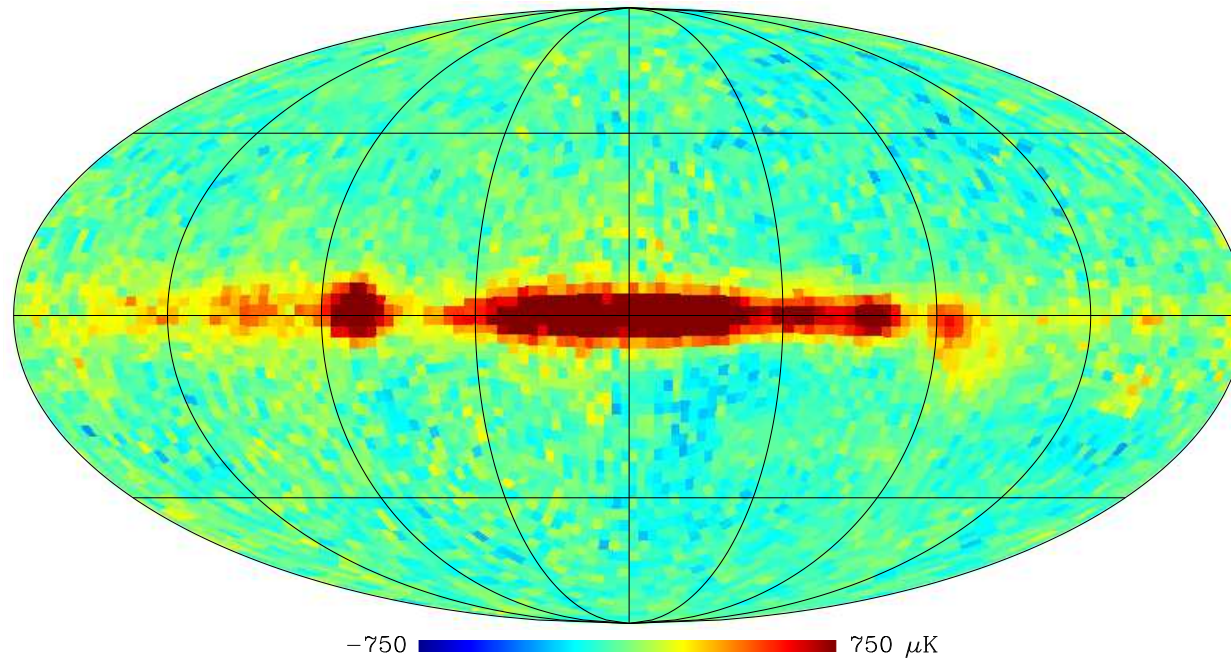
Jednak gdy przyjrzymy się bliżej ($\Delta T \sim 1\text{mK}$)

widzimy wpływ **ruchu Ziemi** względem 'globalnego' układu.

Promieniowanie tła

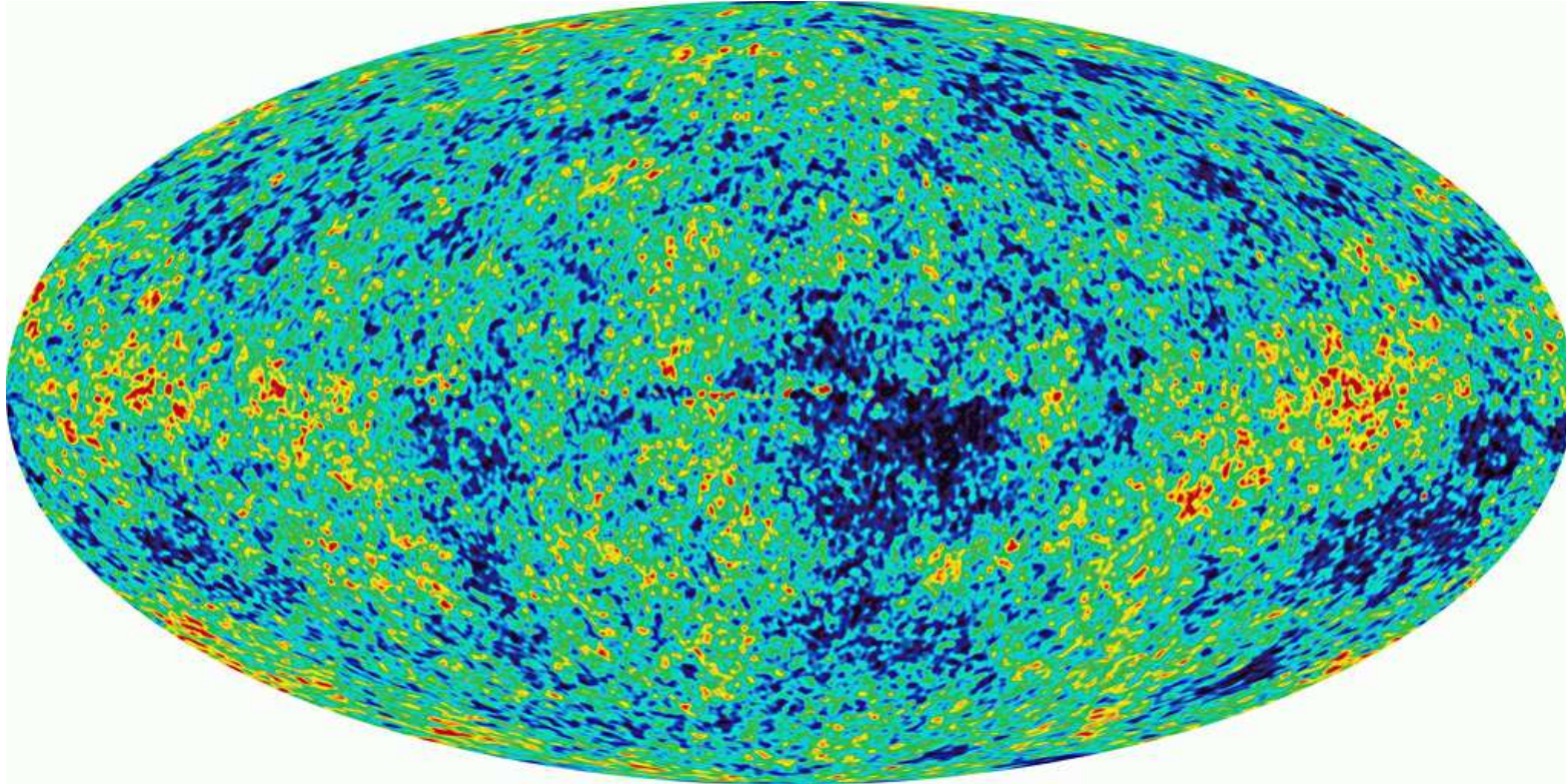
Odejmując wpływ efektu Dopplera ($\Delta T \sim 200 \mu K$)

⇒ widzimy promieniowanie naszej galaktyki (Drogi Mlecznej)...

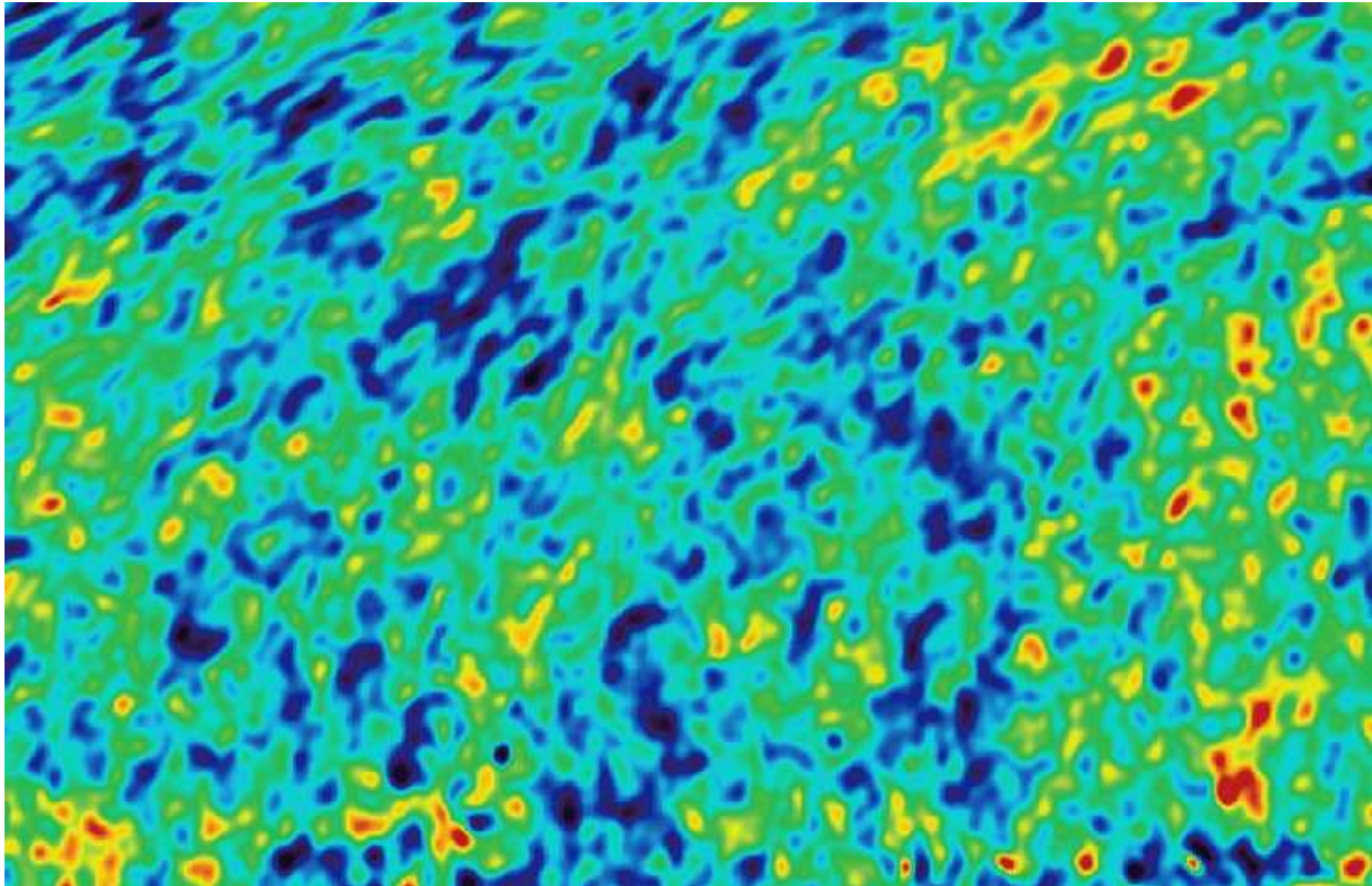
Promieniowanie tła

Odejmując promieniowanie Galaktyki i innych znanych źródeł
($\Delta T \sim 100\mu K$)

widzimy przypadkowe fluktuacje w rozkładzie energii promieniowania
⇒ czy w tym chaosie tkwi jakaś informacja?

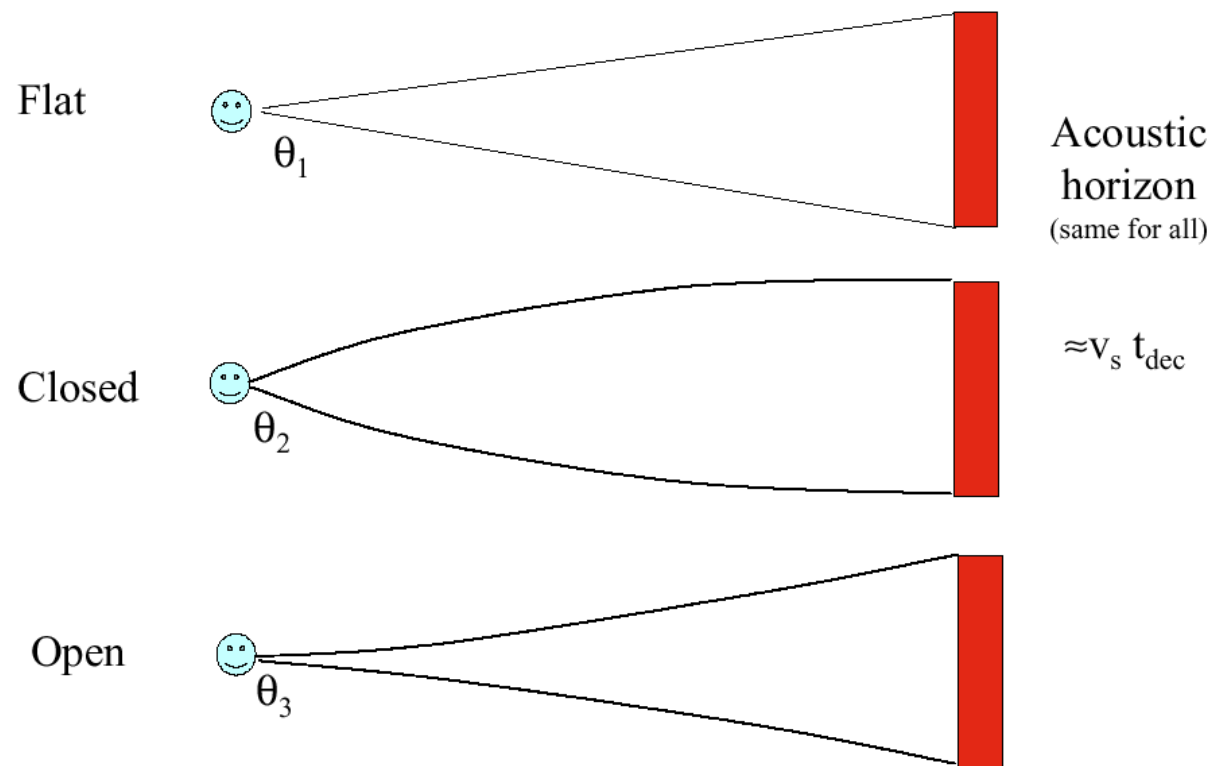
Promieniowanie tła

Promieniowanie tła

Model **Wielkiego Wybuchu** przewiduje jakie były rozmiary **fluktuacji gęstości** materii w chwili powstania promieniowania tła.

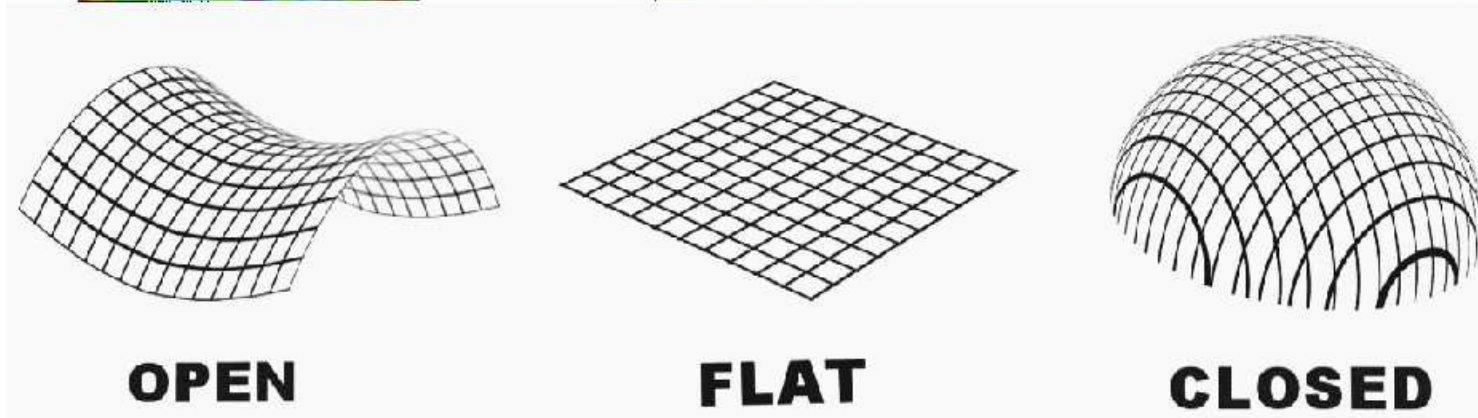
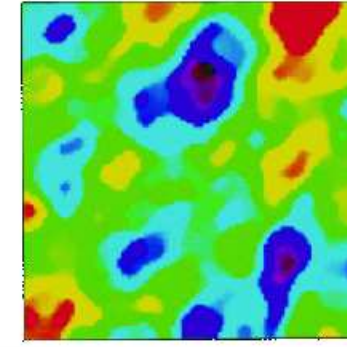
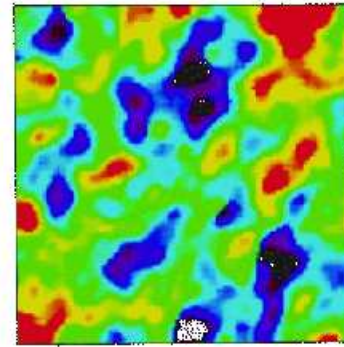
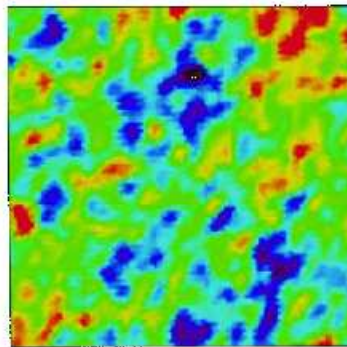
Rozmiary jakie **obecnie** obserwujemy zależą silnie od **krzywizny Wszechświata!**

Promieniowanie tła

Model **Wielkiego Wybuchu** przewiduje jakie były rozmiary **fluktuacji gęstości** materii w chwili powstania promieniowania tła.

Rozmiary jakie **obecnie** obserwujemy zależą silnie od **krzywizny Wszechświata!**

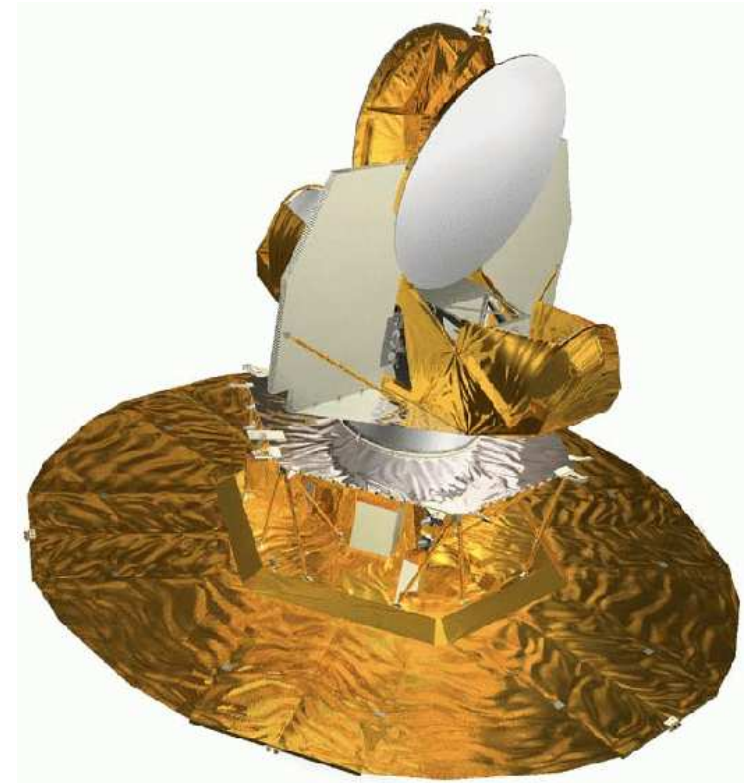

WMAP

Wilkinson Microwave Anisotropy Probe

Sonda kosmiczna wystrzelona w 2001.
Pomiar promieniowania mikrofalowego
w 5 przedziałach widma.

Porównanie pomiarów w **różnych zakresach** częstości umożliwia efektywne **odjęcie tła** pochodzącego od Galaktyki.

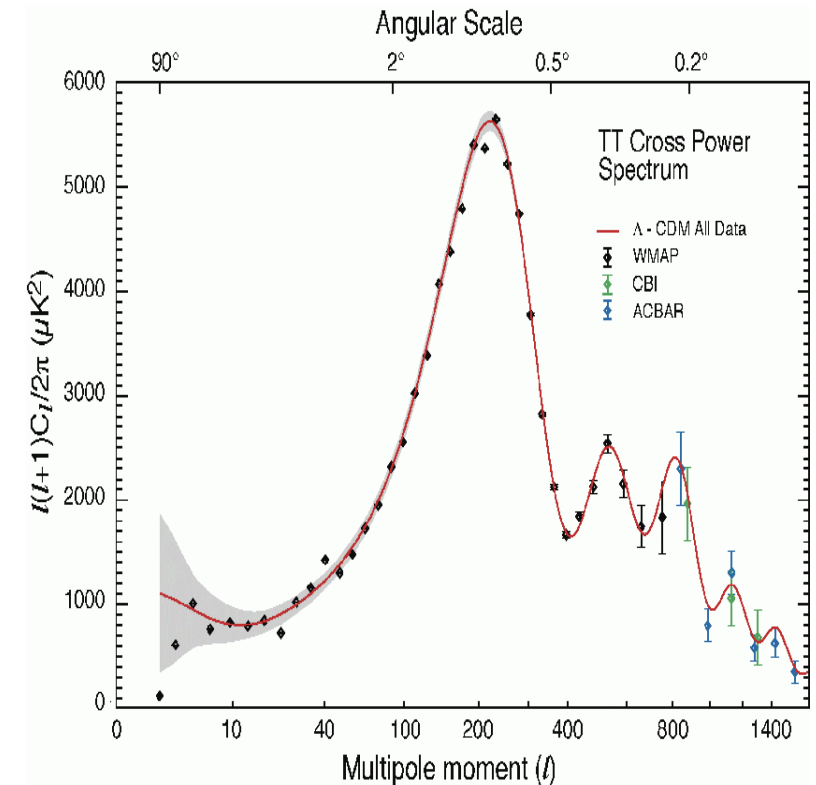
WMAP

Wilkinson Microwave Anisotropy Probe

Sonda kosmiczna wystrzelona w 2001.
Pomiar promieniowania mikrofalowego
w 5 przedziałach widma.

Porównanie pomiarów w **różnych zakresach** częstości umożliwia efektywne **odjęcie tła** pochodzącego od Galaktyki.

⇒ w CMB dominują fluktuacje o rozmiarach kątowych rzędu 0.8°

WMAP

Wilkinson Microwave Anisotropy Probe

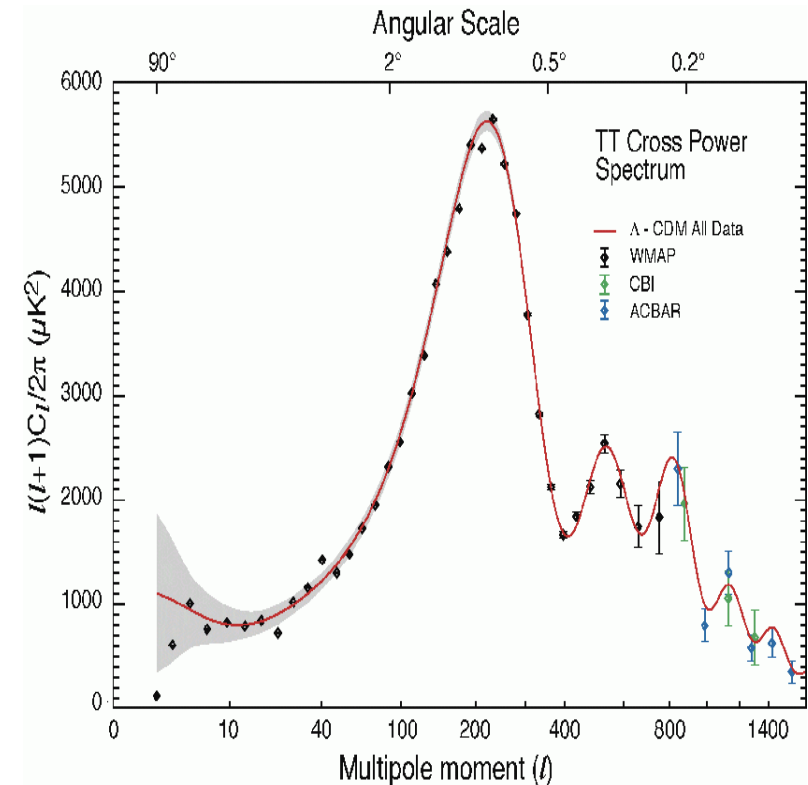
Sonda kosmiczna wystrzelona w 2001.
Pomiar promieniowania mikrofalowego w 5 przedziałach widma.

Porównanie pomiarów w **różnych zakresach** częstości umożliwia efektywne **odjęcie tła** pochodzącego od Galaktyki.

⇒ w CMB dominują fluktuacje o rozmiarach kątowych rzędu 0.8°

⇒ Wszechświat jest **płaski** !

⇒ całkowita gęstość materii/energii: $\rho_{tot} = 1.02(\pm 0.02) \rho_c$
(w granicach błędu zgodna z gęstością krytyczną)

Wyniki

Chcąc opisać wszystkie dostępne dane musimy przyjąć, że:

- **atomy** (bariony) wypełniają tylko około **4%** Wszechświata.
- **23%** stanowi **ciemna materia**...
- **73%** to tzw. “**ciemna energia**”, którą możemy opisać poprzez stałą kosmologiczną (Λ)

Wszechświat zdominowany przez stałą kosmologiczną **rozszerza się coraz szybciej** (!)

Wiek Wszechświata: $T = 13.7 \pm 0.2 \text{ Gyr}$

Ciemne strony Wszechświata

W ostatnich latach, zwłaszcza w świetle nowych wyników, **kosmologia** zbliża się coraz bardziej do **fizyki cząstek** $\Rightarrow$ **astrofizyka cząstek**

Jest wiele pytań na które wspólnie szukamy odpowiedzi:

- **ciemna materia** Nie wiemy co nią jest, choć mamy szereg propozycji (**np. cząstki supersymetryczne**)

Ciemne strony Wszechświata

W ostatnich latach, zwłaszcza w świetle nowych wyników, **kosmologia** zbliża się coraz bardziej do **fizyki cząstek** $\Rightarrow$ **astrofizyka cząstek**

Jest wiele pytań na które wspólnie szukamy odpowiedzi:

- **ciemna materia** Nie wiemy co nią jest, choć mamy szereg propozycji (np. **cząstki supersymetryczne**)
- **ciemna energia** Całkowita zagadka...

Ciemne strony Wszechświata

W ostatnich latach, zwłaszcza w świetle nowych wyników, **kosmologia** zbliża się coraz bardziej do **fizyki cząstek** $\Rightarrow$ **astrofizyka cząstek**

Jest wiele pytań na które wspólnie szukamy odpowiedzi:

- **ciemna materia** Nie wiemy co nią jest, choć mamy szereg propozycji (**np. cząstki supersymetryczne**)
- **ciemna energia** Całkowita zagadka...
- **asymetria barionowa** we Wszechświecie
Wszechświat zbudowany jest z **materii**
 $\Rightarrow$ jak złamana została symetria **materia-antymateria** ?
Wiemy już, że wymagało to złamania symetrii CP, znacznie silniejszego niż w Modelu Standardowym...

Ciemne strony Wszechświata

W ostatnich latach, zwłaszcza w świetle nowych wyników, **kosmologia** zbliża się coraz bardziej do **fizyki cząstek** $\Rightarrow$ **astrofizyka cząstek**

Jest wiele pytań na które wspólnie szukamy odpowiedzi:

- **ciemna materia** Nie wiemy co nią jest, choć mamy szereg propozycji (**np. cząstki supersymetryczne**)
- **ciemna energia** Całkowita zagadka...
- **asymetria barionowa** we Wszechświecie
Wszechświat zbudowany jest z **materii**
 $\Rightarrow$ jak złamana została symetria **materia-antymateria** ?
Wiemy już, że wymagało to złamania symetrii CP, znacznie silniejszego niż w Modelu Standardowym...
- cząstki o bardzo wysokich energiach w **promieniowaniu kosmicznym**, błyski γ , ...

LHC

Large Hadron Collider

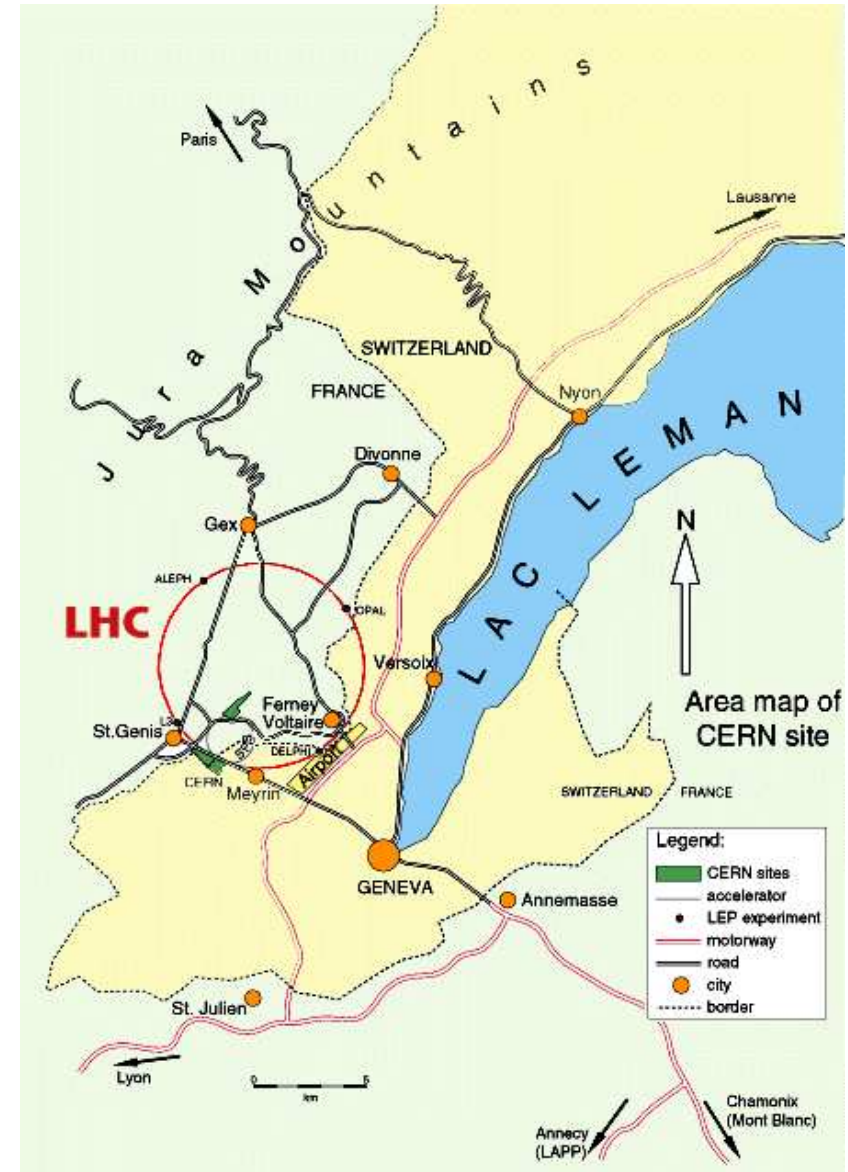
Zbudowany w CERN pod Genewą ma obwód ok. 27 km, czeka obecnie na uruchomienie.

Przeciwbieżne wiązki protonów o energii 7 TeV.

W każdej 2800 "paczek" po 10^{11} protonów.

Zderzenia paczek co 25 ns
(40 milionów na sekundę)

W tym samym tunelu działał poprzednio akcelerator LEP.

LHC

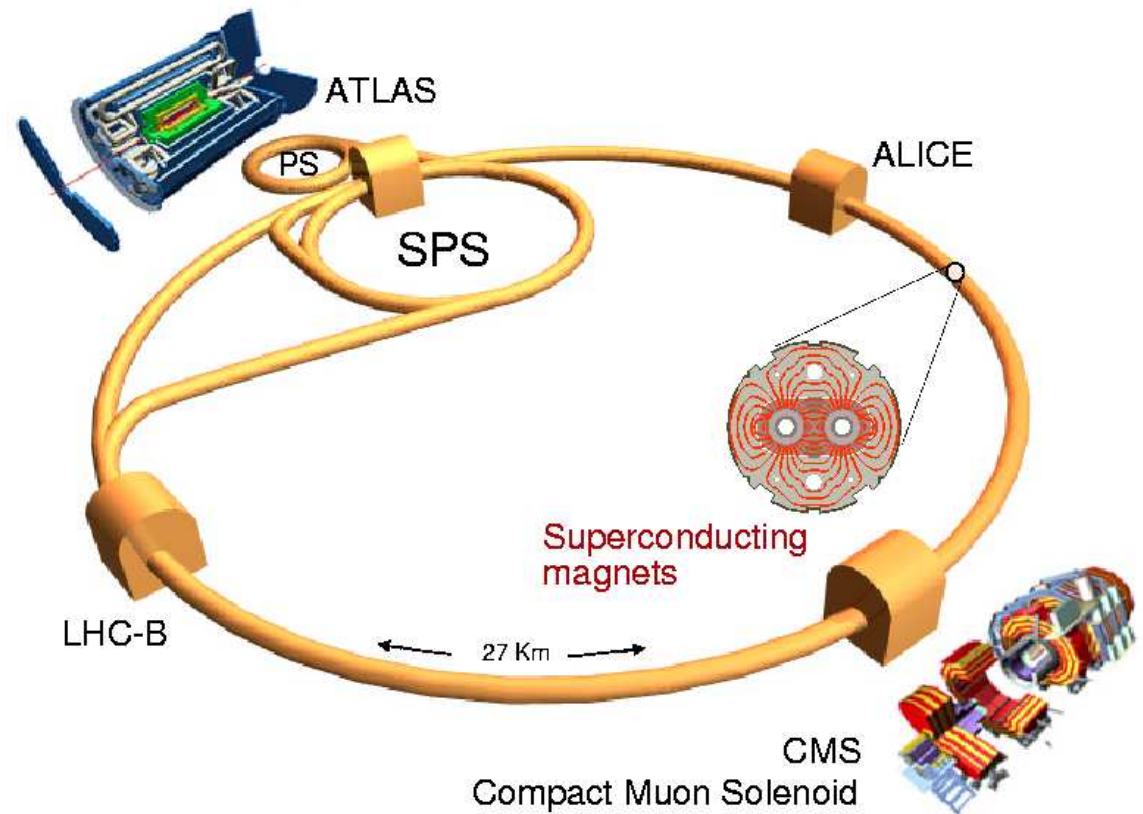
LHC

Przeciwbieżne wiązki protonów w LHC mają mieć energię $2 \times 7 \text{ TeV}$ ($1 \text{ TeV} = 1000 \text{ GeV}$)

Intensywność wiązek będzie tak duża, że oczekujemy produkcji do 1000 nowych, ciężkich cząstek (np. cząstek supersymetrycznych) na godzinę !

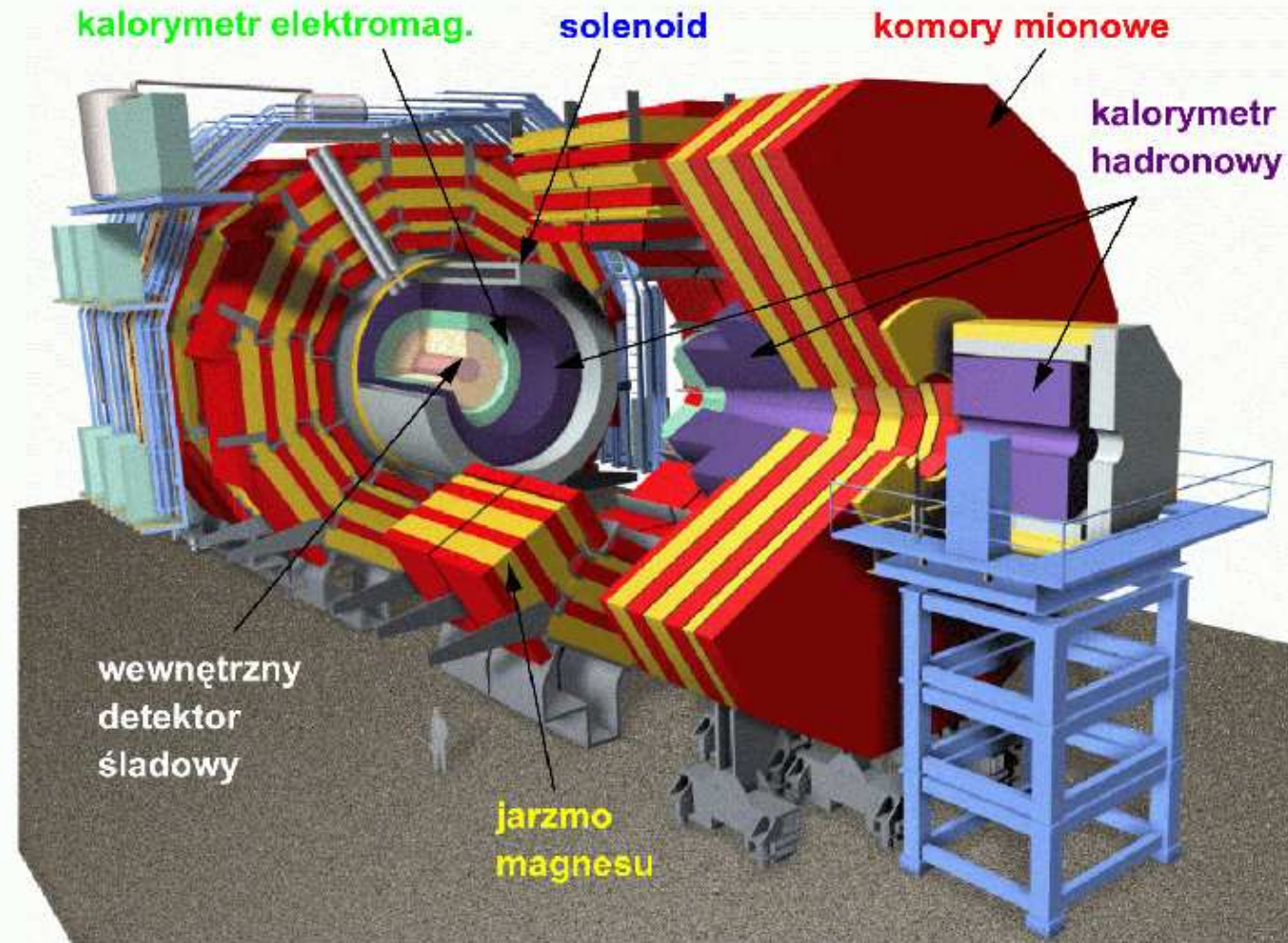
Przypadków produkcji nowych cząstek będą poszukiwać dwa eksperymenty: ATLAS i CMS

The Large Hadron Collider (LHC)

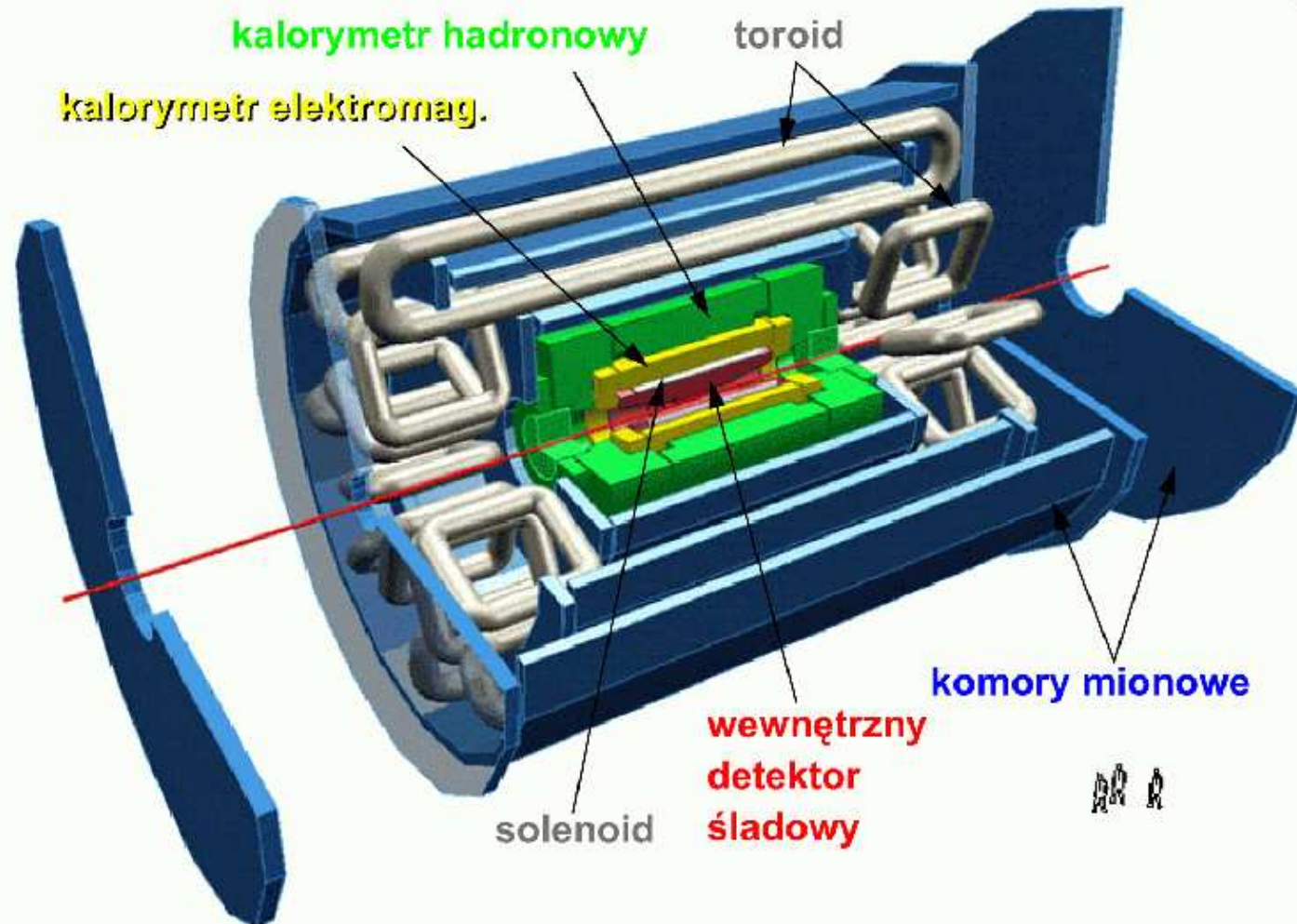
Eksperymenty przy LHC

Compact Muon Solenoid

Eksperymenty przy LHC

A Toroidal LHC ApparatuS (ATLAS)

Stan przygotowań - ATLAS

15 grudnia 2003

Stan przygotowań - ATLAS

15 czerwca 2004

UX15 Jura Tue Jun 15 17:00:02 2004

Stan przygotowań - ATLAS

15 grudnia 2004

Stan przygotowań - ATLAS

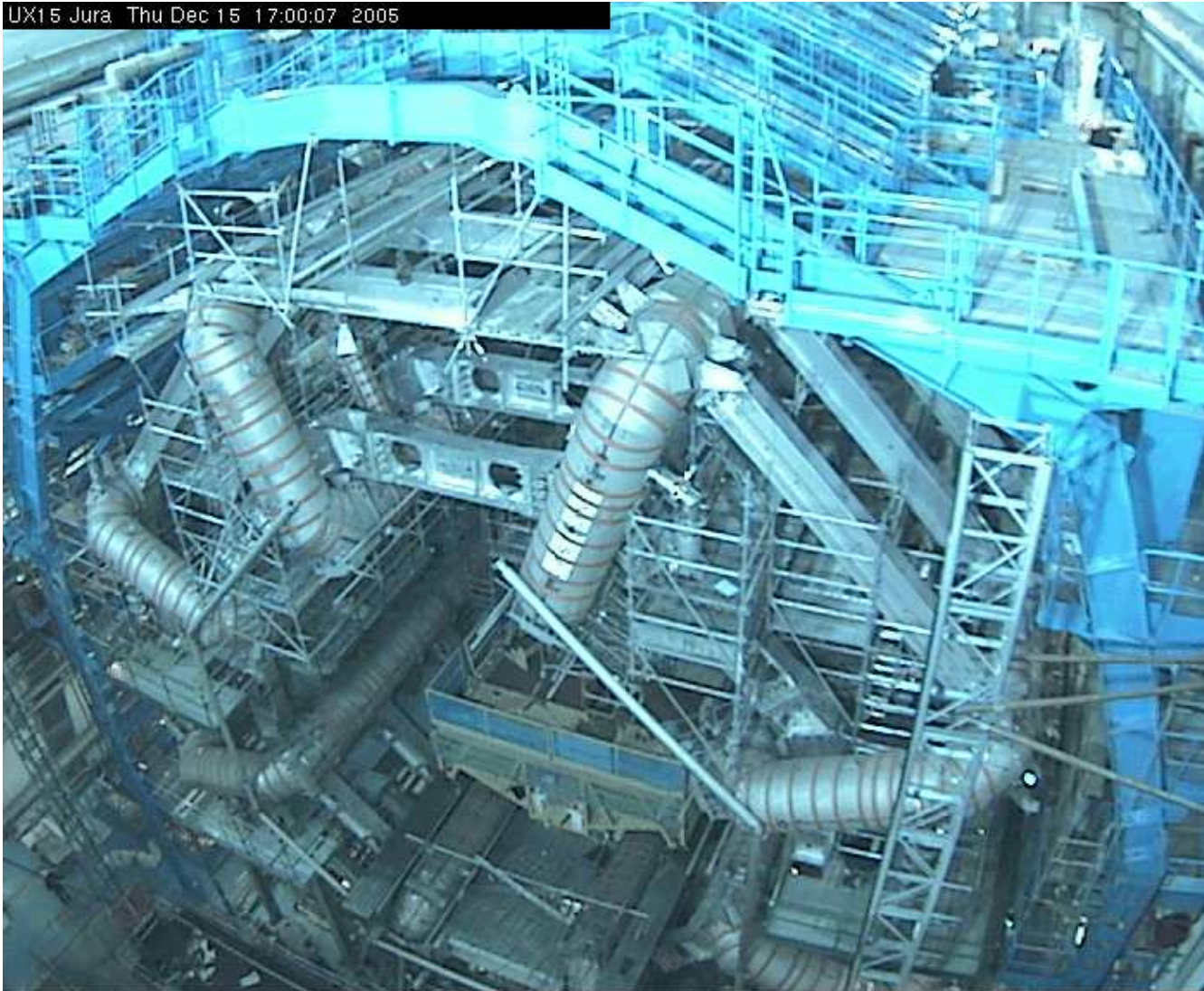
15 czerwca 2005

Stan przygotowań - ATLAS

15 grudnia 2005

UX15 Jura. Thu Dec 15 17:00:07 2005

Stan przygotowań - ATLAS

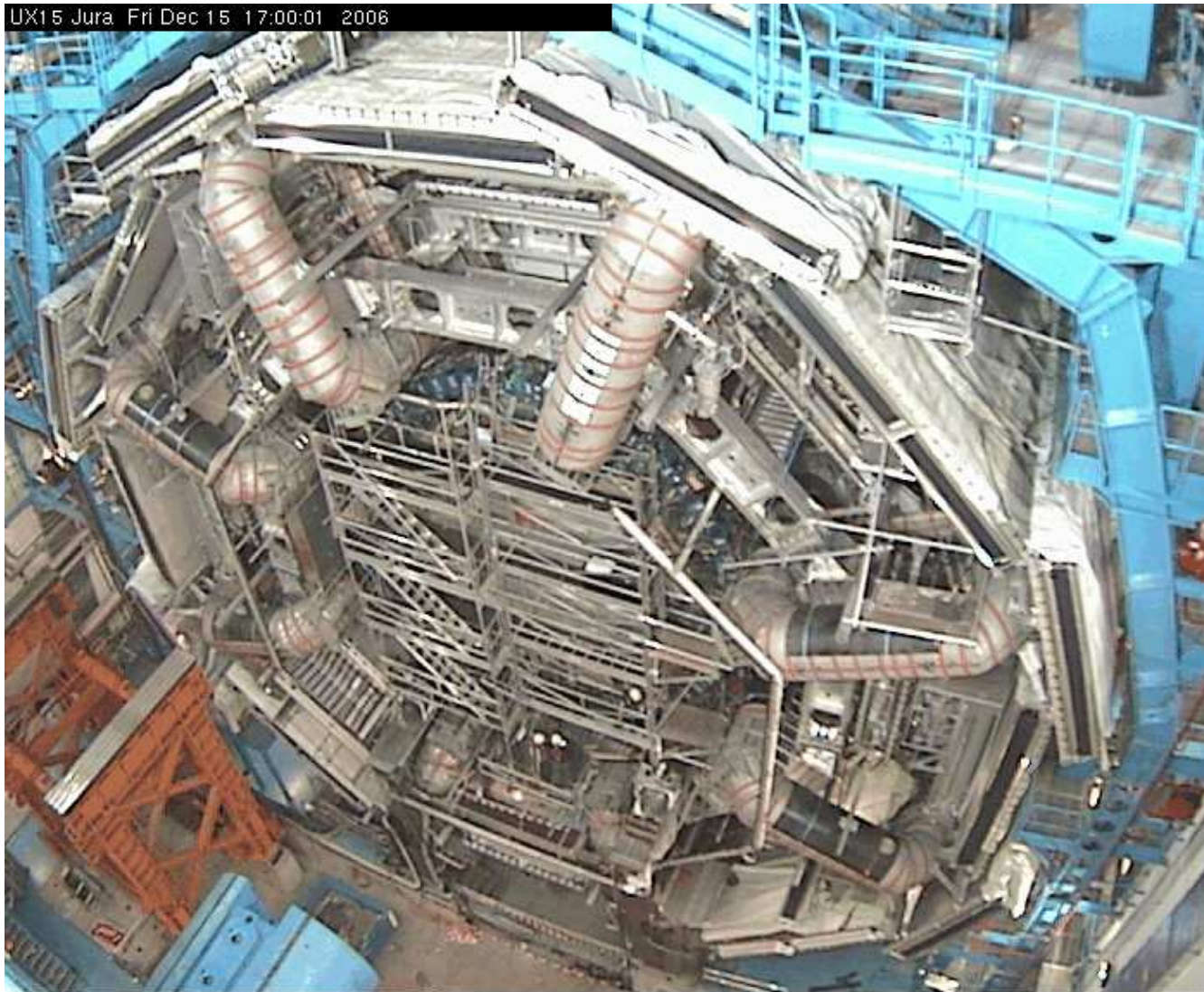
15 czerwca 2006

UX15 Jura Thu Jun 15 17:00:02 2006

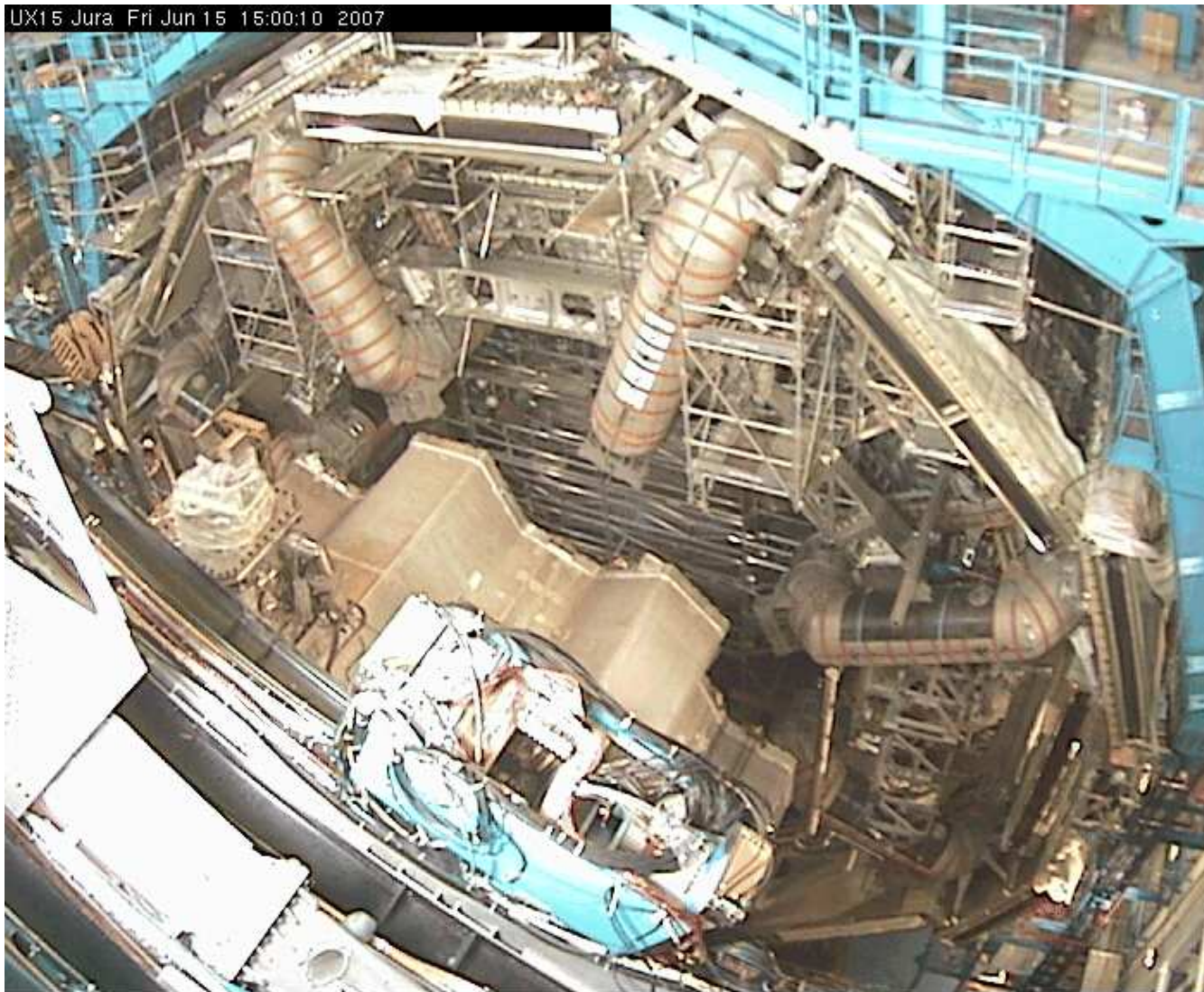
Stan przygotowań - ATLAS

15 grudnia 2006

Stan przygotowań - ATLAS

15 czerwca 2007

Stan przygotowań - ATLAS

15 grudnia 2007

Stan przygotowań - ATLAS

23 luty 2008

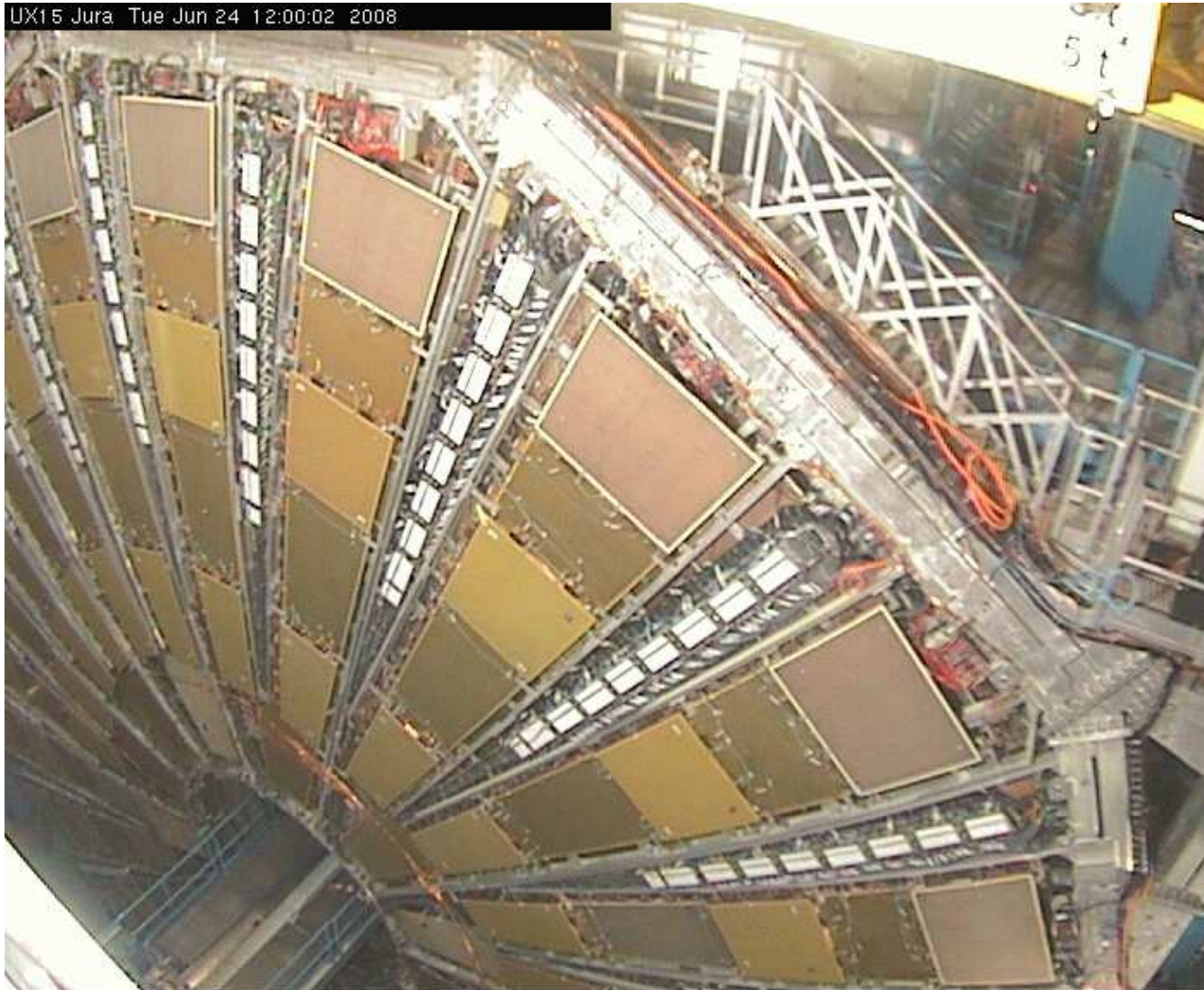
UX15 Jura Sat Feb 23 14:00:02 2008

Stan przygotowań - ATLAS

24 czerwca 2008

UX15 Jura Tue Jun 24 12:00:02 2008

Perspektywy

Uruchomienie LHC (jesień 2008) otworzy nowy rozdział w fizyce cząstek elementarnych i astrofizyce cząstek.

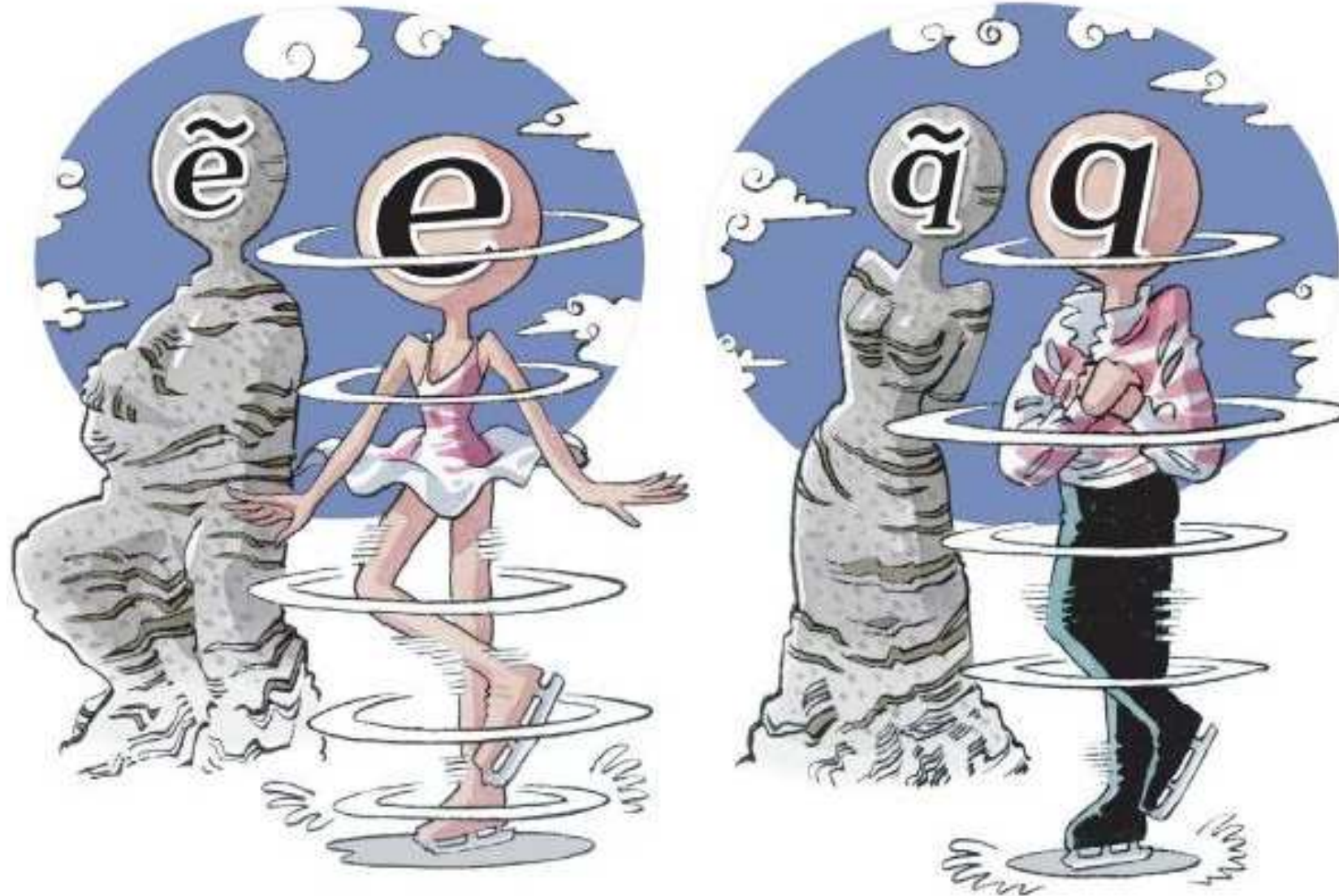
Wyniki wszystkich wcześniejszych eksperymentów mogą być dobrze opisane w ramach Modelu Standardowego.

Ale szereg przesłanek, w tym zwłaszcza obserwacje kosmologiczne, świadczą o tym, że musi istnieć jakaś “nowa fizyka”, nowe cząstki lub oddziaływania.

Jednym z głównych celów poszukiwań (obok tzw. cząstek Higgsa) są cząstki ciemnej materii...

Na tropach ciemnej materii...

Cząstki supersymetryczne ?...

Na tropach ciemnej materii...

Ukryte wymiary ?...

Na tropach ciemnej materii...

A może będzie to “wyprawa w nieznanne”...

W roku 2008 rozpocznie się **nowa era** w fizyce i astrofizyce cząstek.
Wciąż możesz wziąć w tym udział !...

Czekamy także na Ciebie !